

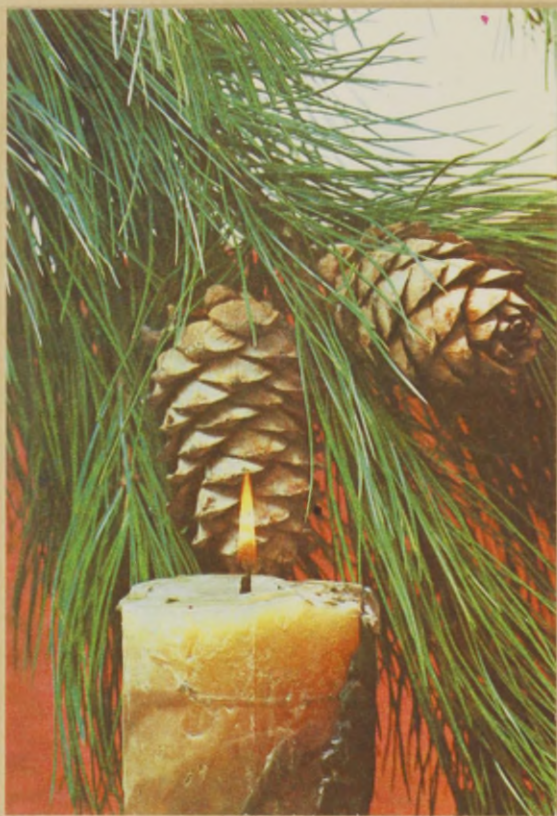

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Keel ja struktuur

10.

TARTU 1978

Ėesti keeleteaduse suurele
rehkenmeisterile

Juhan Tuldavale
soovib head uut aastat

1979

Kennipäev

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

EESTI KEELE KATEEDER

EESTI KEELE GRAMMATIKA
KÜSIMUSI

KEEL JA STRUKTUUR

X

TARTU 1978

Redaktsioonikolleegium: H. Rätsep, E. Uuspõld, R. Kasik

MÄRKMEID PARTSIAALSUBJEKTI KOHTA EESTI KEELES

Mati Ereli

1. Eesti keele lauseõpetus peab partsiaal- ja totaal-subjekti opositsiooni sisuliseks aluseks sisult jaatavas eksistentsiaallauses opositsiooni kvantitatiivselt määratu vs. kvantitatiivselt määratud. Lauseis Peenral kasvas lilli, Laul on leiba jms. on partsiaalsubjekt tõepoolest kvantitatiivselt määratu, kusjuures seda määramatust tuleks mõista nii, et osaalusel pole koguse väljendamisega üldse mingit tegu, kuid mitte nii, nagu seletatakse EKLP-s (lk. 71): "... lause Laul on leiba määrab, et laual on osa leivast." Lausega Laul on leiba väidetakse laual olevat midagi, millel on leiva tunnused (= Laul on midagi, mis on leib), aga ei midagi koguse kohta. Sama kehtib lause Peenral kasvas lilli kohta (= Peenral kasvas midagi, mis on lilled). Paraku on samas mõttes kvantitatiivselt määratu ka täissubjekt lauseis Peenral kasvasid lilled (= Peenral kasvas midagi, mis on lilled) ja Laul on leib (= Laul on miski, mis on leib) nende lausete eksistentsiaalse tõlgenduse korral. Veelgi enam, me ei näe üldse mingit sisulist erinevust täis- ja osaalusega eksistentsiaallause vahel. Tekib küsimus, milleks siis eesti keele eksistentsiaallauses üldse on kahte tüüpi subjekte. Asi on nähtavasti eksistentsiaalse tõlgendust omada võivate täisalustega lausete kahemõttelisuses. Lauseil Peenral kasvasid lilled ja Laul on leib on, nagu öeldud, ühelt poolt eksistentsiaalne tõlgendus, s. o. tõlgendus, mille pu-

hul eeldatakse eksistentsikoha ja teatud tunnuste (mõiste) olemasolu ning väidetakse, et selles kohas eksisteerib nende tunnustega objekt või objektide klass. Nimetatud lausete eksistentsiaalsele tõlgendusele vastab eksistentsiaalne eitus (Peenral ei kasvanud lilli, Laua ei ole leiba). Teiselt poolt on neil lauseil ka mitteeksistentsiaalne tõlgendus (Peenral kasvasid lilled = Need, mis peenral kasvasid, on lilled); Laua ei ole leiba = See, mis on laual, on leiba), mille puhul eeldatakse objekti olemasolu antud kohas ning väidetakse sellel objektil olevat teatud tunnused. Mitteeksistentsiaalsele tõlgendusele vastab mitteeksistentsiaalne eitus (Peenral ei kasvanud (mitte) lilled. (. vaid ...), Laua ei olnud (mitte) leiba (. vaid ...)).

Osasubjekt jaatavas lauses ongi nähtavasti vaid selleks, et vähemasti siis, kui subjektil on semantiline tunnus JAOTATAV, oleks võimalik likvideerida selline kahemõttelisus.

Mis puutub sisult eitavatesse eksistentsiaallausetesse, siis teatavasti on siin alati osasubjekt, olenemata sellest, kas subjektil on tunnus JAOTATAV või mitte, s. t. partsiaalsubjekt on ka lauseis Peenral ei kasva lille, Laua ei ole seada leivakannikat. Seega partitiivil on eituse puhul märksa kaalukam eksistentsiaalsuse näitaja roll kui jaatuse puhul.¹

2. Järgnevalt partsiaalsubjekti subjektilisusest. K. Wiik (1974) on püüdnud põhjendada, et soome keele eksistentsiaallauses subjekt üldse puudub, ning see, mida nimetatakse subjektiks, on tegelikult objekt. Eesti keeles pole eksistentsiaallause täisaluse subjektilisuses küll kahtlust (erinevalt soome keelest see ühildub predikaadiga), kuid partsiaalsubjekti asemel on siingi võimalik rääkida partsiaalsubjektist.

¹ Ka näiteks vene keeles väljendavad eitused laused hoopis ühemõttelisemalt eksistentsiaalsust vs. mitteeksistentsiaalsust kui jaatuslaused. Teatavasti kasutatakse seal eitavas eksistentsiaallauses eitussõna нет (На столе нет книги), eitavas mitteeksistentsiaallauses aga eitussõna не (На столе не книга, а тетрадь).

Kui järgida derivatiivse süntaksi põhimõtet, et intui-tiivselt keerukamaid juhtumeid tuleb seletada lihtsama-te põhjal (derivatiivsed muutused ähmastavad tuumale iseloo-mulikke seoseid), siis tuleb subjekti defineerimiseks vaja-likke tunnuseid otsida sellest materjalist, kus mingi lause-elemendi subjektilisuses pole kahtlust, näiteks lauseist Pois-
jookseb, Tüdruk vaatab aknast välja jne. Selliste tuumlause-te subjekti saab iseloomustada kolme tunnusega. Esiteks, sub-jekt väljendab primaarset väitealist, s. t. grammatiline sub-jekt on ühtlasi kommunikatiivne subjekt. Teiseks, subjekt väl-jendab tegevuse sooritajat, olemises olijat vms., s. t. gram-matiline subjekt on ühtlasi tegevussubjekt. Kolmandaks, sub-jektseena ühildub arvus ja isikus predikaatverbiga. Subjektil on teisigi tunnuseid - asend lauses, referentsiaalsed iseära-sused jms., kuid oletatavasti (see oletus vajab muidugi kont-rollimist) need tunnused on ülalnimetatute suhtes madalamal hierarhiaastmel. Tuletatud lause subjekt erineb tuumlause sub-jektist selle poolest, et tal ei ole kõiki kolme subjekti tunnust. Kuid missugused tunnused tal peavad olema? Eesti keele grammatika pole sellele küsimusele vastata suutnud ja ilmselt ei suudagi, sest ta üritab leida niisugust tunnust või tunnuste kombinatsiooni, mis jookseks läbi kõigi subjek-ti esinemisjuhtumite. Sellist tunnust või tunnuste kombinat-siooni aga pole, sest derivatsiooni käigus võib mis tahes tunnus kaduda. Subjekti (ja ilmselt paljusid teisigi ling-vistilisi kategooriaid) tuleb defineerida hoopis teistmoodi - kategooriana, millel on minimaalselt teatav arv tunnuseid kindlast tunnuste hulgast. Konkreetsemalt, me oletame, et sel-leks et olla subjekt, peab lauseelemendil olema vähemalt kaks tunnust kolmest ülalnimetatust. Vastavalt sellele on võimali-kud järgmised perifeersed subjektivariandid (1, 2 ja 3 mär-givad ülalesitatud tunnuseid):

1	2	3
+	-	+
-	+	+
+	+	-

Sa oled lausa veriseks pekstud nende lurjuste poolt

Saart asustavad neegrid

Suitsetada on kahjulik

Partsiaalsubjekt on ainuke subjektijuhtum, millel on üksainus subjektitunnus - tegevussubjektilisus. Sellest tunnusest jääb tema subjektilisuse tunnistamiseks ilmselt väheseks, sest tegevussubjekti võib väljendada ka näiteks agentadverbiaal (See on siia kellegi poolt pandud). Partsiaalsubjekti subjektilisust on võimalik tõestada siis, kui saab näidata, et tal on veel mingeid subjektitunnuseid, mis on ülalesitatud kolmest tunnusest sõltumatud. Seni seda üheski subjektikäsituseluses tehtud pole.

Kui aktsepteerida osaalus, siis on raske leida veenvat põhjendust objekti puudumisele osaalusega lauseis. Partitiivse sõnavormi pidamine objektiks võimaldaks aga seda seletada väga loomulikult: predikaadiga ei saa lauses seostuda rohkem kui üks objekt (arvestada ei saa muidugi koordinaatiivseid juhtumeid).

Verbi obligatoorset intransitiivsust on siiski seni võetud mitte argumendina objekti kasuks, vaid hoopis selle vastu. Ei seatagi küsimust, miks osaalusega lauses võib olla ainult intransitiivne verb, vaid võetakse seda lihtsalt faktina ning väidetakse, et kuivõrd objekt on transitiivse verbi laiend, siis antud tüüpi lauseis objektiga tegemist olla ei saa.

On see tingimata nii? Antud juhul tuleb transitiivsust mõista verbi sisulise omadusena, sest kui käsitame objekti transitiivse verbi laiendina ja verbi transitiivsust omakorda verbi omadusena omada otsesihitist, satume loogilisse ringi (eesti keele grammatikais faktiliselt selline olukord ongi). Transitiivsuse sisulisus aga tähendab, et objekti identifitseerib täielikult kindel semantiline funktsioon, näiteks tegevusobjekti funktsioon. Niisugune nähtus on iseloomulik tuumale, kuid mitte perifeeriale. Piisab viitamisest passiivlauseile, kus tegevusobjekt realiseerub subjektina. Perifeeria puhul võime rääkida sisulise transitiivsuse resp. intransitiivsuse asemel pigem vormilisest transitiivsusest resp. intransitiivsusest, mis ei ole aga enam verbi kui leksikaalse üksuse omadus, vaid predikaadi kui lauseliikme oma-

dus. Tekib küsimus, miks peaks eesti keeles olema loomulik ainult vastavus sisuline transitiivsus - vormiline intran-sitiivsus (e. transitiivne verb - intran-sitiivne predikaat), aga mitte vastavus sisuline intran-sitiivsus - vormiline transitiivsus (e. intran-sitiivne verb - transitiivne predi-kaat). Nn. sihiliselt mõtestatud sihitud verbid sellist vas-tavust ei esinda (verb magama saab lauses Juss magas augu heintesse ühe aktandi juurde ja muudab oma tähendust), küll aga võib seda teha partsiaalsubjekt.

Tasuke niisiis kaaluda, kas mitte käsitada lausete Peenral kasvasid lilled ja Peenral kasvas lilli erinevust dia-teetilise¹ erinevusena ning fikseerida seda tüüpi lausete seos järgmise transformatsiooni kujul:

SUBJEKT (= TEGEVUSSUBJEKT) + PREDIKAAT + ...

PREDIKAAT + OBJEKT (= TEGEVUSSUBJEKT) + ...

Lause Peenral kasvas lilli on tuletatud lause, s. t. tule-tatud diateesis olev lause. Lause Peenral kasvasid lilled on aga lähtelause - lähtediateesis olev lause. Lähtediateesis on ka lause Lilled kasvasid peenral ja seda teatud mõttes isegi rohkem kui lause Peenral kasvasid lilled. Kui tule-tatud diateesi grammatiline tähendus on eksistentsiaalsus, siis lähtediateesi primaarne grammatiline tähendus on mit-teeksistentsiaalsus. Lause Lilled kasvasid peenral primaarne tõlgendus on mitteeksistentsiaalne ning seetõttu kuulub ta lähtediateesi tsentrisse (ülalesitatud transformatsiooni vasak pool kajastabki just tsentrile iseloomulikku sõnajär-ge); lause Peenral kasvasid lilled primaarne tähendus on aga eksistentsiaalne, s. t. langeb kokku tuletatud diateesi gram-matilise tähendusega ning seetõttu kuulub lähtediateesi pe-rifeeriasse.

Millised on esitatud transformatsiooni rakendamise täp-sed tingimused? See on küllaltki keeruline küsimus, millele

¹ Diatees on vastavusskeem predikaadi aktantide sün-taktiliste ja semantiliste funktsioonide vahel.

me kahjuks ei suuda ammendavat vastust anda. Märkimisväärt on siin vaid seda, et transformatsioonid fikseerimine kahe struktuuri vahel ei välista juhtumit, mil mingile konkreetsele tuletatud struktuuriga lausele pole üldse võimalik vastavusse seada lähtestruktuuriga lauset. Teatavasti on verbid piisama, jätkuma, leiduma jms. tarvitatavad üksnes tuletatud diateesis, ainult objektiga. Sellest ka nende ühepöördelisus. Ei saa öelda: ⁺Leib piisas, ⁺Teadmised jätkusid jne., vaid ikka ainult Leiba piisas, Teadmisi jätkus jne.

3. Lõpetuseks paar sõna soome keele kohta. Soome kirjakeeles väljendub eksistentsiaalsus jäägitult tuletatud diateesis ja niivõrd, kui võrd on tegemist osa- ja täisobjekti opositsiooniga, peavad soome keeles kaks eksistentsiaallause tüüpi ka sisuliselt erinevaks. Soome keele partsiaalobjektiga eksistentsiaallause peaks sisuliselt olema analoogiline eesti keele partsiaalobjektiga eksistentsiaallausega, soome keele totaalobjektiga eksistentsiaallause (opositsiooni markeeritud liikmena) on aga hoopis midagi muud vastava eesti keele lausega võrreldes. Oletatavasti peab paik järgmine skeem (semantilise tunnuse JAOTATAV korral:

LÄHTEDIATEES

TULETATUD DIATEES

mitteeksist. lause
ja emfaatilise sõ-
najärgjega eksist.
lause

täisalusel
eksist. lause
ja emfaatili-
se sõnajärgjega
mitteeksist.
lause

osaobjektiga
eksist. lause

Lapsed jooksevad
õues

Õues jooksevad
lapsed

Õues jookseb
lapsi

mitteeksist.
lause

emfaatilise
sõnajärgjega
mitteeksist.
lause

osaobjektiga
eksist. lau-
se

täisobjek-
tiga ek-
sist. lau-
se

Lapsed jooksevad
pihalla

Pihalla jookse-
vad lapsed

Pihalla jook-
see lapsia

Pihalla
jooksee
lapset

EKLIP = K. M i h k l a jt., Eesti keele lauseõpetuse põhi-
jooned. Tallinn 1974.

Wiik 1974 = K. W i i k , Suomen eksistentsiaaalilauseiden
"subjekti". - Turun Yliopiston Foneetikan Lai-
toksen Julkaisuja XIII.

ЗАМЕТКИ О ПАРЦИАЛЬНОМ ПОДЛЕЖАЩЕМ ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА

Мати Эрелт

Р е з ю м е

1. В данной статье утверждается, что оппозиция тотально-го и парциального подлежащих (Peenral kasvasid lilled 'На грядке росли цветы' - Peenral kasvas lilli 'На грядке росли цветы') не имеет прямой семантической основы. Но если пред-ложение с тотальным подлежащим может получить как экзистен-циальное, так и неэкзистенциальное толкование, то парциаль-ное подлежащее встречается только в экзистенциальном предло-жении. Устранение такого рода двусмысленности и является ос-новной функцией парциального подлежащего.

2. Нам кажется более обоснованным рассматривать актант, о котором идет речь, не в качестве подлежащего, а в качестве парциального прямого дополнения. В статье приведены аргумен-ты в пользу такого решения.

3. В отличие от эстонского языка, в экзистенциальном предложении финского языка может встречаться как парциаль-ное, так и тотальное прямое дополнение. Проецирование той оп-позиции на эстонский язык - главный источник недоразумений, связанных с "парциальным подлежащим".

EKSISTENTSIAALLAUSEIST

P e e p N e m v a l t s

EKSISTENTSIAALLAUSE näib olevat mõiste, millega on opereeritud erinevaid keeli käsitlevas lingvistilises kirjanduses juba pikka aega. On olemas kirjutisi, milles eksistentsiaallauset võetakse üsnagi kindlapiirilise nähtusena, mis küll vajab võib-olla täpsustamist mõnes vähem tähtsas aspektis, kuid mille kaudu või mille abil siiski on võimalik selgitada ka muid keeleseiku. Leidub aga teistsuguseidki uurimusi - sääraseid, kus küsimuse asetus on hoopis põhimõttelisem: mis on eksistentsiaallause ja mis suhtes ta erineb mitte-eksistentsiaallausest. Erinevusi nii keeliti kui ka ühe ja sama keele piires on selleski, kas eksistentsiaallausete käsitlemisel peetakse primaarseks süntaktilist, semantilist või kommunikatiivset tasandit. Seega on mitut läadi lähene-mist ja mitut moodi arusaamist. Kõik see näitab, et eksis-tentsiaallausetega seostuvas probleemistikus on veel mõndagi lahendust nõudvat.

Üritagem kõigepealt selgitada, mis kombel käsitatakse eksistentsiaallauseid eri keelis ja kas mitte eksistentsiaallause kui lausetüüp ei ole üks otsitud keeleuniversaali-dest.

INGLISE keele suhtes on G.L. Milsarki järgi enam levi-nud seisukoht, et eksistentsiaallaused on kõik need ja ai-

nult need laused, milles esineb rõhutamata mitte-deiktiline there (Milsark 1974:164); eksistentsiaallause on (1), aga mitte (2):

- (1) There is a man in the room.
'Toas on (üks~keegi) mees'
- (2) A man is in the room.
'(Üks~keegi) mees on toas'

See on ilmselgelt süntaktiline definitsioon.

Teine seisukoht - et nii (1) kui ka (2) on eksistentsiaallauseid - on võimalik, kui aktsepteeritakse nn. Katzi-Postali hüpoteesi, mille järgi kõik tähenduse aspektid on antud süvastruktuuris. Katzi ja Postali järgi on (1) ja (2) sünonüümsed, seega on mõlemal ühesugused semantilised tunnused, sealhulgas tunnus "eksistentsiaalne". Seesugune arutluskäik viib lõpuks selleni, et eksistentsiaallauseks tuleb tunnistada ka (3), kuivõrd (4) selleks ilmselt tunnistatakse:

- (3) A man was struck by an automobile.
(4) There was a man struck by an automobile.
'Mees sai löögi autolt'

Sel kombel kipub aga eksistentsiaalne muutuma niivõrd avaraks mõisteks, et praktiliselt ei iseloomusta ta enam midagi. Katse määratleda eksistentsiaalset kui semantilist tunnusjoont lausete hulga jaoks, mis sisaldab nii there-lauseid kui ka nende lähtestrukture², on seetõttu määratud nurjumisele. Nii jääbki üle tunnistada eksistentsiaallauseiks küll there-lauseid, kuid mitte lähtelauseid, millest esimesed there'i sisestamise teel tuletatakse (there-insertion rule).

Nähtavasti ei saa aga kogu there-lausete klassi s e m a n t i l i s e l t iseloomustada kui eksistentsiaalsuse väljendajaid, arwab Milsark. (1974:170).

Kui öelda, et there-lausete iseloomulik joon on eksistentsiotsustuste väljendamine, siis ei olewat seegi päris ühe-

² Lauseid nagu (2) ja (3) peetakse üldiselt lähtestruktuurideks, millest tuletatakse vastavalt (1) ja (4).

mõtteline. Nimelt on verbil exist kaks erinevat tähendust. Üks on otseselt leksikaalne tähendus ("exist I"), mis kehtib indiviidide, üksikobjektide kohta:

(5) The Beethoven Opus 205 does not exist.

'B. oopust 205 pole olemas'

(6) Did Dracula really exist?

'Kas D. tõepoolest eksisteeris?'

Teine tähendus on seotud loogikas kasutatava viisiga defineerida klasse: mingi klass eksisteerib siis ja ainult siis kui tal on vähemalt üks liige (tähendus "exist C"). Milsark kaldub arvama, et there-lauseis on olulisem tähendus "exist C" ja formuleerib sellele vastavalt ka kõnealuste lausete interpreteerimiseks nn. E-reegli, mille abil siis saab määrata, kas on tegemist eksistentsiaallausega. Näiteks E-reegli rakendamisel lausele (7) saame (8):

(7) There are people who respect honesty.

'On inimesi, kes peavad lugu õiglusest'

(8) The class of people who respect honesty has at least one member.

Milsark väidab, vastupidiselt tavakäsitusele, et eksistentsiaalsuse kandjaks inglise keeles on pigem there kui be, igatahes mitte be üksinda. Ehk teisiti öeldes: be iseenesest ei tähenda kunagi "exist C".

Inglise keele eksistentsiaallausete spetsiifilisemaist probleemidest võiks ehk laiemat huvi pakkuda definiitsusekitsenduse küsimus (NP-1 tunnus [-def]). See ei ole Milsarki arvates sobiv kirjeldama eksistentsiaallausete omadusi. Selle asemel pakub ta välja distinktsiooni kvantifikatsioon/kardinaalsus. Nagu Milsarki tööst nähtub, saab seda rakendada NP-de puhul, millesse kuulub mõni determinant (kvantifikator, numeraal, artikkel). Kvantifikatsioon on tunnus, mille olemasolu korral käsitatakse NP-d mingi klassi alahulga tähistajana, kardinaalsuse puhul tähistab NP aga loeteldavate indiviidide kogumit. Definiitsusekitsenduse asemel tulekski Milsarki meelest rääkida kvantifikatsioonikitsendusest.

Üldjoontes on siis inglise keele puhul asi küllalt ühemõtteline: eksistentsiaallauseid on defineeritavad puhtalt süntaktiliste kriteeriumide järgi. (See ei välista muidugi semantiliste tunnusjoonte olemasolu, aga neile näib jäävat rohkem klassifitseeriv ülesanne.) Inglise keele eksistentsiaallauseste tunnuseks on rõhutu, mitte-deiktiline, "eksistentsiaalne" there:

- (9) There never was a Dracula.
'Mingit Draculat pole olnudki'
- (10) There has been a lot accomplished.
'Saavutatud on palju'
- (11) There were several people talking.
'Vestlemas oli mitmeid inimesi'
- (12) There may have been fifty people in the room.
'Selles toas võis olla viibinud 50 inimest'
- (13) There were several people sick after the banquet.
'Pärast banketti olid mitmed inimesed haiged'
- (14) There ensued a bloodletting.
'Järgnes verelaskmine'
- (15) There walked into the room a babbling linguist.
'Tuppa astus lobisev lingvist'

Analoogiline olukord on ka teistes germaani keeltes: saksa keeles on vastavaks tunnuseks lausealguline es, rootsi keeles det.

VASTUPIDI inglise keelele, mille eksistentsiaallauseid on päris intensiivselt uuritud, ei ole näiteks vene lingvistikas kuni viimase ajani olnud leida eksistentsiaallauseste käsitlusi. Mõnel pool on siiski mainitud eksistentsiaalseid verbe (näit. GRJ 1970:599; Zolotova 1973:43), kuid sedagi rohkem möödaminnes. Nüüd on N.D. Arutjunovalt (1976) ilmunud tema doktoritööl põhinev raamat "Предложение и его смысл", mille üheks kesksemaks ülesandeks on ka vene keele eksistentsiaallauseste kirjeldamine. Raamatu alapealkiri osutab, et

lauset uuritakse loogilise semantika positsioonidelt. Küllalt pikas ja veidi raskepärases sissejuhatavas osas tutvustataksegi J.G. Frege jt. loogiliste semantikute teoreetilisi ja metodoloogilisi tõekspidamisi. Omajagu süüd teose raskest loetavuses on ka autori kalduvusel kasutada ühe ja sama mõiste tähistamiseks mitmeid erinevaid termineid (loogilis-semantiline ~ loogilis-süntaktiline ~ loogilis-grammatiline; subjekt ja alus (подлежащее) läbisegi kord predikaatloogikalise, kord süntaksiterminina jms.).

Arutjunova püüab leida "loogilis-süntaktilisi algmeid", s. t. suhteid, mis seostuksid vahetult maailma üle arutlemise viisidega ja mis samal ajal kuuluksid ka keele grammatilise ehituse juurde. Seesugused loogilis-süntaktilised struktuurid kujutavad tema arvates kõige üldisemaid mudeleid, milles mõtlemine (МЫСЛЬ) formeerib mõtte, tähenduse (СМЫСЛ). Vene keele põhjal eristab ta nelja loogilis-grammatilist "alget": eksistentsi- e. olemasolusuhted, identifitseerimis- e. samastamissuhted, nominatsiooni- e. nimetamissuhted, iseloomustamissuhted e. predikatsioonisuhted kitsamas mõttes.

Eksistentsisuhete kaudu on ühenduses "kontsept ja ese, mõiste ja materia". Eksistentsiaallausega väidetakse teatud tunnuseid omava objekti (või objektide klassi) olemasolu (või olematust) maailmas või mõnes selle fragmendis. Mõtlemine on sel juhul suunatud mõistelt objektile, mis kehtastab antud tunnuste kogumit. (Arutjunova 1976:17-18)

Mainitud loogilis-semantiliste algmete interpreteerimiseks võetakse appi referentsiteooria, mis toetub B. Russelli denotatsiooni-ideele. Referentne on iga noomen, mida kasutatakse objekti identifitseerimiseks. Selles funktsioonis kasutatakse peale pärisnimede ka denotatiivseid väljendeid (fraase). Viimaste all mõistvat Russell üldnimesid ja noomeniühendeid nagu: inimene, see inimene, iga inimene, ükskõik milline inimene, praegune Inglismaa kuningas, Päikese tiirlemine ümber Maa jts.

Eksistentsiaallauseste otstarve seisneb Arutjunova arvates selles, et neile võiks järgneda objekti identifitseerimise

rimine: kui võrd iga tähenduslik (referentne) lause rajaneb eeldusel, et objekt, mille kohta midagi väidetakse, on olemas, siis peab sellisele lausele muidugi eelnema eksistentsiaalist tüüpi lausung. (Arutjunova 1976:196)

Eksistentsiaallauseste lingvistilise analüüsi üldprintsiibid on Arutjunova käsitusel järgmised.

Eksistentsiaallauseis on väitealiseks osutamine eksisteerimise piirkonnale; olemasolu näitaja koos eseme või esemete klassi nimega moodustab väite. Näit.

(16) В этом лесу | есть волки

'Selles metsas | on hunte'

Nii on siis kommunikatiivsest aspektist vaadatuna.

Eksistentsiaallausel esineva noomeni kohta öeldakse, et kui võrd ta on osa arutluse predikaadist, ei ole ta referentne: ta ei ole konkreetse eseme või esemete klassi märgiline asendaja. See printsiip lähtub siis loogikast.

Et vaadeldava töö eesmärgiks öeldakse olevat mõisteliste (смысловые) struktuuride, mitte aga abstraktsete grammatiliste struktuuride väljaselgitamine, siis käsitletakse eksistentsiaallauseid semantiliste moodustajate kaudu. "Klassikalised eksistentsiaallaused koosnevad kolmest peamisest komponendist: üks fikseerib olemise või viibimise piirkonna (область), teine osutab selles piirkonnas eksisteerivale objektile või objektide klassile, kolmas olemise, viibimise või kohaloleku (наличие) faktile." (Arutjunova 1976:212)

Nende "moodustajate" kohta öeldakse, et igaüks neist võib saada lausungi kommunikatiivseks tuumaks; teate fookuse ümberpaigutamine võib peegelduda üknes lausungi aktuaalses liigenduses, loogiliste rühkude jaotumises, kuid selle tagajärjeks võib olla ka lause süntaktilise ehituse muutmine.

Kas fookuse teisaldamine võib muuta lause mitteeksistentsiaalseks? Arutjunova väidab küll nii: "Eksisteeriva eseme nimetuse aktualiseerimine lahkus olemasolukomponendist viib teate tegelike eksistentsiaallauseste sfäärist välja." (1976: 214) Toodud väite illustreerimiseks kasutab ta seesugust näidet:

(17) Что там на столе?

'Mis seal laual on?'

a. На столе портфель

'Laual on portfell'

b. На столе твой портфель

'Laual on sinu portfell'

(17a) puhul rajanevat teade klassifitseerival predikatsioonil, s. o. predikatsioonil, mis ei tõsta esile eseme ühte tunnust vaid tunnuste kogumit (see, mis lebab laual, kuulub portfellide klassi); lause (17b) aga olevat organiseeritud identifitseerimissuhete abil (see, mis lebab laual, on identne kõne adressaadi portfelliga).

Samuti teeb ta vahet eksistentsiaallausete ja lokaalsussuhteid väljendavate lausete vahel, konstateerides, et vene keeles on juhtumeid, kus nood kaks lausetüüpi lõikuvad. Lokaalsele üldküsimusele nagu (18) on võimalik kahealgune vastus.

(18) Мое пальто на вешалке?

'Kas mu palitu on nagis?'

a. Нет, твое пальто не на вешалке

'Ei, sinu palitu ei ole nagis [vaid tooli peal]'

b. Нет, твоего пальто нет на вешалке

'Ei, sinu palitut ei ole nagis'

Lauseid nagu (18a) peetakse niisiis lokaalseiks lauseiks, mida iseloomustab loogiline mitmesus. Ilmneb ka, et vene keeles avaldub distinktsioon eituspartiklite НЕТ ja НЕ vahel: ainult НЕТ eitab eksistentsiaalselt ЕСТЬ 'i. "Tüüp ЕСТЬ-НЕТ on tuumaks eksistentsiaalsusväljale, mille üks serv haakub predikatsioonipiirkonnaga." (Arutjunova 1976:218) Puhas eksistentsiaallause on selle järgi (18b).

Lõpuks tuuakse tähelepanek, et introduktiivseis lauseis räägitakse alati objektist, mis on tuttav kõneleajale kuid tundmatu adressaadile, ning et absoluutse (s. t. kõneleja isikule mittetugineva) alguse korral võivad kõik kolm eksistentsiaallausete moodustajat kuuluda väitesse (reemasse). See

tähelepanek on niisiis tehtud lausete tekstifunktsiooni seisukohalt.

Siiamaani refereeritu (alates näitest (16)) käis kõik pealkirja alla "Eksistentsiaallauseste lingvistilise analüüsi üldprintsipiibid". Konkreetset vene keele eksistentsiaallauseste vaatlemisel ütleb Arutjunova lähtuvat eelkõige eksistentsiaallauseste kuuluva noomeni referentsusest, eksistentsiaallauseste tekstifunktsioonidest, eksistentsiaallauseste loogilisest sisust ning eksistentsisuhete ja teist tüüpi loogilis-süntaktiliste suhete (lokaalse ja kvalitatiivse predikatsiooni ning identifitseerimissuhete) vastastikusest mõjust. (1976:233)

Vene keele eksistentsiaallauseste klassifitseerimisel võtab raamatu autor esmaseks lähtekohaks "olemise või viibimise piirkonna", seega väitealise (näide(16)), ja nimetab sel viisil saadud suuri jaotusi semantilisteks tüüpideks, millele paneb järgmised pealkirjad (Arutjunova 1976:234 jj.; siinne numeratsioon):

- I. Olemise piirkonnaks on inimese väline mikromaailm.
- II. " " inimene kui psüühiline ja füüsiline isiksus.
- III. " " osa maailmast (фрагмент мира).
- IV. " piirkond võrdub maailmaga.
- V. " " on objektide kogum või klass.

"Semantilised tüübid" jagab ta alltüüpideks nähtavasti lähtudes eksistentsiaallauseste loogilisest sisust, mingil intuitiivsel tasandil. Need alljaotused on näit. I tüübis järgmised.

A. Lausungid eseme valdamise, omamise kohta või selle kohta, et ese on kellegi kasutada.

(19) У них есть дача. 'Neil on suvila'

(20) У нас нет машины. 'Meil ei ole autot'

B. Lausungid eseme ruumilise kuuluvuse kohta inimese mikromaailma (piirnevuse põhjal).

(21) На ней было очень простонькое платьице.

'Tal oli seljas väga lihtne kleit'

C. Lausungid inimese mikromaailma "isikulise koosseisu" kohta.

(22) У Коли есть брат. 'Kaljul on vend'

D. Lausungid väliste asjaolude olemasolu kohta inimese elus või välise (sotsiaalselt tähendusliku) situatsiooni kohta.

(23) У него совещание. 'Tal on nõupidamine'

(24) Завтра у вас экзамен. 'Homme on teil eksam'

Niisugused alltööbid omakorda jagunevad väite (reema) paiknemise järgi rubriikideks, mida nimetatakse kord kommunikatiivseiks teisendeiks (разновидности), kord kommunikatiivseiks vormideks, kord kommunikatiivseiks variantideks, kord aktualisatsiooniliikideks (виды), kord aktualisatsioonitüüpideks. Näiteks alltöübil I.A (sinna kuuluvaid lauseid nimetab ta ka possessiivseiks) on Arutjunova leidnud olevat seesugused kommunikatiivsed variandid:

a. Väide sisaldub olemasolupredikaadis.

(25) У вас есть дача? У нас нет дачи.

'Kas teil suvila on? Meil ei ole suvilat'

b. Kommunikatiivsesse fookusse satub esemete klass.

(26) Что у тебя есть? У меня есть дом и при нем огород.
'Mis sul on? Mul on aiaga maja'

c. "Olemasolu piirkond" (mis antud juhul osutab omaniku) võib aktualiseeruda vaid siis, kui eset tähistaval noomenil (имя предмета) puudub konkreetne referents.

(27) У кого есть деньги? У меня есть.

'Kellel on raha? Minul on'

d. Possessiivseid lauseid introduktiivses funktsioonis ei tarvitata.

e. Omadust väljendava täiendi (качественное определение) aktualiseerimisel ilmneb eksistentsiaalse struktuuri predikaatseks muutumise tendents.

(28) Какой у нее дом? Дом у нее большой.

'Milline ta maja on? Maja on tal suur'

f. Hulka väljendava täiendi aktualiseerimisel säilitab lause eksistentsiaalse struktuuri peamised jooned.

(29) Сколько у него книг? У него много книг.

'Kui palju tal raamatuid on?' Tal on palju raamatuid'

Need kommunikatiivsed variandid on niisiis kõik peale ühe määratletud lause aktuaalse liigenduse põhjal. Süsteemist langeb välja punkt d, mis väidab midagi hoopis lausete tekstifunktsiooni kohta, mitte aga lausete seesmise liigendatuse kohta.

Erinevais tüüpides ja alltüüpides leidub mitmeid seesuguseidki kommunikatiivseid variante, millesse kuuluvad laused vähemalt eesti keele seisukohalt vaadelduna ja võrrelduna ei tundu eksistentsiaallauseid olevat. Näit. variant I.B.d ("aktualiseeritud on hulka väljendav täiend"):

(30) Колец на ней было штук десять.

'Sõrmuseid oli tal sõrmes tükki kümme~kümme-kond'

Ent see ei ole muidugi mingi kriteerium. Küll aga tekitavad segadust juhtumid, mil autor ise mõonab, et tegu on mingi teist laadi (mitte-eksistentsiaalse) loogilis-süntaktilise suhtega, kuid ometi jätab vastavad "kommunikatiivsed variandid" ühte rivi eksistentsiaallauseid iseloomustavatega. Näit. variandist II.A.c ("väide käib hingeelu komponendi kvalitatiivse tunnusoone kohta") öeldakse, et seesugused laused väljendavad predikatsioonisuhet:

(31) У тебя сердце жидкое.

'Süda on sul nõrk'

Või näit. variant II.C.c ("kommunikatiivsesse fookusse satub tunnuse omanik, kandja"). Siia kuuluvad laused öeldakse väljendavat identifitseerimissuhet:

- (32) Самый красивый профиль у Андрея.
'Kõige kaunim profiil on Andreil'

"Semantilised tüübid" on üldiselt jagatud ühtselt aluselt, kuid mõneti problemaatiline on V tüüp ("Olemise piirkonnaks on objektide kogum või klass"). Selle tüübi eripära toob esile ka vaadeldava teose autor, tõdedes, et siia kuuluvais lauseis on "eksisteeriv objekt" ja "olemise piirkond" samaliigilised ning moodustavad teatud kogumi, ühtse klassi. Väite ülesandeks olevat siin tõsta sellest klassist esile mõni objekt või objektide grupp teatud tunnus(t)e põhjal; kommunikatiivses fookuses asuvat neis lauseis atribuut. (Arutjunova 1976:269) Seda laadi lauseid on illustreerimas näited nagu (33) ja (34):

- (33) Среди них много умных и честных.
'Nende seas on palju tarku ja ausaid'
- (34) Есть чувства, которые мешают жить.
'On tundeid, mis segavad elamast'

Kaugel sellest, et pidada end vene keele spetsialistiks, julgengi siiski kahelda selle tüübi vajalikkuses. Arutjunova näib olevat tulnud mõttele koondada sääraseid laused omaette tüüpi, analüüsides (34)-taolisi lauseid nõnda: (34) taga on mõtteline või loogiline struktuur, mille eksplitsiitne kuju võiks olla umbes среди чувств есть чувства, которые... Võib ju aga ka oletada selleks tauststruktuuriks näit.(inim)maailmas on tundeid, mis ..., mitte tingimata tunnete hulgas on tundeid, mis ... Kui nii, siis võib kõnealust laadi laused paigutada mõnda tüüpideast I-IV.

Lausungitega nagu (33) on asi veidi keerulisem, kuid see paistab olevat lauseid, millele kontekstivabana ei saagi anda adekvaatset seletust. Kontekstivõimalusi on aga palju. Üheks taustaks oleks siis mõeldav ehk niisugune: Seal on grupp inimesi, kelle seas on palju tarku ja ausaid. Sel kombel sobiks id sääraseidki laused tüüpi, mida iseloomustab mingi "maailma fragment".

Seega vene keele eksistentsiaallauseid on püütud iseloomustada loogilis-semantiliselt ja kommunikatiivselt, kuid nende eristamiseks näib olemas olevat ka formaalne kriteerium - eituspartikkel HET. Paistab aga, et kumbki võimalus ei piiritle eksistentsiaallauseid kuigi selgelt. Vähe-malt on piiri tõmbamine arvatavasti keerukam kui inglise keeles.

SOOMLASTE hulgas on eksistentsiaallauseite uurimine olnud küllaltki populaarne (vt. näit. Hakanen 1972 ja 1973, Ikola 1964, Siro 1964 ja 1974, Wiik 1972 ja 1974, Itkonen 1974/75 jpt.). Üldiselt näib olevat aktsepteeritud määratlus, mille kõige ülevaatlikumal kujul on vahest esitanud A. Hakanen (1972 ja 1973). Selle järgi on soome keele eksistentsiaallauseite vormilised tunnused järgmised.

1. Eksistentsiaallause predikaadiga ei seostu (tavali-selt) kunagi objekt ega predikatiiv. Morfoloogiliselt on predikaat alati sg. 3. p. oleva finitiiverbi ku-juline.
2. Eksistentsiaallausel ei ole kongrueruvat subjekti. Eksistentsiaallause käändsõnaline alus on sisult jaa-tavas lauses kas nominatiivis-akusatiivis või par-titiivis, sisult eitavas lauses alati partitiivis.
3. Normaalarõhulise eksistentsiaallause sõnajärg on pöö-ratud ja lause algab sageli adverbiaaliga.

Pandagu tähele eriti tunnust, et EL predikaat on alati sg. 3.p. ja subjekti-predikaadi vahel puudub kongruents. Seega alati on, oli, mitte kunagi ovat, olivat:

- (35) a. Metsässä oli juhlat. 'Metsas oli pidu'
b. Pöydällä on omenat. 'Laual on õunad'

Samuti on oluline märgata akusatiivset subjekti:

- (36) Minulla on sinut. 'Mul oled sina'

Lisaks vormilistele kriteeriumidele on soome eksistent-siaallauseid iseloomustatud ka semantika vaatevinklist: kä-

sitletud on EL öeldisverbide semantikat, samuti subjekti-
na funktsioneeriva noomeni relevantseid tunnusojooni.

Ka on soome keele EL-ide kohta olemas uurimus, mis muu-
hulgas käsitleb ka nende tekstifunktsiooni (Wähämäki 1975).
Mainitud töö põhiideid on, et ebamäärast subjekti tuleb esit-
leda ja et EL kategooria ongi sündinud esmajoones selleks,
et teha seda süntaktiliste vahenditega. Neiks süntaktilis-
teks vahenditeks on subjekti käändevaheldus, ühepöördeli-
ne predikaat ja pöördseisjärjekord.

A. Hakanen on koostanud võrdleva lühivõrdluse lääneme-
re keelte EL-ide kohta ja võrrelnud neid ka indoeuroopa keel-
tega (1973). Ta leiab, et EL-ide ja mitte-eksistentsiaallau-
sete vaheline vastandus on väga paljudele keeltele omane näh-
tus, mis ilmneb semantiliselt tasandil kõrval ka süntaktilisel
ja morfoloogiliselt tasandil. Läänemere keelte EL-ide kesk-
sed vormi- ja tähenduskrriteeriumid leiab ta olevat samad kui
soome keeleski. On mõistetav, et nii laialt haarava uurimuse
korral võib jääda mõni süvem seik mõne üksiku keele puhul
märkamata. Soome EL-ide käsitleluses näib olevat küllalt täht-
tis koht ka neil kahel asjaolul, mida eespool on rõhutatud:
akusatiivsel subjektil ja inkongruentsil. Need on aga nähtu-
sed, mida eesti keel ei tunne.

EESTI keele EL-ide kohta ei ole omaette uurimust leida.
Seda terminit on siiski kasutatud - näit. meie uusimas lau-
seõpetuseraamatus täis- ja osaalust käsitlevas peatükis. Seal
nimetatakse eksistentsiaal- e. olemislauseiks kõiki lauseid,
mille öeldisverbi olemuses on midagi eksistentsiaalselt (ELP:
63). Siiski on tehtud mõndus, et seesuguste öeldisverbidega
laused üksnes võivad olla EL-id, aga nad ei pea seda tingi-
mata olema. (Rannut 1969:673). Seega lähtutakse öeldisverbi
semantikast, selle semantiliselt kirjeldamiseks peaks sisalduma tun-
nus [+eksistentsiaalne].

Teiseks EL-i iseloomulikuks tunnuseks on peetud seda, et
"temas ei eeldata kunagi subjektieseme olemasolu, vaid ek-
sistentsiaallause esmane ülesanne on just subjektieseme ole-
masolu (jaatavas lauses) või selle puudumist (eitavas lauses)
väita" (Rannut 1969:672).

Rohkemat ei ole EL-ide eneste kohta öeldud. Küll on aga kogu eesti keele täis- ja osaaluse käsitus (ELP) seostatud EL-idega. Seal on termineid osaalusega lause ja EL kasutatud kohati sünonüümseltki. Mil määral seesugune samastamine võib vastata tegelikule olukorrale keeles, seda tuleb veel uurida. Mingi ebakõla näib siin igatahes olevat (vt. Nemvalts 1976:411).

Mida siis pidada eesti keeles EL-iks? Nähtavasti ei saa eesti eksistentsiaallauseid piiritleda puhtsüntaktiliselt, nagu seda tehakse näit. inglise keeles. Muidugi ei ole välistatud võimalus, et leidub ka mõni süntaktiline tunnus, kuid see on siis arvatavasti sekundaarse tähtsusega. Hoopis lootusrikkam tundub olevat EL-ide kirjeldamine semantilisest aspektist. Kuid nähtavasti ei ole semantiline kirjeldus üksinda veel piisav, kuivõrd lause semantiline struktuur on staatiline märk, mis tähistab mingit objektiivse reaalsuse fakti. Lausete kui kommunikatsioonüksuste kirjeldamisel on aga vajalik arvestada veel lause funktsionaalset liigendust ja muid **p r a g m a a t i l l i s i** seiku. (Selle kohta lähemalt vt. näit. Öim 1973).

Meenutades nüüd eespool esitatud sissevaateid muude keelte EL-ide uurimisse, võib öelda, et kõige perspektiivikam paistab Arutjunova meetod, mida ta on kasutanud vene EL-ide uurimisel. Iseenesestki mõista ei saa seda eesti keele puhul rakendada üksikasjades, kuid mõningate põhiideede poolest näib see üsna hästi sobivat teoreetiliseks lähtekohaks.

Semantika ja pragmaatika aspektist tundub olevat põhjendatud öelda, et EL-iga väidetakse mingi objekti (või objektide klassi) olemasolu (või olematust) maailmas või mõnes selle osas. Niisiis lähtutakse eeldusest, et "kuskil midagi on/ei ole", lokaliteedist. Seda komponenti võib pidada EL-is väitealiseks, nii nagu näidatud lauses (16). Lisanäiteid:

(37) Keldris | on gaasilõhna.

(38) Klaveri peal | on vaas lilledega.

(39) Riivleil | ei ole kaupa.

Lokaalsuskomponendi olemasolu EL-ide iseloomuliku tunnuseks on leidnud käsitlemist ka vastavas soomekeelses kir-

janduses. Samuti on inglise keelt uurivad teadlased pööranud tähelepanu eksistentsiaalsuse ja lokatiivsuse vahelisele seosele. Nii ütleb J. Lyons (1968:390), et semantiliselt võib eksistentsiaallauseid kirjeldada kui implitsiitselt lokatiivseid (või temporaalseid); väide, et midagi eksisteerib või eksisteeris, nõuab täiendamist lokatiivse (või temporaalse) väljendiga, enne kui seda väidet saab mingil moel tõlgendada. Veelgi tihedam olevat see seos mitmeis muis keelis (näit. hiina, türgi jt.).

J. Kimball (1973:268) on viidanud asjaolule, et objektid on lahutamatu seotud oma asukohaga, mingi lokaliteedi ja seal oleva objekti vahel valitseb nn. lahutamatu omanduse suhe. Sellest järeldub, et iga eksistentsiväide on tingimata lokatiivne, kuivõrd "lahutamatu omatavad" NP-d saavad nii semantiliselt kui ka süntaktiliselt esineda üksnes koos "omajaga".

Nagu näha, on seesugune eksistentsi käsitlemine (et midagi eksisteerib mingis kohas) üpris üldine läbi mitmete erinevate keelte kõnelejaskonna. Ilmselt ei ole ekslik öelda, et käesoleval juhul on tegemist üldinimliku, arvatavasti enamikule rahvastele omase viisiga mõelda tegelikkuse objektidest. Osutagem ses seoses veel J. Kimballi hüpoteesile selle kohta, missugune võiks olla lokaalsete lausete süva- või tauststruktuur ja kuidas sellest transformeerub pindlause

(40) A bird is in the tree. 'Lind on puu otsas'

Toodud lause võiks tuleneda struktuurist (41a). Kõigepealt saadakse sellest passiivitransformatsiooniga (41b) ja viimasest põhiverbi kustutamisega (40):

(41) a. $\left\{ \begin{smallmatrix} I \\ \text{One} \end{smallmatrix} \right\} \text{locate}(s) \text{ a bird in the tree.}$

$\left\{ \begin{smallmatrix} \text{'Mina} \\ \text{Keegi} \end{smallmatrix} \right\} \text{ lokaliseeri} \left\{ \begin{smallmatrix} n \\ b \end{smallmatrix} \right\} \text{ linnu puu otsa'}$

b. A bird is located in the tree.

'Lind on lokaliseeritud puu otsa'

Selle seletuse järgi on lokaalne lause siis niisugune, mille süvastruktuurist leiame verbi locate.

Niisiis, üks EL-i koostisosi semantilisel tasandil on lokaliteet. Võtkem selle komponendi tähiseks [LOC].

Lausetes (16), (37)-(39) on vasakul pool püstjoont komponendi [LOC] pindstruktuurilised esindajad (NP-d selles metsas, keldris, klaveri peal, riiuleil). Püstjoonest paremale jäävad V (on/ei ole) ja teine NP (hunte, gaasilõhna, vaas lilledega, kaupa). V esindab nähtavasti semantilist komponenti, mis osutab eksisteerimise faktile endale. Märkigem seda osa lause semantilisest struktuurist tähisega [EX]. Parempoolsed NP-d representeerivad ilmselt objekte, mille eksisteerimist vastavas lokaliteedis väidetakse. Tähistatagu see komponent märgiga [OBJ]. Seega EL-ide semantiline struktuur on üldkujul oletatavasti [LOC] + [EX] + [OBJ]. (Ilmselt liigendub igaüks neist komponentidest veel sisemiselt, kuid vastavaid tunnusjooni ei ole siin võimalik käsitleda.) Jälgigem, missugused eesti keele laused sobivad antud semantilise struktuuri raamidesse.

- (42) a. Maa lõunaosas | kulgevad | mäeahelikud.
b. Looduskirjeldusis | puudub | värskus.
c. Kaugel mere kohal | liikusid | taevas | valged
[LOC] [LOC]
laigud nagu kajakad.
d. Õhus | on | tormihõngu.
- (43) a. Silmist | sirises | vett.
b. Ringi liikmete hulka | kuulus | töölisi.
- (44) Üle paadiserva | pritsis | vett.
- (45) Naeratus taga | peitub | südamevalu.
- (46) Läbi lehtede | igritseb | valgust.
- (47) Meie ees | seisavad | uued ülesanded.
- (48) a. Vanakese hääles | kõlas | kibedust.
b. Südames | on | arusaamatu ärevus.
c. Peetris | elab | ettevaatlikkuse vaim.
- (49) a. Mullast | õhkus | sooja.
b. Lahtistest akendest | paiskub sisse | diislivingu.
- (50) a. Loeteludesse | kuulub | ka nimi- ja kaassõna
ühendeid.

b. Kollektsooni | lisandus | uus autograaf.

(51) Lavale | astus | näitejuht.

(52) Gümnaasiumi asemele | tuli | keskkool.

(53) a. Sirjel | olid | külalised.

b. Sirje juures | olid | külalised.

(54) a. Pojalt |saabus | kiri.

b. Poja käest |saabus |kiri.

Arvatavasti ei teki kellelgi kahtlust lausete (42)-(54) ja postuleeritud semantilise struktuuri vastavuses. Kõikide nende lausete verbid väljendavad küllalt selgelt eksistentsiaalsust. Komponenti [LOC] esindavad NP-d kas ühes eesti keele kuuest kohakäändest või mõnes lokatiivsust väljendavas nimi- ja kaassõna ühendis. Komponendile [OBJ] vastavad NP-d, mis tähistavad kas konkreetseid (mäeahelikud, vett jt.) või abstraktseid (värskus, kibedust jt.) tegelikkuse objekte. Laused (42)-(54) esindavad siiski vaid üht osa meie keelekasutusest ja selle aluseks olevast maailmapildist. Kuna me tajume ümbritsevat aegruumilistes seostes, siis on selge, et üksnes lokaalsussuhteid väljendavaist lauseist ei piisa maailma kohta informatsiooni andmiseks-saamiseks. Läheb vaja ka ajaliste suhete kohta käivaid teateid (lauseid).

Kui meenutada eespool refereeritud J. Lyonsi käsitust EL-ide ja lokatiivsete lausete seosest, siis näeme, et lokatiivsele on sulgudes lisatud ka temporaalne. Põhjus on täiesti selge: kui objektid paiknevad ruumis, siis sündmused "paiknevad" ajas. J. Kimball (1973) on usutavalt näidanud, et nii nagu mingi lokaliteedi ja seal paikneva objekti vahel valitseb lahutamatu omanduse suhe, niisamuti kuuluvad ka sündmused kui lahutamatu omandus oma esinemisaja juurde. Seega võiks laiendada eespool väidetut ja öelda, et iga eksistentsivälide on tingimata kas lokatiivne või temporaalne (või mõlemat). Kui võrd aga sündmusi võib vaadelda lokaliseeruvat ajas samal kombel kui objekte ruumis, siis ei ole siinkohal seesugune vahetegemine oluliselt vajalik. Tähen-dagem ainult, et siin vaadeldava semantilise struktuuri ele-

menti [LOC] tuleb mõista veidi laiemalt - nimelt nii, et selle alla kuuluvad ka ajamomendid või -lõigud. Analoogiline "parandus" tuleb teha ka elemendi [OBJ] puhul: seda mõistetagu edaspidi nii avaralt, et selle alla mahuksid ka sündmused (tegevused). Näiteid selle kohta:

- (55) a. Kolmapäeval | oli | suur maavärin.
b. Varsti | tuleb | laulupidu.
c. Õhtul | saabus | kutsumata külalisi.

Peale lokatiivsus- ja temporaalsussuhteid väljendavate lausete on keeles veel suur hulk possessiivlauseid, nagu (56).

- (56) Poisil | on | mitmesuguseid sõpru.

Kas võib öelda, et neilgi lauseil on eespool vaadeldutega ühine semantiline struktuur? Ilmselt küll. Seda võib oletada juba pindstruktuurilise sarnasuse põhjal. Veelgi ilmsem on lokatiiv- ja possessiivlauseite struktuurne sarnasus näit. vene keeles, kus mõlemad moodustatakse ühe ja sama prepositsiooni у abil:

- (57) У меня книга. (vrd. У дома огород.)

Arutjunova ongi vaadelnud sääraseid lauseid eksistentsiaal-lausetena. Analoogiline on lugu ka paljudes teistes keeltes, näit. gaeli, suahiili ja hindi keeles (Vt. Lyons 1968:395). Ka soome keeles on peetud omistuskonstruksiooni üheks EL-ide liigiks (näit. Hakanen 1973). Näib olevat õigustatud teha veel üks laiendus: komponendi [LOC] alla kuuluvad ka "omajad" tähistavad NP-d. Veel näitelauseid:

- (58) Loomadel | ei ole | mõistust.
(59) Lapsel | tõusis | kõrge palavik.
(60) Helduril | ei kujunenud | oma arvamust.

Siiani vaadeldud eestikeelsed laused - olgu puhtalt lokatiivsed, temporaalsed või possessiivsed - on oma pindstruktuuri poolest kõik kolmekohalised. Jälgigem, kuidas on lugu kahe- ja ühekohalistega.

- (61) Saabus õhtu.
- (62) Kostis muusikat.
- (63) Oli külm.
- (64) Rabistas vihma.
- (65) a. Kõrvus kumiseb.
b. Ümberringi põles.
c. Südame all põõritab.

Kahekohalised pindlauseis (61) - (64) on tõepoolest näha ainult verbide klassi liikmed, mis esindavad käsitledava semantilise struktuuri komponenti [EX], ja NP-de klassi liikmed, mis representeerivad komponenti [OBJ]. Kui võrd objektid on aga meie jaoks alati lokaliseeritud ruumis ja sündmused ajas, siis ei ole tõene oletada, et lauseis (61) - (64) väidetud objektiivse reaalsuse faktid oleksid võinud aset leida väljaspool aegruumi. Seepärast võib julgesti väita, et nende lausete semantilises tauststruktuuris on siiski olemas ka komponent [LOC] kui väitealis, millest lähtudes väide üles ehitatakse. Juhul kui tahetakse seda komponenti ka pindstruktuuris eksplitsiitselt näha, on selleks tohutult võimalusi mēne vaba laiendi lisamisega. Näiteks nii:

- (61') { Läänepoolkeral
Metsas } saabus õhtu.
- (62') { Ukse tagant
Naabermaajast } kostis muusikat.
- (63') { Kogu Euroopas
Barokambris } oli külm.
- (64') { Õues
Õõsel } rabistas vihma.

Seega on ka nende lausete tauststruktuuris olemas kõik kolm komponenti.

Lauseid (65) erinevad eelmistest vaid selle poolest, et neis on eksplitsiitselt esindatud komponendid [LOC] ja [EX], pindstruktuurist puudub [OBJ]. On siiski põhjust oletada, et tauststruktuuris on olemas ka see semantiline komponent. Üks võimalikke seletusi võiks olla kas või niisugune. Lausega (65a) on ilmselt parafrasiseoses

(65a') Kõrvus on kumin.

Antud juhul ei ole tähtis, kumb on algsem, kas (65a) või (65a'), samuti mitte see, mil kombel üks või teine on oma parafrasist tuletatud. Oluline on, et parafrasidel on ühine semantiline taust ja et (65a') eksplitseerib selle kolmekomponendilise struktuuri. Lauses (65b) on verb põlema, millega mõttes (või alateadlikult) alati seostame m i l l e - g i , mis põleb. Nii siis näiteks

(65b') Ümberringi põles { linn
taevalaotus
kõik }

Lause (65c) on selles mõttes kõige ebaselgem, sest on raske ses seoses kujutleda mingit "agenti", mis põõritab. Hea tahtmise juures võiks ju leida mõne enam-vähem sobiva, nagu

(65c') Südame all põõritab rasvane hanepraad.

Sel ei ole aga nähtavasti kuigivõrd mõtet. Tuleb tõdeda, et lause (65c) on ilmselt fraseoloogiline. Võib-olla peaks seda käsitama mingi piirjuhtumina.

Ühekohalisi lauseid moodustavad eesti keeles ainuüksi nn. meteoroloogilised verbid (vt. Rätsep 1973), mis koos oma fakultatiivsete seotud laienditega moodustavad lauseid, nagu

(66) a. Sajab lund.

b. Uduab vihma.

Seesuguste lausete kohta kehtib aga seesama, mis on juba öeldud lausete (61) - (64) kohta.

Vaadeldud näitelauseid on ka oma sõnajärje poolest vastanud siin kasutatud semantilise tauststruktuuri komponentide järjendile. Arvatavasti ongi seesugune sõnajärg omase suurele osale eksistentsiaallausetele. Siiski on võimalikud ka teistpidise sõnajärjega eksistentsiaallauseid, kuid see sõltub juba seikadest, mis nõuavad eraldi selgitamist pragmaatika ja võib-olla ka tekstilingvistika seisukohalt.

Seega ei tohiks olla kahtlust, et eesti keele eksistentsiaallausete semantiline tauststruktuur on esitatav üldkujuil [LOC] + [EX] + [OBJ].

KUIVÕRD peetakse õigeks, et lause on kommunikatsiooni-üksus, mille abil kõneleja annab kuulajale informatsiooni, siis kuulub lingvistika ülesannete hulka ka selgitada, mil kombel on üks või teine lause üles ehitatud kommunikatsiooni seisukohalt, s. t. näidata, kuidas ja milliste elementide abil ta liidab uut informatsiooni teadaolevale. See aga eeldab, et tuleb määrata ka struktuurid, mille kohta vasta-va lausega midagi teatatakse ja millise olemasoleva struktuuri elemendi kaudu uus informatsioon liitub kuulaja seniste teadmistega. (Vt. Õim 1973) Niisiis sellest vaatenurgast koosnevad kõik laused keeles kahest põhiosast: ühes tuuakse esile kuulajale teada olev informatsioon, teises on esindatud uus, teatav informatsioon, mis peab olemasolevat teatud viisil muutma. Ei ole põhjust oletada, nagu oleks eksistentsiaallauseitel keeles mingi oluliselt teistsugune missioon.

Käsitades lauseid kui elementaarteadete järjendeid ja kasutades nende analüüsimiseks kommunikatiivse dünamismi (CD) teooriat, proovigem interpreteerida eksistentsiaallauseid. Et CD kohta on ka eestikeelses kirjanduses piisavalt selgitusi jagatud (Õim 1973, Niinemägi 1976), siis ei hakata siinkohal seda enam üle seletama.) Võetagu esialgu vaadelda mõni eespool toodud lihtsa ehitusega lause, näit. (37).

(37)=(67) Keldris on gaasilõhna.

Võime kujutleda sellel lausel olevat vähemalt kaks erinevat kasutust - vastavalt erisugustele CD-suhetele. Kõige rohkema CD kandja (lauserõhuline sõna) on alla kriipsutatud:

(67.1.) Keldris on gaasilõhna.

(67.2.) Keldris on gaasilõhna.

Vaadeldgem kõigepealt varianti või interpretatsiooni (67.1), mis on ilmselt kõige tavalisem, normaalõhuline. Loogilist rekonstrueerimist alustades tuleb lähtuda kõige enam kommunikatiivset dünamismi kandvast sõnast, antud juhul gaasilõhna. Sellele interpretatsioonile vastav viimane elementaarteade on nähtavasti

(68a) See, mida keldris on, on gaasilõhn.

Teade (68a) eeldab ilmselt, et kuulajal on teada, et keldris on midagi. Järelikult teatele (68a) on pidanud eelnema teade

(68b) Keldris on midagi.

Selle põhjal omakorda on võimalik kindlaks teha fakt, et kuulajal on juba olemas informatsioon vastava keldri olemasolust. Niisiis peab teatele (68b) eelnema teade

(68c) On kelder.

Niisuguse rekonstrueerimise tulemusena saadakse teadete järjend, mis vastab lausele (67.1):

(69a) On kelder.

(69b) Keldris on midagi.

(69c) See, mida keldris on, on gaasilõhn.

Seesugust teadete järjendit, mis kajastab lauses sisalduva informatsiooni keeleliselt tuvastatavat hierarhiat, võib pidada lause (67.1) pragmaatiliseks esituseks. (Öim 1973) Rõhutatagu veel olulist seika, et iga eelnev teade niisuguses elementaarteadete järjendis lisab eelnevale kindla annuse informatsiooni ja et iga elementaarteaate puhul on näha, kuidas uus informatsioon seostub eelnevaga, mida eelnevast teatest täpselt konkretiseeritakse.

Sama meetodit kasutades saame interpretatsiooni (67.2) pragmaatilise esituse (70):

(70a) On gaasilõhna.

(70b) Kuskil on koht, kus on gaasilõhna.

(70c) See koht, kus on gaasilõhna, on kelder.

Järjendist (69) on ilmekalt näha, et lauses (67.1), millele see järjend vastab, on olemas kõik eespool postuleeritud semantilise struktuuri komponendid ([LOC], [KK] ja [OBJ]). Mitte vähem ilmekalt on näha seegi, et lause kui teate ülesehitus saab alguse nimelt komponendile [LOC] vastavast elementaartestest (69a). Sellele teatele liidetakse uus annus informatsiooni teatega, et keldris on, eksisteerib midagi. (69b)

vastab seega komponendile [EX]. Lõpuks lisatakse teatega (69c) kuulaja teadmistesse ka see "objekt", mis vastavas keldris eksisteerib.

Järjendit (70) vaadeldes paistab silma, et ka lause (67.2) pragmaatilise struktuuri elementaarteated vastavad semantilise struktuuri komponentidele, kuid erinevalt interpretatsioonist (67.1) on siin lause kui ka teate konstrueerimisel lähtutud "objektist".

Tuletagem nüüd meelde eespool aktsepteeritud väide (vt. lk. 26), et objektide ja nende asukohtade vahel valitseb lahutamatu omanduse suhe (niisamuti nagu sündmuste ja nende esinemisaegade vahel). Teisiti öeldes tähendab see, et ükskõik milline objekt ei saa kunagi esineda lahus oma asukohast. Siit aga järeldub, et järjendis (70) elementaarteade (70a) implitseerib otseselt teate (70b). (Pandagu tähele, et (69a) ja (69b) vahel seesugust implitseerimissuhet ei ole, kuivõrd kohad, lokaliteedid, võivad vabalt eksisteerida ilma et neis pruugiks olla mingeid objekte.)

Elementaarteade (70c) seevastu ei sõltu enam otseselt eelnevast teatest (70b), kuivõrd koht, kus gaasilõhna on, võib olla ka mõni muu koht kui kelder. See sõltub juba muudest, keelevälistest asjaoludest. Et teates (70c) tähistab kõnealust kohta siiski kelder, see on tingitud lihtsalt konkreetselt vaatlusalusest keelematerjalist, s.t. lausest (67).

Võib siis tõdeda, et interpretatsioonidel (67.1) ja (67.2) on ühine semantiline struktuur, kuid erinev pragmaatiline (kommunikatiivne) struktuur. Kui nüüd pidada varianti (67.1) EL-iks selle põhjal, et tema semantilises struktuuris on olemas kõik kolm komponenti ja teade (lause) konstrueeritakse komponendist [LOC] lähtuvalt, kas võib väita, et ka lause (67.2) on vaadeldav kui EL? Ilmselt küll. Kuivõrd teade nagu (70a) ei saa esineda iseseisvalt, ilma et sellest otseselt järelduks teade (70b), siis ei saa ka pelgalt elementaarteatest (70a) lähtudes konstrueerida lauset (67.2), vaid igal juhul on juures elementaarteade (70b). Viimane aga vastab nimelt semantilisele komponendile [LOC].

Ilmneb, et interpretatsioonid (67.1) ja (67.2) on üht kindlat semantilist struktuuri omava lause (67) variandid, millel on erinev pragmaatiline struktuur. Mõlemad tähistavad objektiivse tegelikkuse ühte ja sama fakti, kuid märgivad erinevaid teid, kuidas informatsioon sellest faktist viiakse kuulajani.

Ent lauses (67) on võimalik rõhutada veel üht sõna:

(67.3) Keldris on gaasilõhna.

Oletades, et lauserõhuline sõna kannab siin nagu (67.1) ja (67.2) puhulgi kõige rohkem kommunikatiivset dünamismi, püüdkem tuvastada selle lause pragmaatilist struktuuri. Selle kindlakstegemiseks kasutatakse teatavasti loogilist rekonstruktsiooni, milles lähtutakse kõige "kommunikatiivsemast" üksusest. Kui kõige enam kommunikatiivset dünamismi lasub sõnal on, siis missugune peaks olema see viimane teade, mis vastab antud interpretatsioonile?

Nähtavasti ei olegi üldse võimalik sellist teadet leida. Seda lihtsalt ei ole olemas. CD-analüüsi seisukohast ei ole võimalik lausele (67) anda interpretatsiooni (67.3). Viimase pragmaatiline struktuur on nähtavasti teist laadi kui lausel (67.1) ja (67.2), vaadeldav mingil teisel, järgmisel tasandil.

Reaalselt siiski kasutatakse sääraseidki lauseid, kuid need ei anna meile uut informatsiooni objektiivse tegelikkuse kohta. Lauseid nagu (67.3) on võimalik kasutada üksnes lausega (67.1) või (67.2) teatatud informatsiooni paikapidavuse kinnitamiseks. Näiteks kui ema ja poeg tulevad keldrist ja poeg teatab isale, et Keldris on gaasilõhna, isa aga ei tee sellest välja või ei taha uskuda, siis ema võib kinnitada, et Keldris on gaasilõhna. Laused nagu (67.3) ei olegi kommunikatsiooniuksused traditsioonilises mõttes ("lause on kommunikatsiooniuksus"), ent mingi kommunikatiivne ülesanne näib olevat neilgi: nad aitavad kaasa kommunikatsiooniprotsessi tekkele, tõukavad takka, kui informatsioon, mis sisaldab "päriselt kommunikatiivseis lauseis, ei taha mingil

põhjusel kohale jõuda.

Seesugused laused on siis oma olemuselt mingid "abilaused", mis ei kuulu eksistentsiaallauseste hulka, kuivõrd viimaste ülesandeks on ikkagi midagi teatada, anda uut informatsiooni.

Vaadeldud lauses (37)=(67) esineb verb olema, mis semantiliselt on küllaltki selgepiiriline. Aga kui lause pindstruktuuris on mõni keerukam verb? Näiteks lauseste puhul nagu (71) ja (72)?

(71)=(49a) Mullast õhkus sooja.

(72) Suurte klaaside põhjas sädeles kollast vedelikku.

Soome keele EL-ide struktuuri uurides on avaldatud arvamust, et EL oleks nagu moodustunud kahest superordinatsiooniseoses lausest. (Siro 1974, Wiik 1972) Selle käsituse järgi on laused (71) ja (72) "ehitatud" maatrikslausest (71a), (72a) ja sisenõlausest (71b), (72b):

(71a) Mullast tuli sooja (või: Mullas oli sooja)

(71b) See õhkus.

(72a) Suurte klaaside põhjas oli kollast vedelikku.

(72b) Kollane vedelik sädeles.

Kuigi näiteks P. Siro peab sellist ülesehitusskeemi puhtstruktuurseks, on arvatavasti võimalik anda vaatlusalusele fenomenile ka "sisulisem" tõlgendus.

Võib öelda ka nii, et read (71a) ja (72a) kujutavad endast presupositsioone ning (71b) ja (72b) vastavalt neist lähtuvaid väiteid. On lauseid, kus seesugune eksistentsieele on küll oluline koostisosas, millele toetub või millest lähtub väidetav, kuid milles põhiline informatiivsuse kandja on ikkagi väide ise. Näit.:

(73) Jaani lapsed mängivad peitust.

(73a, eele) Jaanil on lapsed.

(74) Spordihallis värviti korvpalliplatsi põrandat.

(74a) Spordihallis on korvpalliplats.

Erinevalt lauseist (73) ja (74) ei ole lauseis (71) ja (72) põhiline mitte väide ((71b) ja (72b)), vaid domineeriv on pigem eeldeosa (71a) ja (72a). Seetõttu tuleks lauseid nagu (71) ja (72) käsitada eeskätt ikkagi eksistentsiotsustuste väljendajaina täpselt samuti nagu lauseid (37)-(39), (53) jts. Jäetagu siinkohal lahtiseks küsimus, kas verbide õhkuma ja sädelema kasutamist lauseis nagu (71) ja (72) tuleks seletada stilistika, tekstilingvistika (täpsemalt: tekstistrateegia) või mingite muude vahenditega.

Muidugi on võimalik ette kujutada seesuguseidki lauseid, mille kohta on raske otsustada, kas domineerivaks osaks on presupositsioon või väide, kas tegemist on EL-iga või mitteeksistentsiaallausega. Aga see on täiesti loomulik. Ei ole ju keeles nagu kõiges muuski meid ümbritsevas kuigi palju kindlapiirilisi nähtusi; alati on võimalik leida vähemal või rohkemal hulgal üleminekuvorme.

VAADELNUD eksistentsiaallauseid semantika ja pragmaatika aspektist, püüdkem lõpuks selgitada, kas EL-il on ka min-geid süntaktilisi tunnuseid. Kas eesti keeles eksisteerivad süntaktilised struktuurid, mille kohta võib väita, et need ja ainult need on vaadeldavad eksistentsiaallauseina? Seks otstarbeks pakub tänuväärset vaatlusmaterjali eesti keele elementaarlausete loetelu (Rätsep 1973). Missugune süntaktiline pilt iseloomustab siis eksistentsiaallauseid, s. t. lauseid, mille semantiline struktuur on [LOC] + [EX] + [OBJ] ja mis pragmaatika (kommunikatsiooni) seisukohalt rajanevad komponendile [LOC] vastaval elementaarteatel?

On lausemalle, mis tervenisti vastavad ülaltoodud tingimustele. Need on Loc V N+np. /108. Rätsepa numeratsioonis^x ja Loc V N+part. /109./ - vt. laused (42c,d), (53b); De V N+np. /114/ - vt. (43a); üle N²+gen. V N¹+np. /103/ -

^x Substitutsiooniklassisümbolit Loc elementaarlausetevalemeis ei tohi segi ajada käesolevas kirjutises EL-ide semantilise struktuuri ühe komponendi tähistamiseks kasutatud sümboliga [LOC]. Viimane on palju avaram: selle alla võib mahutada ka D₁, De, N+in., N+ad. jt.

vt.(44); $N^1_{+gen.} \text{ taga } V N^2_{+np.}$ /93./ - vt. (45); läbi
 $N^1_{+gen.} V N^2_{+part.}$ /80./ - vt. (46); $N^1_{+gen.} \text{ ees } V N^2_{+nom.}$
 /60./ - vt. (47); $N^1_{+in.} V N^2_{+np.}$ /28./ ja $N^1_{+in.} V N^2_{+part.}$
 /29./ - vt. (48a,b); $N^1_{+ill.} V N^2_{+np.}$ /24./ - vt. (50a,b).
 Jne.

Samuti võib leida elementaarlauseid, milles enamiku verbidega moodustuvad aktsepteeritavad EL-id, kuid milles üksikute verbide puhul tekib kahtlus, kas lause on semantiliselt kirjeldatav struktuuri LOC + EX + OBJ abil. Seesugused verbid on näit. domineerima mallis $N^1_{+in.} V N^2_{+nom.}$ /27./: Liiklusmüras domineerivad madalad toonid - vrd. lause (48c); võimutsema mallis $Loc V N+nom.$ /107./: Venemaal võimutsesid mõisnikud - vrd. (42a,b); minema mallides $N^1_{+all.} V N^2_{+np.}$ /36./ ja $Di V N+np.$ /113./: Tehasele läks aparate ja Tallinnasse läks väike saadetus - vrd. (51) ja (43b); kuluma mallis $N^1_{+ad.} V N^2_{+np.}$ /39./: Lagunemisel kulub hapnikku - vrd. (53a), (58)-(60). Jne.

Lõpuks on märgata ka lausestruktuure, mille hulgaosa lauseid vastab käesolevas töös semantiliselt ja pragmaatiliselt eksistentsiaallausetena iseloomustatud lauseile, kuid mille hulgas on ka samavõrra või rohkemgi lauseid, mis selle määratluse alla ei mahu. EL-ide sekka kuuluvad nähtavasti ka laused, nagu Saart asustasid neegrid ja Tänavat palistasid lillid mallist $N^1_{+part.} V N^2_{+nom.}$ /214./; Linde piisab igale poole mallist $N+part. V Di$ /114./; Varsti on laulupidu mallist $Temp V N+nom.$ /124./; Peetrile juhtus vilets tuba ja Peole saabus lõpp mallist $N^1_{+all.} V N^2_{+nom.}$ /35/ jt.

Nagu näha võivad EL-ide süntaktilised struktuurid olla vägagi erinevad. Mingit ühist, kõigile eesti keele EL-idele omaast lauseehituslikku struktuuri ei paista olevat. Ainukesed võimalikud üldistused, mis ka siin kõrvutatud lausemallide puhul kohe silma torkavad, on needsamad, mida juba varem on konstateeritud: EL-i grammatilisele subjektile vastav üksus paikneb verbi järel, s. t. EL-i neutraalne sõnajärg on pööratud; verbile eelneb üksus, mis lauseliikmelisel analüüsil osutub tavaliselt mingiks adverbiaaliks.

Erandeid on kahtlemata selgi reeglil. Näit. lauset Hir-
muilme libises üle mehe nöö võib pidada EL-iks niisama hästi
kui lauset Üle mehe nöö libises hirmuilme, kuigi üldiselt
struktuuride N¹+nom. V üle N²+gen. ja üle N²+gen. V N²+nb.
vahel ekvivalentsusvahetkorda ei ole.

Eksistentsiaallauseste hulka tuleb nähtavasti arvata ka
mõningad sekundaarsete verbivormidega laused, näit. Peetril
leidis sõbrale öelda vaid tänuõnu (kuid mitte mall N+ad.
V¹ V²+da /265./ tervikuna); samuti sekundaarse lause või lau-
sungiga laused nagu Inimestel oli. mida hoida (kuid mitte
kõik struktuurivalemiga N+ad. V KL iseloomustatavad laused).

Arutledes kerkib üles mitmesuguseid küsimusi. Kui lause
Peetril on kasvaja on ilmselt EL, siis kas laused Peetril
avastati kasvaja ja Arst avastas Peetril kasvaja on ka EL-id
või ei ole nad seda? Kui ei, siis miks? Kas lause nagu Hai-
gus avaldub järglaste juures võib olla EL? Millises vahe-
korras on laused Kiviase tekkis lohk ja Vesi õõnestas kivi-
se lohu? Aga jäägu need ja mitmed teisedki küsimused edaspi-
diseks vastata.

KÄRSOLEVAS töös on püütud leida üldjoontes vastust kü-
simusele, mis on eksistentsiaallause eesti keeles. Pilku ta-
gasi heites võib tõdeda, et eesti EL-id on lausetüübina ise-
loomustatavad semantiliselt ja pragmaatiliselt (kommunika-
tiivselt). Kõige üldisemal kujul on EL-i semantiline struk-
tuur esitatav kujul [LOC] + [EX] + [OBJ]. Pragmaatika poolt
vaadatuna on EL-ide keskne osa komponendile [LOC] vastav ele-
mentaarteade, millele toetuvad kõik EL-id ja mille kaudu li-
satakse kuulaja teadmistesse informatsioon ühe või teise ob-
jekti eksisteerimise kohta meid ümbritsevas aegruumis. Sün-
taktiliselt on pilt küllaltki kirju: eksistentsiaallauseste
iseloomustamiseks kõlblikke struktuure on mitmesuguseid, kui-
gi enamikku neist iseloomustab teatud kindel üksuste järje-
kord (pöördõnajärg). Kui tahetakse üksikasjalikumalt kir-
jeldada eesti keele eksistentsiaallauseid, siis tee sinnavõib
nähtavasti eeskätt läbi verbiselektsiooni, teises järjekorras

võivad oluliseks saada ka subjektiivraasikitsendused, võib-olla ka tavaliselt lauset alustava adverbiaali erijooned.

Lõpetuseks osutatagu veel teksti ülesehitust puudutavale seigale, et eksistentsiaallauseste pragmaatilisest struktuurist tulenevalt kasutatakse seda tüüpi lauseid sageli introduktiivselt, kommunikatsiooniakti alustamiseks.

Kirjandus

A r u t j u n o v a , M.D. 1976 - Н.Д. Арутюнова, Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. Москва.

ELP 1974, Eesti keele lauseõpetuse põhijooned. Tallinn.

GRJ 1970 - Грамматика современного русского литературного языка. Москва.

H a k a n e n , A. 1972, Normaalilause ja eksistentsiaallause. - Sananjalka 14. Turku, s. 36-74.

H a k a n e n , A. 1973, Kontrastiivista lauseanalyyasia. Eksistentsiaallauseet. Turun Yliopiston Suomen Kielen Laitoksen Julkaisuja 1.

I k o l a , O. 1964, Lauseopin kysymyksiä. Tietolipas 26. Toinen painos, Helsinki.

I t k o n e n , T. 1974/75, Ergatiivisuutta suomessa. - Viritäjä 1974, n:o 4, s. 379-393; 1975, n:o 1, s. 31-56.

K i m b a l l , J. 1973, The Grammar of Existence. - Papers from the Ninth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society. Chicago, pp. 263-269.

L y o n s , J. 1968, Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge.

M i l s a r k , G.L. 1974, Existential Sentences in English. Doctoral thesis. M.I.T.

N e m v a l t s , P. 1976, Täis- ja osaalus eesti ja soome süntaksis. - Keel ja Kirjandus nr. 7, lk.404-412.

- N i i n e m ä g i , H. 1976, Aktuaalsest liigendusest paralleelismis ja mujal. - Keel ja struktuur 9, Tartu, lk. 69-87.
- R a n n u t , L. 1969, Eksistentsiaallausest ja aluse juurdemõtlemisest. - Keel ja Kirjandus nr. 11, lk. 671-674.
- R ä t s e p , H. 1973, Elementaarlaused eesti keeles. - Keel ja struktuur 8, Tartu, lk. 5-104.
- S i r o , P. 1964, Suomen kielen lauseoppi. Helsinki.
- S i r o , P. 1974, Eksistentsiaalilauseen hämähäkinverkkoa. - Virittäjä n:o 1, s. 35-45.
- Z o l o t o v a , G. A. 1973 - Г.А. Золотова, Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва.
- W i i k , K. 1972, Suomen eksistentsiaalilauseet. Tampere.
- W i i k , K. 1974, Suomen eksistentsiaalilauseiden "subjekti". Turun Yliopiston Fonetiikan Laitoksen Julkaisuja n:o 13.
- W ä h ä m ä k i , B. 1975, Om finskans existentielsatser och därtill hörande problem. Licentiatavhandling. Åbo Akademi.
- Õ i m , H. 1973, Keel, keeleteadus ja pragmaatika. - Keel ja struktuur 8, Tartu, lk. 107-144.

ON EXISTENTIAL SENTENCES

Peep Nemvalts

S u m m a r y

The term "existential sentence" has been widely used in linguistics. In the present article a short account is given of what is meant by existential sentences in different languages. Existential sentences of Germanic languages are regarded through the English language, based on G.L. Milsark

(1974). Slavic languages are represented by Russian in the logical-semantic treatment by N.D. Arutjunova (1976). The markers of Finnish existential sentences (syntactic as well as semantic), acknowledged by the majority of researchers are also pointed out.

Further on the existential sentences of the Estonian language are regarded. Up to now Estonian existential sentences have not been dealt with separately, but in connection with the study of total and partial subject it has been marked that existential sentences are the sentences which predicate verb's semantic entry has the marker /+exist/ and which state the presence or absence of the thing marked by subject (noun).

In English, e.g., existential sentences (ES) can be defined purely syntactically, but in Estonian it seems to be impossible. Therefore the Estonian ES-s are regarded primarily semantically and pragmatically in the present article.

In this article the same basic principle is accepted from which Arutjunova has proceeded. Namely, that the semantic structure of ES-s is formed of three components - locality, existence indicator and the object, existing in the corresponding locality. In this work the structure is given in the following form: /LOC/ + /EX/ + /OBJ/. For instance the sentence Keldris on gaasilõhna 'In the cellar there is smell of gas' corresponds to this. The component /LOC/ includes also moments or periods of time, the component /OBJ/ also comprises events or actions, e.g. Varsti tuleb laulupidu. 'A Song Festival will come soon'. Besides /LOC/ also includes the "owner", i.e. possessive sentences are also considered to belong to the sentences of the mentioned semantic structure, e.g. Loomadel ei ole mõistust 'Animals have no reason'.

The greater portion of Estonian sentences are three-place and therefore the elements, representing all the three components of the semantic level can be found in their surface structure. In two-place surface sentences there are explicitly present only the representatives of two components, but it can be stated that they have still all the three com-

ponents in their underlying semantic structure. Evidently, one-place sentences have the same semantic structure.

As far as any kind of sentence is a communication unit, it is also necessary to explain how and by what a sentence conveys new information to a listener. In this work ES-s are also dealt with from the point of view of linguistic pragmatics. The corresponding analysis relies on the theory of the elementary messages, presented by H. Õim (1973). It turns out that a sentence, having one semantic structure may have several different variants of pragmatic structure - depending on different relations of communicative dynamism. But the central part of ES-s is always the elementary message, corresponding to the component /LOC/, proceeding from which all the ES-s are built up and through which new information about the existence of one or another object in a certain locality reaches the recipient.

If there is any semantically more complicated verb than olema 'to be' in the sentence, it is possible to regard the corresponding sentence as consisting of an existential pre-supposition and a statement proceeding from it, while on the occasion of ES-s the first dominates.

From the point of view of syntax structural variety characterizes Estonian ES-s, though inverted word order is characteristic of the majority of them.

The more detailed description of Estonian ES-s is evidently possible first and foremost by verb selection, after that subjects phrase restrictions and perhaps the special features of the adverbial, usually starting an ES may become essential.

SÜNKROONIA, DIAKROONIA JA KOLM LIIKI UUT KEELEVARA

Henn Saari

Selgroo-osa sellest, mida algav kirjutis sisaldab, on ka varem avaldatud, nimelt artiklis "Sõnamoodustus, laenamine ja morfeerimoodustus" (Saari 1974). Selle pealkirjas nimetatud kolmel viisil sugeneb uut leksikaalvara, mida me tookord selgitatud ja ka siin allpool selguvatel põhjustel mitte ainult uueks sõnavaraks ei nimeta. Tolles artiklis oli omakorda lõpule viidud mõttekäike, mis sisalduvad veel varamates kirjutistes. Nii on morfeemimoodustuse ideed tegelikult arendatud juba 1971. aastal nn. tehiskeelendite teooria käsitluse raames (Saari 1971 : 95 ning 113 jj.), kuna võõrusest - siis küll ainult kahesugusest - oli juttu raali-aegses sõnavõtus 1966/67 (Saari 1967: 146). Käesolev on 1974. a. artikli komplement, kus autor lubab endale lugeja mugavuse huvides korrata kokkuvõtlikult ka toona öeldut.

1. Ehkki oma töö jaoks võib igamees luua tarvilikke termineid, oleks teaduslik üksteisemõistmine häiritud, kui aeg-ajalt kätte ei võetaks ega järele mõeldaks, millistele mõisteväljendustele ühine nägu ja sisu anda. Siinsed arutlused ongi algtõuke saanud soovist soovitada lingvistilisele ja keelehuvilisele avalikkusele mõnesid ühtseid, läbi mõeldud termineid ning natuke isegi hoiatada olukorra eest, kus me lõpuks enam sedagi selgesti ei tea, mida me sõnaks, mida tüvisõnaks, mida liiteks, mida tuletiseks, mida tule-

tusaluseks nimetame või kuidas me neid omasõnalisi termineid võõrsõnalistega suhtesse seame.¹ Mis puutub sünkrooniasse ja diakrooniasse, siis selle probleemi tõi päralt teadusalal praegu üldiselt valitsev emfaas sünkroonial. Termin sõnamoodustus hakkas tõlgenduma puhtsünkrooniliselt, ja kui siin ei ole esitada ühtki seda tõlgendust tõendavat allikaviidet, siis tuleb arvestada, et eesti keeleteaduses, kus kirjutamisjõudu vähe, nii mõnigi tarkus ja tendents kollokviaalsesse vormi jääb. Kollokviaalset päritolu on ka autori mulje, et eesti uue akadeemiline grammatikakirjutus püüab diakrooniast kui võimalik vabaneda. Samasugusele tendentsile inglise keele alal on võimalik viidata. Võetakse koguni meetmeid, et kord pagendatud diakroonia sünkrooniast kuidagi häirima ei pääseks (Gunter 1972 : 2 jm.).

2. Kui vaatleme uue leksikaalvara tekkimist, siis sõna lihtsas mõttes on see protsess, seega diakrooniline nähtus. Teisest vaatekohast, mida me nimetame keelekorralduslikuks, võib sama diakroonilist protsessi vaadelda kui leksikaalvara tekitamist. Sünkroonvaatluse puhul ei ole tegemist kummagagi. Esiteks me ei vaatle siis ainuüksi uut, sugenevat või soetatavat, vaid kogu olemasolevat varamut. Teiseks on saamisel või tekkimisel siis üksnes tinglik mõte. Me kirjeldame sõna olemasolevat koosseisu järk-järgult ja sedasi otsekui ehitame üles juba ehitatud sõna. Või vastupidi, me võtame ta järk-järgult koost lahti. Ülesehitamine toimub moodustusetapiti, koostvõtt analüüsi-etapiti. Kõik see annab tea-

¹ Paar näidet tõendamaks, et hoiatus pole vahepeal asjatuks muutunud: "Seetõttu leidub neis maaraamatuis suhteliselt harva täisväärtuslikke kiriklike nimesid .., märksa sagedamini aga lühinimesid, mis on tuletatud kiriklikest põhinimedest. .. rõhuv enamik aga figureerib üksnes põhinimedest tuletatud lühinimedena"; "Tänapäeva eesti keeles juurdunud kaheksast Aaviku loodud sõnast leiab B. Kálmán seitsmele oletatavad tuletusalused inglise, saksa ja prantsuse keelest: relv - revolver; laip - sks Leib; roim - ingl crime .." (Keel ja Kirjandus 1977 : 284, 316). Muide jääb arusaamatuks, kes arvab, et tänapäeva eesti keeles on ainult 8 Aaviku sõna.

tava dūnaamilise pildi, mis kajastab staatilist seisundit. Pele aga vāär ūtelda, et olgugi skematiseerituna, vōib sel-line kirjeldus kajastada ka sõna tegelikku saamiskāiku sel-lest ajast, kui ta alles sündis.²

Sünkroonik ei suuda end ajas kulgevast protsessuaalsu-sest igas suhtes irdi rebida ja on küsitav, millal seda on tarviski. Sünkroonia ja diakroonia metodoloogiline segiaja-mine ūhelt, diakroonia tingimusteta vältimine teiselt poolt ei tarvitse olla ainsad võimalused.

Objektiivse meetodika seisukohalt on küsimus selles, kas (a) sünkroonia puhashoid tehakse dogmaks kogu laiaula-tuslikus grammatika vōi sõnavara uurimises, nii et see hōl-mab ka lõpptulemusi, interpretatsiooni ja naaberteadustega ūhitamist, vōi (b) on see töövōtte selleks, et teaduslikult avada ūht vōi teist sünkroonlōiku - keele "hetke". Selline hetk pole midagi muud kui ajavahemik, mille jooksul keel (langue) pūisib antud uurija antud uurimuse jaoks piisavalt samasugusena. Kui (a)-juhul on tegemist metodoloogilise puu-dulikkusega, siis (b)-juhul on muutumatu seisundi postulee-rimine mitte ūksnes õigustatav, vaid ka õige tee. Kui kasu-tada vanas heas XIX sajandi laadis sõnastust, siis kujutab arengudūnaamika endast seda, et on korraga, ūhtsuses olemas nii liikumise pidevus kui ka seisundite diskreetsus. Ent tunnetusele avaneb liikumine diskreetsete seisundite vahe-tumise kaudu. Peale selle tuleb silmas pidada, et nagu igal muulgi nāhtusel, nii on ka keelel o b j e k t i i v s e l t olemas arengujārgud, millede adekvaatne tunnetamine on tea-duse ūlesandeid.

Sünkroonsena vaadeldava keelepildi loob arengudūnaami-ka, sünkroonpilt on diakroonia tagajārg ning seega peegel-dis. Selle seose tõttu on diakroonilisel ja sünkroonilisel kāsitusel kasutatav põhimōistestik ūsna sarnased.

² Alpo Häisänen on Symposiumi 77-1 (Helsingis) 5. - 11. 09.77) esinenud ettekandega ja tõotanud avaldada raamatu, kus ta osutab, et tuletussuhted ei ole keeletajus aina ūhesuuna-lised, vaid et samatūvelised tuletised moodustavad pigem sel-lise pere, kus mõjud kulgevad eri suundades.

3. Kahe näite varal katsume selgitada, et ühest kord sätitud sünkroonlõigust, milletaoliste rida pakub dünaamilist pilti, ei ole seespidiiseltki tarvis igasugust dünaamikat pagendada. Olles ikkagi ajavahemik, avaneb keele hetk meile ka oma sisemise evolutsiooni ja potentside kaudu.

A. Mis on neologism ehk uudiskeelend? Kas see, mis teada oleval ajal tekkis või "loodi" (nagu majandama ja kõneviis, mis tekkisid Ado Grenzsteini päevil)? Või selline keelend, mis on ä s j a tekkinud (kuni 1...2...5...10...mitu aastat tagasi)? Või selline, millega "kõik" pole veel harjuda jõudnud?

Esimesele küsimusele anname eitava vastuse. Neologism on sedastatav ainult mingi "käesoleva" hetke suhtes, kusjuures tema tekkehetk asetseb "käesolevast" hetkest arvates võrdlemisi lähedases minevikus. Kui lähedases just, selle kohta puuduvad igasugused kalendaarsed kriteeriumid. Aja-järku, mille jooksul tekkinud keelendeid peetakse uuteks, määratakse nii mõnigi kord sotsiaalsete epohhide järgi. Uudisvene keele neologismideks on peetud enam-vähem kõike Oktoobri-järgset (Monat 1973), kuna suure saksa seletussõnastiku rajajad märgendavad uudissõnadeks need, mis on keelde tulnud "viimastel aastakümnetel, eriti 1945. aastast peale" (Klappenbach, Steinitz 1965 : 014).³ Praegu saab selliseid piire seada. Kuid "käesolev" hetk kulgeb kalendriga kaasa ja neologismide alumine ajapiir peab talle järkjärgult uuesti lähenema. Ainult uurija võib mõlemad piirid taas minevikku viia ning kõnelda näiteks sellest, millised o l i d uudiskeelendid Otto Wilhelm Masingu ajal. Arusamisel neologismidest kui veel võõrastust, vaimustust või vaidlusi tekitavatest keelenditest ei näi maailmas laialdast kandepinda olevat, kuid mingi osa tööde temas siiski peitub. On isegi selline paradoks, et kui mingi palju aasta-

³ Saksa filoloogias eristatakse sageli mõisteid Neuwort (uudissõna) ja Neuprägung (uudismoodustis). Üks võimalus neid eristada on esitatud loco citato.

kümneid tagasi moodustatud sõna tänapäeval silmatorkavalt sageneb, siis hakatakse teda n ü ü d neologismiks pidama.

Väljend "tänapäeval silmatorkavalt sageneb" vihjabki juba võimalusele iseloomustada sünkroonlõiku ka sellega, kui palju ja milliseid neologisme tema jooksul keelde tuleb. See on sünkroonlõigule kõige muu hulgas omane neologismide ja nende tüüpide ilmumistihedus. Paraku ütleb statistiline loogika, et mida ulatuslikumad ajavahemikud võtame, seda usaldavamad tihedusnäitarvud saame, kuid seda vähem sarnanevad meie vahemikud hetkedega, mis teistpidi taas dünaamilist pilti tuhmistab.

B. Mis on liite või moodustusmalli produktiivsus, mis tema aktiivsus?

N. Švedova toimetatud tänapäeva vene kirjakeele grammatika selgitab: "Tüüp, mille kohaselt tänapäeva keeles uusi sõnu moodustub ~ saab moodustada (образуются), on produktiivne ja temasse kuuluvate sõnade rida on lahtine (avatud). Tüüp, mille kohaselt tänapäeva keeles uusi sõnu ei moodustu ~ ei saa moodustada (не образуются), on mitteproduktiivne ja temasse kuuluvate sõnade rida on kinnine (sulletud)" (Грамматика 1970 : 40). R. Conrad'i väljaantud oskussõnastik võtab kokku paljude saksa filoloogide arusaama: produktiiv = sõna- ja vormimoodustusvahendite resp. -tüüpide võime moodustada uusi sõnu resp. sõnavorme (Kleines 1975 sub produktiiv). Kui arvestada, et on mõttetu kõnelda sõna- või vormimoodustusvahendist, mis kunagi pole olnud võimaline midagi moodustama, siis kehtib seegi terminite seletus mingi hetke kohta ja ühtib vene grammatika omaga. See on üsna tuttavlik viis produktiivsust käsitada. Malli produktiivsus on esimeses lähenduses kvalitatiivne, deterministiline karakteristik: mall kas annab uudismoodustisi või ei anna. Avaramal vaatlusel selgub tema stohhastiline külg, eriti kui peame silmas, et produktiivsust käsitatakse v o i m e l i s u s e n a. Olgu antud rida võrdluskõlblikke sünkroonlõike; mall m on lõigul s₁ andnud 2, lõigul s₂ 3, lõigul s₃ 1, lõigul

$\underline{s}_4$ 3, lõigul $\underline{s}_5$ 4, lõigul $\underline{s}_6$ 0 uudismoodustist. Olgu lõiguks $\underline{s}_6$ tänapäev. Kui meil ei ole andmeid eriliste põhjuste kohta, mis välistavad $\underline{m}$ -i ilmumise lõikudes $\underline{s}_7$ jj., ei saa me väita, et $\underline{m}$ on tänapäeval moodustusvõimetu, sest moodustuste ilmumise hinnang järgnevate lõikude kohta $\neq 0$. Ja juhul, kui oleme õigustatud lõike kahekaupa koondama, saame arvud 5, 4, 4.⁴ Õeldu illustreerib seaduspärasust, mis filoloogilises sõnastuses kõlab: kui keeleline mall obsoleetub, siis pole see veel fataalne; kuni ta säilib millises tahes ühiskondliku mälu mehhanismis, säilib taasestuse võimalikkus.⁵

Põhjusi, mis välistavad ühe või teise malli velmumise, muidugi leidub.

F. Kieferile toetudes käsitab Reet Kasik produktiivsust teistsiti ning lisab aktiivsuse mõiste (Kasik 1972 : 405 jj.). Aktiivsuseks nimetab ta moodustusemalli sagedust sünkroonlõiku kuuluvas keelekujus ("tänapäeva keeles"). Samas ta vääratab veidi, väites, et aktiivsus on üksnes suhteline mõiste: saavat rääkida ainult malli aktiivsusest võrreldes mõne teisega. Kuid niipea kui räägime sagedusest, räägime implicite kogumist $\underline{N}$ (käsioleval juhul kogu "tänapäeva" sõnavarast või selle hõivatud enamikust) ja absoluutsagedusest $\underline{n}$ ning nende kahe suhtena suhtelisest sagedusest $\underline{n}/\underline{N}$. Kahe (absoluutse või suhtelise) sageduse suhte saame alles seejärel arvutada $\underline{n}_1/\underline{N}$: $\underline{n}_2/\underline{N} = \underline{n}_1/\underline{n}_2$. Arutlus jääb samaks, kui kogumiks võtame ühe liite rakendised ja loendame sagedused selle liite eri moo-

⁴ Kuidas statistiline mõtlemine tühje kohti täidab, selle kohta toob näite Müller 1972 : 69 jj. 1844 aleksandriini pikkusest teosest võetud 50-värsiline valim sisaldab 1 4-sõnalise ja 1 5-sõnalise värsi ning 0 6-sõnalist värssi. Kuid kui keskmine värsi sõnasisaldus valimis on 9, siis pole loomulik oodata, et kogu tekstis on 6-sõnalisi värssse vähem kui 5- ja 4-sõnalisi või vähemalt on selle oletamiseks vajalik tunda mõnd keelelist või värsiehituslikku põhjust. Uuritud teoses (Corneille' "Rodogune") ongi 4-sõnalisi värssse 3, 5-sõnalisi 7 ja 6-sõnalisi 65.

⁵ Harukorral näeme isegi terve keele velmamist, vt. Ariste 1977.

dustusmallide kohta. Produktiivseks nimetab kõnealune autor sellist malli, mille rakendamise ulatus on reeglina täielikult hõlmata, nii et kõik sõnad, mida see reegel haarab, alluvad mallile. Reegli all tuleb järelikult mõista mingit kriteeriumi, mis määrab piiratud sõnakogumi, ja produktiivsusest saab rääkida ainult etteantud sõnakogumi suhtes. Esitatud sõnastusest loeb välja, et produktiivsuse mõiste on defineeritud puhtsünkrooniliselt ja ühtib piiratud kogumi ulatuses määratud sajabrotsendilise aktiivsuse mõistega. Järgnevalt paistab aga, et autor käsitab sõnu "rakendamise ulatus" teisiti, mõeldes mitte rakendatuse, vaid rakendatavuse ulatust, seega ikkagi malli võimet, ent mitte võimet üldse, vaid võime suhet mingi kriteeriumi abil etteantud sõnakogumiga. Sellise käsituse puhul oleks väär ütelda lihtsalt, et us-sufiks on produktiivne. Tuleb ütelda: "Nii näiteks on eesti keeles produktiivne tse-liitelistele verbidele liituv -us, sest us-substantiivid on moodustatavad kõikidest tse-liitelistest verbidest" (: 406). Lisaks räägib R. Kasik absoluutsest produktiivsusest, milleks ta nimetab liite rakendatavust kõigi verbide (vististi kõigi asjaomast sõnaliki tüvede) puhul. Absoluutse produktiivsusega peab olema ettevaatlik, sest ka sellel terminil on õnnetus kuuluda säherduste hulka, millest üks nii ja teine hoopis teisiti aru saab.⁶

Ent on veel kolmas võimalus, mida käesoleva katse autor tunneb taas, pidulikult öelda, kollokviaal-lektsionaalse te kanalite kaudu. Seda omalt poolt täpsustades saame järgmise skeemi, kus kõigepealt on aktiivsuse mõiste hästi määratav. Ütleme lihtsalt, et mõnikord on mõni sufiks moes, teatavat malli moodustuse ilmutistihedus (sagedus ajas) on

⁶ "Näiteks on [saksa keele] sufiks -er tänapäeval eriti produktiivne ja koguni absoluutselt produktiivne, sest tema varal moodustatakse tuletisi nii kaand- kui ka pöördsonalistest alustest" (Die deutsche 1969 : 455). Sedasi oleksid eesti noomenite -Vr : -Vri ja refleksiivverbide -u -i absoluutse produktiivsusega (kalur, laadur; verduma, sööbima).

suur. Selline mall ongi antud ajavahemikul aktiivne. Kui vahemikku käsitada sünkroonlõiguna, siis on malli rakendumise sagedus ajaühiku kohta üks sünkroonpildi karakteristikuid. See ju ütleb midagi, kui ühel kümnendil on üksikuid tuletisi, järgmisel või ülejärgmisel aga hulgaliselt. Ja kui ütleb midagi, siis on mõtet mõistat nõnda sättida. On veel üks karakteristik, millel tunnukse mõtet olevat. Oletame, et tänapäeva keeles on uuritav mall esindatud k -liikmelise moodustiste reaga ($k = 0, 1, 2, \dots$). See rida on kas kinnine, tema täienemist ei ole käsiloavas sünkroonlõigus ega järgmistes oodata, või on ta lahtine, tema täienemist on oodata. Kumba juhtumiga on tegemist, seda võib näidata eeskätt teadmus süsteemis valitsevate kausaalsuste kohta, mida statistilised andmed võivad heal juhul toetada. Kui me oma karakteristiku esimese väärtuse ("ei ole oodata") nimetame produktiivituseks (mitteproduktiivsuseks, produktiivsusetuseks, ebaproduktiivsuseks) ja teise ("on oodata") produktiivsuseks, tuleme ringiga algusse tagasi ja saame hea koostööla vana, äraproovitud käsitusega. Mis aga puutub absoluutsesse ja suhtelisse sagedusse, siis neid võibki nimetada sagedusteks (keeles üldse või mingi kitsama N -i piires). Samuti võib tarvitada väljendeid "produktiivsus nii- ja niisuguses kogumis" ning "täielik produktiivsus nii- ja niisuguses kogumis". Esimene tähendaks, et malli ilmumine on selle kogumi piires oodatav, teine, et malli ilmumine on oodatav kogumi mis tahes liikme puhul.

Aktiivsus oleks sedasi konstateeriv karakteristik. Teda on põhimõtteliselt võimalik väljendada suhtarvuga. Produktiivsus oleks hinnangulis-prognostiline karakteristik. Tema arvuline väljendus ei ole võimatu, kuid määratav on ta peaaegu alikult keeleolude tundmise põhjal.

Mis juhtub, kui me sünkroonlõiku ei käsita ajavahemikuna, kui taotleme tabada absoluutselt seisatunud hetke? Me kaotame aktiivsuse mõiste sellisena, nagu teda viimati kirjeldasime. Seega kaotame ühe nendest karakteristikutest, mis iseloomustavad elava keele elujärku. Kui püüame aktiivsust

määrata eraldi seisvate absoluutsete hetkede jadast saadud sagedusandmete alusel, ei saa me seda ikka muidu teha, kui et toome aja nimetajasse. Sellega aga moodustame sünkroonlõigu, mis on vahemik, ja loobume absoluutsest, dünaamikata hetkest. Ei ole väga kahju loobuda millestki, mida tegelikult olemas ei ole.

Produktiivsuskarakteristikut me nii kergesti ei kaota. Kui absoluutsel hetkel S_8 on mallile m alluvaid moodustisi rohkem kui varasemal absoluutsel hetkel S_7 , siis võime ütelda, et hetkel S_7 oli mall produktiivne. Kui neidei ole rohkem, ei saa me veel ütelda, et hetkel S_7 oli mall produktiivitu. Absoluutsete hetkede asemel ei keela keegi võtmaast normaalseid sünkroonlõike s_7 ja s_8 . Arutlus jääb sellisel juhul samaks. Üeldu tähendab, et tagasiivaates on produktiivsus ka konstateeriv karakteristik ("oli oodata").

Oma funktsioonide täitmiseks peab keel olema ühest küljest väga püsiv, teisest küljest aga kiiresti reageerima muutustele ühiskonnaelus, teaduses ja tehnikas. Nende vastuoluliste nõuete täitmiseks on loomulikes keeltes kujunenud eri muutumiskirusega tasandid. Ühel pool on "aeglased": morfoloogia ühes morfeemkoosseisuga, süntaks, sõnamoodustus, häälikkoosseis ühes oma jaotumusega; teisel pool on "kiire" tasand - sõnavara. Esimesed on põhitasandid, teine on adaptatsioonitasand, mille kaudu on keel keelevälise maailmaga dünaamilises suhtes kõige otsesemalt ja silmanähtavamalt. Sõnamoodustus muutub ise aeglaselt, aga muudab kiiresti; moodustatud sõnad on uued ja ometi vanad, sest nende olemasolu võimalus on juba sõnamoodustussüsteemi olemisega antud; sõnamoodustus on keele paigalseisu ja muutumise sõlmjaam ning elav näide nende ühtsuse kohta.

Kas peaksime siis toimima iga hinna eest nii, et sõnamoodustuse dünaamilisi karakteristikuid vähemaks jääks? Läbi prao ei tarvitse diakroonial sünkrooniasse imbuda lasta. Aga uksest sisse kutsuda, niivõrd kui see vajalik, on iseasi.

4. Termin sõnamoodustus on jõudnud kanda kinnitada TRÜ eksamikavades, järelikult ka õppetöös, ja seepärast on teme

tulevik kindlam kui varem. Me ei tarvitse teda enam õigus-
tama hakata. Sõnamoodustuse all tuleb mõista sõnatüvede moo-
dustumist (olgu tegelik-dünaamilises või tinglik-staatilises
mõttes) või ka moodustamist (keelekorralduslikus mõttes). Sõ-
natüve all mõtleme siinkohal muutealust tüve (ehk muutetü-
ve), s. t. seda, mille (~ mille variantide⁷) kallal soori-
tuvad käände-, pööride- ja infiniitvormide moodustamise ope-
ratsioonid; muutumatute sõnade puhul saab muutealusest tü-
vest kõnelda vaid tinglik-üldistavalt.

Grammatika seisukohast kõige olulisemad on morfeemili-
sed sõnamoodustusviisid. Nendes on võimalik eristada kahe-
suguseid elementaarseid (mitteliitseid) moodustussamme:

A) olemasolevale alusele, mis sisaldab vähemalt ühe
tüvimorfeemi, lisatakse afiks ehk liide; eesti keeles on vii-
mane alati või valdavalt - olenevalt käsitusest - sufiks;

B) liidetakse emavahel kaks sellist alust.

A-sammu nimetame tuletuseks ehk derivatsiooniks, sel-
le saadust tuletiseks ehk derivaadiks. Tuletis võib olla val-
mis sõna (s. t. muutealune tüvi), tuletusalune tüvi või liit-
sõna tüveline eeskomponent. B-sammu saadusena saame liitsõ-
na või liittüve ja samm ise on (sõna)liitmine. Ei ole ter-
minoloogiliselt kõige soodsam, et liitmine ja liide ei kuu-
lu kokku, ent mis parata.

"Eesti nõukogude entsüklopeedia"(ENE) on lingvistilegi
käsiraamatuks, seepärast vaadake, kuidas praegused sõnamoo-
dustuse põhiterminid selles kajastuvad. 1. köide: "derivatsioon
(lad.), lgv. t u l e t u s, k a s õ n a t u l e t u s, uute sõna-
tüvede kujunemine või kujundamine olemasolevate tüvede või
juurte baasil; keele sõnatüvestruktuuride süsteem." Siin on
diakrooniline ja keelekorralduslik ning neist kahest semi-
kooloniga eraldatuna sünkrooniline seletus. Derivatsiooniks
"kitsamas mõttes" nimetab ENE sõnatüvede koosnemist juur-
test ja afiksitest, laiemas samanimelise mõiste alla käivad

⁷ Vrd. Rätsep 1977 : 3.

ka veel mittelineaarsed juhtumid ja liitsõnad. Tegemist on praeguseks vananenud terminitarvitusega, mis aga üksjagu on hoopis uudislik, sest et implitseerib näit. eesti liitsõnade nimetamise derivaatideks ehk tuletisteks. Selle ENE artikli puuduste leevendamiseks on Valmen Hallapi eestvõttel paigutatud 7.kõitesse artikkel "sõnamoodustus" - "sõnatüvede ... tekkimine või loomine teistest tüvedest või juurtest; keele sõnatüvestruktuuride süsteem; sama mis derivatsioon laiemas mõttes". Teisele semikoolonile järgnev osa on lisatud ainult ENE-sisese vastukäivuse maskeerimiseks.

5. Elementaarsammudest koostuvad liitsed moodustusoperatsioonid. Praegu pöörame tähelepanu ainult ühele liitoperatsioonide küljele, sellisele, mis võimaldab täpsustada liitsõna ja tuletise mõistemahtu sõnamoodustuse vaatenurgast.

J. Kubrjakovat järgides teeb R. Kasik vahet puht- ja moodustumorfoloogilise⁸ analüüsi vahel. Esimest nimetaksime selgemini ehitusmorfoloogiliseks. Sõnavorm jäätisega analüüsib ehitusmorfoloogiliselt jää-t-ise-ga, moodustumorfoloogiliselt jääta- + is[ega]; jää + ta. Moodustusanalüüsi puhul leitakse kõigepealt viimane moodustussamm (is-sufiksigi tuletamine), mis saab nõnda esimeseks analüüsisammuks, seejärel eelmine moodustus- ehk järgmine analüüsisamm (ta-sufiksigi tuletamine) jne. Vaadakes, milline on tulemus, kui rakendada moodustusanalüüsi mõnede eesti liitsõna liikidele.

Käibiv definitsioon kõlab: liitsõna on kahest või enamast liitsõnast või liitsõna tüvest koosnev üksiksõnana hääldatav ja kirjutatav sõna; liitsõnal on omaette tähendus (Kask 1967 : 8). See definitsioon on ehitusmorfoloogilisest seisukohast õige, soovijad võivad vaielda üksnes detailide üle. Samavõrd on õige, kui on peetud liitsõnuks selliseid nagu ükskõiksus, põhimõtteline, täisarvuline, täiearvuline, hale-

⁸ Kasikul "tuletusmorfoloogilise", sest artikkel käsitleb ainult derivatsiooni.

meelne, kahemehesaag, lühinägelik jt. Teisiti moodustusanalüüsi seisukohast.

Ükskõiksus osutub esimesel analüüsisammul ug-liiteli-seks abstraktsubstantiiviks, mille tuletusaluseks on ne-adjektiiv ükskõikne. Analüüs üks + kõiksus oleks semantiliselt absurdne. Liide -ne selgub teisel analüüsisammul. Alles kolmas samm avastab, et tüves on liitsõnaline osis üks + kõik. Analoogne on tulemus adjektiivide põhimõtteline ja täisarvuline puhul, ainult et liitsõnaline osis (põhi + mõtte, täis + arv) ilmneb juba teisel sammul. Me ei saa mõnda tõest, et moodustuse seisukohast ei ole ühelgi neist kolmest juhtumist tegu liitsõnaga. Need on liitsõna ja sufiksi derivatiivsed liitumid ehk l i i t s õ n a t u l e t i s e d.

Seevastu kahemehesaag osutub ka moodustusanalüüsil liitsõnaks. Järelokponent on saag, eeskomponent aga üldse mitte sõna, vaid ühend. Me võime seda pidada numeraaliühendiks kaks meest, gen. kahe mehe, aga ühendi mõistet vastavalt avardades ka kahe lahus seisva genitiivikujulise tüve jär-jendiks. Täisarvuline osutub tuletiseks, mille aluseks on esijoones ühend täis arv. Esimene näide esindab ü h e n d i l i i t s õ n u - selliseid, mis on saadud ühendist ja liitsõnast - teine esindab ü h e n d i t u l e t i s i . Näiteks toodud ühendituletis erineb sarnasest liitsõnatuletisest selle poolest, et ühendituletise mall määrab mõlema ühendiosise kuju (täie-, arvu-), kuna liitumist liitsõnatuletise puhul mall ei mõjusta (täisarvu-). Ka halemeelne on ühendituletis (mall välistab genitiivi -da).

Tuletusaluse ühendi käsitlemine tüvede järjendina on laiemaa haardega kui sõnade ühendi otsimine tuletuse aluseks. Seda näitab selliste sõnade analüüs nagu lühinägelik. Esimene analüüsisamm pole ilmselt mitte lühi + nägelik (lühinägelik kui liik nägelikke?), vaid lühinäge- + lik. Teine samm annab eraldi tüved lühi- ja näge-. Oleks üsna naiivne substituuerida sellele tüvepaarile liitsõna lühinägemine, ühend lühike nägemine vms. Õeldu ei tähenda aga, et sõnade ühendi otsimine oleks tarbetu. Vastupidi, seos sõnade ühendiga, niivõrd kui see moodustusalusena sedastatav, on ühen-

diliitsõnade ja -tuletiste oluline külg. Näiteks kahemehe-
saag pole midagi muud kui kahe mehe saag, kus kaks meest
on võetud indefiniitseks, pandud tähistama "liiki ja laadi",
nagu ütleks speetsiesetermineid vältiv grammatika.

Käesoleva katse autor on saanud mulje, et sõnamoodus-
tusetuse ainejaotus moodustusanalüüsi alusel ning ühen-
di- ja liitsõnatuletise mõiste tarvituselevõtt võivad mär-
gatavalt lihtsustada liitsõnade kirjeldavat esitust, eriti
aga kergendada selle õppimist kõrgkooliastmel. Ei maksa
siiski karta, et see liiga lihtsustub. Hämmeldust võivad
valmistada näiteks seda tüüpi adjektiivid nagu täpisealne,
klassiväline ja omapärase. Vaatleme lähemalt viimast.

Ehitusmorfoloogiliselt on kõik lihtne: oma-pära-ne,
sõna tuleb käsitlusele liitadjektiivide peatükis. Moodus-
tusanalüüsi seisukohast tuleb küsida, kas esimene analüü-
siaste annab oma + pärase või omapära + ne. 1960. a. õi-
gekeelsussõnaraamatus leidub pärase-sõnu 75, neist 20 to-
ponüümist, etnonüümist või lingvonüümist eeskomponendiga
(ameerika-, germaani-, ladinapärase), ülejäänud on hüda-,
põhikirja-, sala-, oma-, linna-, (eba)korra-, juhise-, lap-
se-, kohuse-, instruktsiooni-, eri-, viisi-, takti-, jär-
jestus-, mõistus-, algu-, suupärase jne. Seevastu pära-sõ-
nu on ainult 3: oma-, sünni- ja algupära; on veel keelepä-
ra, aga see kuulub kokku lõua-, õlle- ja lehterpäraga (konk-
reetumid).⁹ Osis -pärase on ilmselt väga produktiivne, mil-
lele viitab onüümiliste eeskomponentide võimalus, samuti
selliste sõnade registratsioon nagu linna-, järjestus-, põ-
hikirja- või taktipärase. Ent ka pära-sõnad ei ole nonde
kolmega piiratud: 1976.a. sõnaraamatus on eripära, kuul-
dud on (esinemise, ettekande, teksti) raadiopära, ei ole
võimatu kõnelda keskpärast, (väljendi, vormi, tarindi) kee-
lepärast jne. Ometi osutab suhe 75:3 et pära-sõnu on pärase-
ja pärasus-sõnadega võrreldes tegelikult tänapäeva keele-
tarvitusel vähe käibel. Meie vaatlus on sünkrooniline, me
"ei tea" midagi sellest, kumb oli parole'is enne, kas oma-

⁹ Andmestik: Hinderling 1975.

pära või omapärane. Et omapära on olemas, saame analüüsida esimesel sammul omapära + ne (liitsõnatuletis). Kuid me ei tea, kas instruktsioonipära on esinenud - ehkki miski peale harjumatus ei takistaks teda esinemast -, ja seepärast peame võib-olla analüüsima instruktsiooni + pärane. Lihtsam oleks siis analüüsida kogu rühm nõnda, seega ka oma + pärane, kuid omapära kindel olemasolu tunnistab võimaluse oma-pära + ne samuti õigeks. Sirgjoonelist lahterdamist selline olukord ei soodusta, see-eest aga osutub siin moodustusanalüüs süsteemi ebaühtlase täitumuse indikaatoriks, kuna ehitusmorfoloogiline analüüs seda ei märka.

Kogu eelnenud arutlus lähtus püüust leida tingimata sammude järjekord. See tööeeldus võimaldas avastada, et on juhtumeid, kus kahe sammu omavaheline järjekord on moodustuse seisukohast ú k s k ó i k n e. Ka kiirkõndija võib analüüsuda kas (1) kiir- + kõndija; kõndi[ma] + ja; või (2) kiirkõndi[ma] + ja; kiir[esti] + kõndi[ma]. Samuti: (1) täpi-peal + ne; täpi peal (postpositsioonühendi tuletis); (2) täpi + pealne; peal + ne (liitadjektiiv peal-sõnast tuletatud järgkomponendiga); (1) klassiväli- + ne; klassi- + väli (ühendituletis); (2) klassi + väline; väli- + ne (liitadjektiiv). Üheülbases, näiteks propedeutilises õppekäsitluses on võimalik lasta äsja toodud näited analüüsida ühtviisi re-lise järgkomponendiga liitadjektiivideks.

Ühendituletised ei ole sõnamoodustuse alal tundmatu nähtus. Teise suure liitsõnakeele leksikoloogid tunnevad seda kui Zusammenbildung'it (Behaghel 1958 : 224; Stepanova, Černyševa 1975 : 121 jj.; Fleischer 1974 : 64, 138 et passim; ühendkomponendiga liitsõnust vt. näit. Fleischer 1974 : 98 jj.).

6. Püüame esitada kokkuvõtte diakroonilistest aspektidest sõnamoodustuse uurimisel.

A. Kirjanduses on rõhutatud, et diakrooniline vaatlus peab välja selgitama sõnamoodustussüsteemi muutumise: kuidas on arenenud ja teisenenud sõnamoodustuse seaduspärasused ja

vahendid, moodustusstruktuur ning vahendite ja mallide omavahelised tähendusühendused (Fleischer 1974 : 24). Selleks on vaja tunda süsteemi ajaloolisi seisundeid, avastada peale moodustuse seaduspärasuste ka nende seaduspärasuste muutumise seaduspärasused ning põhjused. Keelekorralduse huvides tuleb hinnata tagajärgi, mida moodustussüsteemi muutused keele tõhususe (efitsiensi¹⁰) seisukohalt endaga kaasa toovad. On õige, et mallide tähenduspalge dünaamika väärrib suurt tähelepanu, sealhulgas malli tähenduse hajumine, "laialipudenemine" demotivatsiooni käigus, sest malli tuhmumine sõnas indutseerib malli tuhmumist moodustuspädevuses.

B. Diakroonilistest aspektidest pakub huvi ka sõnavara koosseisu muutumine, n.-ü. leksikaalne. Võib saada praktilise väärtusega tulemusi, kui võrrelda eri viisil moodustunud sõnade osatähtsust keele arengu ajaloolistel etappidel (liitsõnade, tuletiste, eri mallide sagedused langue'is ja parole'is; näit. Kull 1967). Samuti võib huvi pakkuda mainitud osatähtsuste tekkedünaamika ehk eri moodustusviiside ja -mallide aktiivsus eri etappidel.

C. Vajalikud on samuti teadmised sõnamoodustuse protsessuaalsest küljest. Puhtkonstateerival ja -analüüsival plaanil kuuluvad siia andmed selle kohta, kuidas tegelikult dissõnade moodustamine kulgeb olemasolevate mallide päraselt ("normikohaselt") ja missuguseid juhuslikke või tendentsina avalduvaid hälvimusi esineb. Keelekorraldusplaanil kuuluvad siia põhjendatud soovitused, kuidas uudissõnu moodustada. See on jällegi dünaamika ühe tänapäeva raames, jäävuse ja muutuvuse omavaheline diplomaatia.

D. Muid diakroonilisi karakteristikuid sünkroonlõikude iseloomustamisel käsitlesime eespool.

E. Süsteemimuutuste ja iibe tunnetamisel osutuvad kasulikuks ka detailuurimused, mida oleme nimetanud sõnalugu-

¹⁰ Inglise k. efficiency, välismaa keelekorralduses nn. language planning'us kasutatav termin, vt. näit. Ray 1963 : 19 jj.

deks. Sõnalood valgustavad üksiksõnade, paremal juhul sõnatüvede või tüvimorfeemide tekkimise ja tarvitamise ajalugu. Sellel uurimisviisil on mõte, kui tulemusi saab ühendada üldistusi võimaldavateks kompleksideks või kasutada andmeaine-sena muud laadi uurimustes, etümoloogiasõnastike koostamisel jm.

Sõnaloolise uurimise algeliseks või koguni dekadentli-kuks vormiks tuleb pidada pelki fotorealistlikke kirjeldusi selle kohta, millistel meeleoludel, millise mõttekäiguga jne. on üks või teine isik sõna "loonud". Kuni sellised kirjeldu-sed sisaldavad usaldatavaid fakte, on nad üksnes algelised. Dekadents tuleb siis, kui nad kiduvad tõestamatuteks oletus-teks selle kohta, kuidas on mõttekäik "looja" peas kulgenud: "Ta võttis selle sõna ja eraldas tolle osa ja liitis selle-le...", kusjuures tegelikult saab nentida üksnes tüve ja su-fiksi ühendamist, vms. Moodustussüsteem kuulub keelekollek-tiivi ühispädevusse, seepärast on esinenud juhtumeid, kus loojaks arvatu osutub hoopiski mitte esimeseks sõna tarvi-tajaks.

P. Diakroonilise vaatlusega seostub uudissõnade tekke-põhjuste jälgimine. Piirdugem siin osutusega, et neid põhju-si on nii keeleväliseid (väljendusvajadus, mõistesüsteemaati-ka) kui ka keelesiseseid (lauuserütm, stiilitaotlus näit. ühen-ditest liitsõnade moodustamise põhjusena; sagedus lühenemise põhjusena); vrd. Fleischer 1974 : 14 jj.

7. Üheks sõnade soetamise viisiks on ikka peetud lek-sikaalset laenamist. Oleme aga jõudnud arusaamisele, et olgu laenuobjekt - teise keele osis - milline tahes, laenami-se saaduseks on põhimõtteliselt ikka morfeem, mis enamasti, ehkki mitte alati, on tüvimorfeem (näidetega illustreeritult Saari 1974 : 216 jj.). Kas see sobib vahetult ka muudetüveks või kasutatakse teda tuletatud tüve (ehk tuletistüve) moo-dustamiseks, oleneb juba laenuvõtjast keelest. Sõnamoodustu-se saadus on sõna, laenamise saadus on morfeem - see on küllalt silmatorkav erinevus, mis võiks väärida aktsepteerimist laenuteoorias.

Tänapäeva suhtlustingimustes on sellist teooriat üha enam nõudma hakatud (näit. Скворцов 1976 : 20). Selgub, et inglise laenude tulv oskus- ja igapäevakeeles on saanud vene filoloogide suureks mureküsimuseks (Филин 1975; Скворцов 1976). Laenuteooria on akuutselt vajalik selgitamaks, mis määral on laenamine loomulik ja millest alates juba kahjulik nähtus. Märkimisväärse algatuse on teinud läti lingvist Antonija Ahero (Ahero 1976). Eesti ja läti rahva kauakestva ühissaatuse tõttu saab mõnda tema artiklis esitatud seisukohta kasutada ja edasi arendada eesti keele laenamisest duspärasuste uurimisel. Näiteks tuleneb ka eesti keele arenguloost, et otsene mitteinternatsionaalse iseloomuga sõnade ~ tüvede laenamine on tänapäeva arenenud kirjakeele jaoks üldiselt vananenud nähtus (vrd. : 43). See on tingitud nii arenenud keele enda võimekusest kui ka keelteoskuse ja -tunnetuse kõrgemast tasemest võrreldes minevikuga. Keelteoskus ei too kaasa mitte toorlaenude tulva, vaid võimet maailma uudisnähtusi omas keeles väljendada, kusjuures puhtomakeelse väljenduse kõrval (vrd. : 49) on oluline osa antiiktüvelisel jm. võõrsõnavaral (eeskätt oskuskeeles; : 50) ning tõlkelaenudel. "Kalkeerimine võib äratada keele varjatud jõude uudisõnade ja -ühendite loomisel ning seega puudutada keelt, eriti keele sõnamoodustussüsteemi, palju sügavamalt kui sõnade laenamine" (: 48). Võime lisada, et toorlaenamise kõrval tunneb kogemus siiski ka toorkalkeerimist (kasuliku tegevuse koefitsient pro kasutegur; avatud juurdepääs riilulitele pro avariilulid), mis on tingitud puudulikust keeltetunnetusest ja -oskusest ning võib keele moodustussüsteemi puudutada vägagi kurblooliselt.¹¹

3. Laenamine ei ole ainuke viis keelde uusi morfeeme hankida, neid võib ka kuidas tahes kohapeal moodustada, ehk nagu seda koos teatava trivialiteediannusega väljendada võib, tehistada. Morfeemimoodustuse teel on inglise, vene, eesti

¹¹ Keelelise silmaringi tähtsusest sõnavara arendamisel vt. ka Ots 1976 : 756.

jt. keelte praktikas sünenenud valdavalt tüvimorfeemid, me nimetame neid uudistüvedeks ja vastavaid sõnu uudistüvelis-teks sõnadeks. Morfeemimoodustus ja laenamine kuuluvad omavahel selle poolest kokku ja erinevad üheskoos sõnamoodustusest. Oleme arvanud laenamisel ja morfeemimoodustusel veel selle ühise omaduse olevat, et nad mõlemad on keelevara iibe, seega diakroonilisi nähtusi ega taha end sõnamoodustuse kombel ühtlasi sünkrooniliselt käsitleda lasta. Keeles on aga kõikjal erandeid ja ajuti paisub erandite rühm nii suureks, et enam ei tea, milleks teda üldse pidada. Omapärase käitumise poolest paistavad silma eesti keele ja selle sugulaskeelte onomatopoeetilis-deskriptiivsed sõnad. Üks nende iseärasusi on vahelduva häälikuga tüvesarjad, kusjuures nende häälikute vaheldumisel on isegi sisulist funktsiooni (nn. loomulik motivatsioon; Schippan 1972 : 52; Mäger 1959: 525): pir[isema], par-, põr-; kir-, kis-, kih- jne. Siin satume korrapärasusele, mis võiks kuuluda sünkroonilisse morfeemimoodustusse. Lõpuks on võimalik üldine morfeemistruktuuride kirjeldus. Kuid ei tea, kui kaugelt on morfeemimoodustuse mõistet otstarbekas laiendada. Igast uuest terminist ei sünni teha keelemaailma naba. Piiripanekul saaks silmas pidada näiteks seda, et kaugeltki igal morfeemistruktuuril ei ole seost tähendusega, kuna sõnamoodustus, laenamine ja morfeemimoodustus senises mõttes on kõik sisule vormi andmise või sisul vormi olemise nähtused.

Sünkroonia tasemel tõuseb mitte põlis- ja laensõna, vaid oma- ja võõrsõna, oma- ja võõrmorfeemi kui struktuuri põhjal defineeritavate kategooriate probleem (lähemalt Saari 1971 : 101 jj.; veidi vähem järjekindlalt juba Hint 1964 : 34 jj.). Me oleme eristanud kaheksa võõrust. Päritoluvõõruse skaala algab tavalises käsituses sõnamoodustusest (nullvõõrus), siirdub sealt laenudele omaest murretest, edasi laenudele sugulas- ja lõpuks mittesugulaskeeltest. Struktuurivõõrus on see, mida keeletarvitaja sõna kujud juures esijoonest tajub. Eesti ehk Aaviku tüüpi uudistüvede sõnad on loodud teadlikult nii, et nad ei oleks tajutavad võõrastena. Seega on need

omasõnad ja -tüved. Kuid nad erinevad omatüve mõõtu välja andvatest laentüvedest ühes olulises punktis. Laenataval keeleelemendil on tähendus juba olemas, seda saab tarbeks pretsiseerida ja modifitseerida, kuna uudismorfeemile tuleb tähendus paratamatult alles anda, "külge kleepida" (näide ja põhjendus Saari 74 : 218 jj.). Seega on kolmandaks olemas tähendusvõõrus. Kuuldes laenatud keelen-dit, võib keelteoskaja sellest aru saada, kuuldes seletamata uudistüvelist sõna ei saa ta sellest aru ja võib tähendust vaid konteksti ja situatsiooni põhjal arvata.

Võib näida, et keele morfeemkoosseisu muutumisel valitsevad üksnes suva ja juhus. Ometi sõltub ka see protsess keelesüsteemi olemasolevast, ajalooliselt formeerunud kujust (enniskeelest). Asjaomastest seaduspärasustest nimetame siin seda, et võrreldes tüve- ja tõlkelaenudega on uudismorfeemidel väike loomulik ilmutistihedus. See ei tule üksnes sellest, et tehistamine on võõrastav uudisasi. Tuleb arvestada uudistüvede täielikku tähendusvõõrust,¹² mis on nende tugevaks miinuseks. Selle miinuse peab miski kompenseerima, alles siis on uudistüvi õigustatud. Kõnealusest seaduspärasusest mõeldavaatamine, derivatsiooniline minnalaskmine, ainult mingi kauni-jauni kõla otsimine, tehistustõbi, eriti kui selle saadusi kümnetes tuhandetes eksemplarides aastate kaupa avalikkuse ette paisatakse - see on tegur, mis sõnamoodustuspädevust lõhub. Omapärasuse asemel omapäratsemine, eraldumine enniskeelest, eraldumine ka teistest keeltest - mitte niiviisi ei tugevdata emakeelt. Uudistüvelisi sõnu on pakutud võõrsõnu välja võistlema, ent oma sisevormituse ja tähendussetuse tõttu on nad keskeltläbi kõige nõrgemad selleks otstarbeks.

Maaailmas juhtkohal on tehissõnakeeltest inglise keel. Sealsete uudistüvede uurimisel on kasutatud mõnevõrra puudulikumat terminoloogiat kui eesti oma. Rohkesti on opereer-

¹² Ilusa puhta printsiibi üle naeravad need uudistüvelised sõnad, mis tekivad ajapikku kuluvoormidena, nagu tuntud komplekt "veskist rätsepani" (incl. äike, väga, jaluts jmt.).

ritud akronüümi mõistega, rohkesti on neid endidki moodustatud (acronymia; БОРISOV 1972 : 169). Akronüümid peaksid õieti olema sellised sõnad või tüved, mis on koostatud enniskeelendite mehaanilistest (mittelingvistilistest) esiotstest, seega teatav liik kontraktuure. Et aga altereeriv ja kontraheeriv morfeemimoodustus ei piirdu sellise võttega, on akronüümi mõiste hakanud laiali valguma ning ebamääraseid piirjooni omandama (ka olukorda arvustaval V. Borisovil endal, vt. БОРISOV 1972 : 169...171). Omajagu huvitav on äsja viidatud autori suhe morfeemimoodustuse mõistega. Lähtudes J. Vološini väitekirjast (1966), tunnistab autor akronüümsed moodustised ühemorfeemilisteks sõnadeks (: 143) ja räägib akronüümiast kui "ühest produktiivsest uute tüvisõnade moodustamise viisist" (: 306). Nii jõuab Borisov üht haru pidi umbes sinna, kuhu oli jõudnud meie tavakohane tehissõnakäsitlus 1960-ndate või ka 1930-ndate aastate lõpuks, ega ütle selgelt välja, et tema poolt uuritaval viisil moodustuvad keeleüksused pole mitte sõnad, vaid morfeemid. See-ga jääb ta morfeemimoodustuse mõiste ees paari sammugaugusel peatuma. Küllap on üks põhjusi see, et inglise noomenis ei ole ühesilbilise sõna ja ühesilbilise tüve erinevus silmapaistev, vorme peaaegu ei ole. Edasisammumiseks tuleks kõnealusel autoril kustutada ka tees, et "uusi sõnu [ta mõtleb ka tüvisõnu] saab eranditult moodustada üksnes juba olemasoleva leksikaalse ja grammatilise ainese baasil ning vastavuses kindlate sõnamoodustusseaduspärasustega" (: 153). Ilmselt ei tunne ta juhtumeid, kus tüvi on moodustatud pelgast foneem- ja tähtainest, ilma enniskeele leksikaalüksuste vahenduseta, ja funktsioneerib sellegipoolest. Eks ole siin tegemist küllaltki tavalise filoloogliku - cadit lacrimula - järeldusviisiga: mida ainestikus ei leidu, seda ei saa olemas olla. Tuleb õppida eksaktteadlastelt ja filosoofidelt. Neile piisab faktidest ainult olemasolu jaatamiseks; olemasolu eitada võimaldab ainult hästi fundeeritud arutlus. Me teame, et me oma objektist veel eriti palju ei tea, ning peame arvatavasti leppima veel nii mõnegi kaelkirjakuga.

V i t e d

- A h e r o , A. 1976, Valodu kontakti un vārdu aizgūšana. - Latviesu valodas kultūras jautājumi 12, 38.-50. lpp. Rīga.
- A r i s t e , P. 1977, Kornī keele velmamisest. - Keel ja Kirjandus, lk. 294-295.
- B e h a g h e l , O. 1958 (1. tr. 1886), Die deutsche Sprache. 13. Aufl. Halle (Saale).
- D i e d e u t s c h e 1969 = Die deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie in zwei Bänden. 1. Bd. Leipzig.
- F l e i s c h e r , W. 1974, Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig.
- G u n t e r , R. 1972, English derivation. - Journal of Linguistics, Vol. 8, No 1, 1972, p. 1-19.
- H i n d e r l i n g , R. 1975, Rückläufiges estnisches Wörterbuch I. Das Material der Grundformen. Regensburg.
- H i n t , M. 1964, Fonoloogilistest võrreldustest normeeritud eesti kirjakeeles. - Emakeele Seltsi aastaraamat X, 1964, lk. 25-43. Tallinn.
- K a s i k , R. 1972, Deverbaalsubstantiivide derivatsioonimallid tänapäeva eesti keeles. - Keel ja Kirjandus, lk. 403-412.
- K a s k , A. 1967, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu.
- K l a p p e n b a o h , R., S t e i n i t z , W. 1965(-1977), Vorwort. - Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Berlin.
- K l e i n e s 1975 = Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini. Hrsg. Rudi Conrad. Leipzig.

- K u l l , R. 1967, Liitnimisõnade kujunemine eesti kirjakeeles. (Kandidaadiväitekiri.) Tallinn.
- M u l l e r , Ch. 1972, Einführung in die Sprachstatistik. Berlin.
- M ä g e r , M. 1959, Onomatopoeetilisest sõnavarast eesti keeles. - Keel ja Kirjandus, lk. 522-526.
- O t s , H. 1976, Homo faber Estonicus'e vokabulaar. - Keel ja Kirjandus, lk. 753-756.
- R a y , P. S. 1963, Language standardization. Studies in prescriptive linguistics. The Hague.
- R ä t s e p , H. 1977, Eesti keele ajalooline morfoloogia I. Tartu.
- S a a r i , H. 1967, Keelesse lahkema suhtumise poole. - Keel ja Kirjandus, lk. 143-150.
- S a a r i , H. 1971, Tehiskeelenditeooriat. - Üheksa aastakümnet, lk. 93-117. Tallinn.
- S a a r i , H. 1974, Sõnamoodustus, laenamine ja morfeemimoodustus. - Keel ja Kirjandus, lk. 211-218.
- S c h i p p a n , Th. 1972, Einführung in die Semasiologie. Leipzig.
- С т е р а н о в а , М. Д., Ч е р н у ш е в а , И. И. 1975, Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Moskau.
- Б о р и с о в , В. В. 1972, Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках. Москва.
- Г р а м м а т и к а 1970, Грамматика современного русского литературного языка. Отв. ред. Н. Д. Шведова. Москва.
- Л о п а т и н , В. В. 1973, Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования. Москва.
- С к в о р ц о в , Л. И. 1976, Сокровищница языковой культуры. - Русская речь, № 3, стр. 7-15, № 4, стр. 13-22.
- Ф и л и н , Ф. П. 1975, Некоторые вопросы функционирования и развития русского языка. - Вопросы языкознания, № 3, стр. 40-49.

СИНХРОНИЯ, ДИАХРОНИЯ И ТРИ ВИДА НОВЫХ ЯЗЫКОВЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

Хенн Саарн

Р е з ю м е

1. Нет необходимости при синхронном исследовании полностью отказываться от диахронических моментов. В то же время недопустим отказ от строгого различения обоих подходов. В частности, нужно установить, в какой мере и каким конкретным образом целесообразно включать диахронические моменты в синхронное описание языка.

2. Синхронное состояние языка установимо в пределах некоторого промежутка времени, в течение которого язык с точки зрения данной исследовательской задачи остается в достаточной мере без изменений. Динамические показатели состояния относительного равновесия могут служить характеристиками языка, описываемого синхронным методом. К таким показателям относятся, напр., частотность появления разного рода неологизмов, а также сведения об активности и продуктивности словообразовательных моделей (типов). (Активность модели — частота появления новых языковых элементов, образованных на ее основе, деленная на время. Продуктивность — "живое" состояние модели, открытость соответствующего ей словообразовательного ряда.)

3. Сама система словообразования, как и грамматическая и фонемная стороны языка, изменяется медленно, но она может быстро изменять (пополнять) систему языка новыми лексическими единицами. Таким образом, словообразование — живой пример единства движения и мирных состояний в языке.

4. Определение сложного слова во многом зависит от того, положен ли в его основу анализ по непосредственно составляющим или по составляющим предельным. Подробнее этот вопрос рассматривается на материале сложных/производных прилагательных и существительных эстонского языка. Устанавливаются ка-

тегория производных от словосочетаний (ср. нем. *Zusammenbildung*), а также категория сложных слов, первыми компонентами которых являются словосочетания.

5. При исследовании словообразования можно различать не менее шести диахронических аспектов.

6. Независимо от того, какого рода элемент иного языка является объектом лексического заимствования, продуктом его оказывается морфема (корневая, иногда даже некорневая). Этим заимствование принципиально отличается от словообразования, но сходится с морфемообразованием.

7. Естественное взаимоотношение прямых заимствований, кальек и таких новообразований, которые не имеют внешнего формального примера, различно в разные этапы развития литературного языка.

8. Некоторые явления морфемообразования в лингвистической литературе часто объясняются через понятие "акроним", при том акронимы рассматриваются как явление словообразовательное. Для описания образования новых корневых морфем в эстонской лингвистике стали применять более совершенную систему понятий. Автором статьи в 1971-74 гг. введено понятие "морфемообразование". Давно известно, что новые корни и пр. можно успешно образовать не только на основе уже существующего лексического материала.

9. В узких пределах возможен и синхронный подход к морфемообразованию (имеются в виду ряды звукоподражательных корней в прибалтийско-финских языках).

10. В отличие от заимствований, а также от новых сложных и производных слов, снова образованные морфемы оказываются без всякого значения кроме того, которое придают им носители языка, вводящие их в употребление. Это одна из причин, почему естественная частотность появления т.н. искусственных слов — весьма низкая.

ATributiivsete Partitsiip- Konstruktsioonide Eitavad Vasted

Ellen Uuspõld

1. v-, tav-, nud- ja tud-partitsiibi vormis peasõnaga atribuutkonstruktsioonide eitavad vasted moodustatakse kas eitusprefiksile mitte-, eba- lisamisega partitsiibile või -mata, -matu abil, näit. andestav - mitteandestav, andestatud - mitteandestatud, andestatav - mitteandestatav ~ ebaandestatav ~ andestamatu, andestatud - mitteandestatud ~ andestamata.

mitte on eesti keeles väljaspool verbi pöördelisi vorme universaalne eitus sõna. mitte abil moodustatakse peale verbi infiniitvormide eitavate vastete (segama - mitte segama, segada - mitte segada, segades - mitte segades jne.) ka muude sõnaliikide eitusantonüüme (metall - mittemetall, ametlik - mitteametlik, keegi - mitte keegi, kuhugi - mitte kuhugi jne.). mitte-antonümisatsioon (vt. Rajandi 1967^a, 1967^b) on produktiivne eriti deverbaalsubstantiividel (näit. mittetähtmine, mittevastavus, mittesünnitanu, mitteilmuja), mis ilmselt johtub mitte-eituse eelisseosest verbitüvega.

mitte-eitus on regulaarselt kasutatav kõigi partitsiipide puhul (esitav - mitteesitav, esitatav - mitteesitatav, esitanud - mitteesitanud, esitatud - mitteesitatud). mitte-abil moodustatud eituskonstruktsioonis säilib verbi rektsioonistruktuur (pojale viisakust õpetanud ema - pojale viisakust mitteõpetanud ema).

eba- on eeskätt adjektiivide eitusantonüüme moodustav prefiks (kaine - ebakaine, vajalik - ebavajalik, täielik - ebatäielik, tootlik - ebatootlik jne.), mõnedel juhtudel mitte- eitusega samaväärsena kasutatav (vrd. mittevajalik ~ ebavajalik, mittetäielik ~ ebatäielik), sageli aga eelistatum eitusvariant (vrd. ebaviisakas ~ mitteviisakas, ebakaine ~ mittekaine). eba-prefiksi abil moodustatakse ainult väheste verbide v- või tav-partitsiibi eitav vaste. ÜS-is on neist antud järgmised: ebaloetav, ebameeldiv, ebapiisav, ebapäisiv, ebarahuldav, ebasobiv, ebasoovitav, ebatasuv, ebausutav, eba-
veenev. Ilmselt on partitsiipide eba-prefiksilisi antonüüme siiski ulatuslikumalt kasutusel (näit. ebausaldatav, ebatalutav jms.). eba-prefiksi abil moodustatud eituskonstruktsioonides saab esineda verbi rektisoonilisi laiendeid vaid üksikjuhtudel (näit. külviks sobiv aeg - külviks ebasobiv aeg, aga mantliga sobiv kübar - mantliga mittesobiv / ~ ebasobiv / kübar).

matu-verbaaladjektiiv peetakse transitivverbide predikatiivselt kasutatava (adjektiviseerunud) tav-partitsiibi eitavaks vasteks, mille puhul tähendusopositsioonis on tegevuse võimalikkus - võimatus (Rajandi 1968), näit. Haigus on ravitav - Haigus on ravimatu. Impersonaalitunnust sisaldavale tav-partitsiibile vastandub tänapäeva eesti keeles vaid väheste verbide puhul samuti impersonaalil baseeruv matu-tuletis (kaheldamatu, võrreldamatu, vaieldamatu jt.). J. V. Veski propageeris omal ajal selle tuletusmalli (-tamatu ~ -damatu) järjekindlat rakendamist tegevuse võimatuse väljendamiseks vastandatuna tegevuse mittetoimumist näitavale matu-tuletisele (asendatamatu tegelane 'tegelane, keda pole võimalik asendada' - asendamatu tegelane 'tegelane, keda ei ole asendatud'; vastuvõetamatu määrus 'määrus, mida pole võimalik vastu võtta' - vastuvõtmatu määrus 'määrus, mida pole vastu võetud') (Veski 1930, 1933). Et aga tamatu-tuletised ta-liitelistest verbidest olid väga kohmakad (seletatamatu, tunnetatamatu jt.), kujunes keeles selle tähendusopositsiooni väljendamiseks vastandus -mata : -matu (asen-

damata tegelane 'tegelane, keda pole asendatud' - asendamatu tegelane 'tegelane, keda pole võimalik asendada'). tamatu ~ damatu- tuletis on jäänud siiski kasutusele mõningaist ta- sufiksita verbidest, enamasti matu-tuletise samatähendusliku paralleelina, näit. vastuvõtmatu ~ vastuvõetamatu määrus, võrdlematud ~ võrreldamatud nähtused. Mõnedel juhtudel aga on toimunud tähenduste spetsialiseerumine. Eritähenduslikuks on kujunenud tuletiste paarid verbidest mõttelema (mõtlematu tegu, mõeldamatu tegu), nägema (/enne-, seni-/ nagematu tulemus, nähtamatu objekt), kuulma (kuulmatu häbematus, kuuldamatu hingamine), mõistma (mõistmatu suhtumine, mõistetamatu suhtumine), tähele panema (tähelepanematu kuulaja, tähelepanematu kuulaja). Aktiivi ja passiivi opositsiooni väljendavad neist paaridest ainult mõistma ja tähele panema tuletised.

matu-tuletisi moodustatakse ka intransitiivverbidest (pleekimatu, püsimatu, sõltumatu, tõrkumatu, ühtimatu jt.). Sellistel matu-adjektiividel on aktiivi tähendus ja nende jaatavaks vasteks on aktiivi oleviku partitsiip (pleekiv, püsiiv, sõltuv, tõrkuv, ühtiv jne.). Leidub ka mõningaid transitiivverbe, mis annavad aktiivi tähendusega matu-tuletisi. Sage on seejuures antonüümivahekord vastava verbi lik-tuletisega, näit. taipamatu - taiplik, kartmatu - kartlik, kannatamatu - kannatlik.

matu-tuletiste antonüümivõimalused ei piirdu oleviku partitsiipide ja lik-omadussõnadega. Mõnel juhul võib matu-adjektiiv jaatavaks vasteks olla mineviku partitsiip, näit. tuntud - tundmatu, vilunud - vilumatu.

Tähendusnihete tõttu on matu-tuletis sageli minetanud võime siduda endaga tüvi-verbi rektisioonilisi laiendeid (näit. andestamatu eksimus, vrd. talle mitteandestatav (~*andestamatu eksimus), kuid kaugeltki mitte alati (näit. ravile al- lumatu haigus).

mata-vorm on eeskätt transitiivverbide tud-partitsiibi eitav vaste. Võrreldes regulaarse mitte-eitusega on mata-ta-

rind enamasti stiililiselt eelistatav (vrd. lakiga katmata laudad ja lakiga mittekaetud laudad, saamata palk ja mitte-saadud palk, lugemata raamat ja mitteloetud raamat). Kuid on ka vastupidiseid juhtumeid (vrd. tema kätte mitteusaldatud võti ja tema kätte usaldamata võti, mittelubatud puudumine ja lubamata puudumine). Intransitiivverbidel võib mata-vorm mõningail juhtudel olla mitte-eitusega paralleelseks nud-partitsiibi eitavaks vasteks (veega mittesegunenud värv ~ veega segunemata värv, mittetervistunud haige ~ tervistumata haige). mata-konstruktsioonis verbi rektsioonistruktuur säilib.

2. Eeltoodu näitab, et partitsiipide antonümisatsioonivõimalused pakuvad üsnagi kirjut pilti. Ülevaatlikkuse huvides vaatleme järgnevalt atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavaid vasteid partitsiibivormist lähtudes.

2.1. v - k o n s t r u k t s i o o n i regulaarseks, verbi rektsioonistruktuuri säilitavaks eitavaks vasteks on mitte-eitus: siüüd galgav kaebealune - siüüd mittesalgav kaebealune, sädemest süttiv materjal - sädemest mittesüttiv materjal, noortele sõjast kirjutav autor - noortele sõjast mittekirjutav autor jne.

eba-prefiksiga antonüüm leidub ÕS-is seitsmele y-partitsiibile: meeldiv - ebameeldiv, piisav - ebapiisav, püsisiv - ebapüsisiv, rahuldav - ebarahuldav, sobiv - ebasobiv, tasuv - ebatasuv, veenev - ebaveenev. eba-prefiksiline eitus on eelistatav, kui partitsiibil puuduvad laiendid, vrd. näit. ebapiisav ja mittepiisav toetus, ebarahuldav ja mitterahuldav vastus, ebapüsisiv ja mittepüsisiv tähelepanu. Objekti ei saa eba-prefiksilises eituskonstruktsioonis kasutada (*professorit ebarahuldav /vrd. mitterahuldav/ vastus, *end ebatasuv /vrd. mittetasuv/ töö). Adverbiaalne rektsiooniline laiend võib mõnel juhul säilida (meile eba-meeldiv situatsioon, loenguks ebasobiv ruum, talle ebasobiv aeg), mõnel juhul aga mitte (*erksana ebapüsisiv /vrd. mittepüsisiv/ tähelepanu).

matu-tuletis saab olla y-konstruktsiooni eitavaks vasteks üldiselt ainult sihitute verbide puhul, sest sihilistel verbidel vastandub matu-tuletis tav-konstruktsioonile. Vastandusteks saame niisiis ühelt poolt näit. pöörduv - mitte-pöörduv ~ pöördumatu ja teiselt poolt näit. aktiivis pöörav - mittepöörav, passiivis pööratav - mittepööratav ~ pööramatu. On siiski mõned erandid (usaldama, mõistma, läbi laskma), kus matu-adjektiiv antonümiseerub transitiivverbi y-partitiiviga ja on seega aktiivi tähenduses. Saame vastandused usaldav - mitteusaldav ~ usaldamatu ning usaldatav - mitteusaldatav, samuti mõistev - mittemõistev ~ mõistmatu, läbi laskev - mitteläbilaskev ~ läbilaskmatu.

mitte-eitusega võrdväärne y-konstruktsiooni antonüüm on matu-adjektiiv eeskätt selliste verbide puhul, millel pole reksioonilisi laiendeid, näit.

häviv - mittehäviv ~ hävimatu kattekiht
 hääbuv - mittehääbuv ~ hääbumatu protsess
 katkev - mittekatkev ~ katkematu vool
 kortsuv - mittekortsuv ~ kortsumatu riele
 käänduv - mittekäänduv ~ käändumatu adjektiiv
 lakkav - mittelakkav ~ lakkamatu müra
 raugav - mitteraugav ~ raugematu energia
 süüdiv - mittesüüdiv ~ süüdimatu isik
 tõrkuv - mittetõrkuv ~ tõrkumatu mehhanism

Osalt intransitiivverbidel on matu-tuletis võimaline endaga reksioonilisi laiendeid siduma ja neilgi juhtudel on ta mitte-eitusega võrdselt kasutatav, näit.

saatusele alistuv - mittealistuv ~ alistamatu inimene
 ravile alluv - mittealluv ~ allumatu haigus
 meist olenev - mitteolenev ~ olenematu põhjus
 mehest sõltuv - mittesõltuv ~ sõltumatu naine
 osadeks jagunev - mittejagunev ~ jagunematu tervik
 eksamiseks sobiv - mittesobiv ~ sobimatu ruum
 sellega võrduv - mittevõrduv ~ võrdumatu suurus
 originaaliga ühtiv - mitteühtiv ~ ühtimatu koopia

Teiselt poolt on küllalt näiteid, kus reksiooniline laiend ei ole matu-konstruktsioonis vastuvõetav, näit.

instituudile alluv - mittealluv /*allumatu/ laboratoo-
rium

sõdemest süttiv - mittesüttiv /*süttimatu/ materjal

õpetajast lugupidav - mittelugupidav /*lugupidamatu/
klass

esitada sobiv - mittesobiv /*sobimatu/ fõljeton

raamatusse süvenev - mittesüvenev /*süvenematu/ lugeja

reipana püsiv - mittepüsiv /*püsimatu/ pensionär

ÕS-is on selliseid matu-tuletisi, mida võib pidada y-
partitsiibi eitusantonüümideks (nii reksioonistruktuuri sõi-
limise kui ka säilimiseta) vaid poolesaja ringis. Käibel
olevat vastavate matu-tuletiste hulka see ilmselt ei ammen-
da. Kasutatavad tunduvad ka sellised ÕS-is puuduvad tuletis-
sed nagu hargnematu, kulumatu, lõikumatu, määrdamatu jt.
Enamikust intransitiivverbidest matu-tuletist siiski ei moo-
dustata (näit. verbidest nagu vestlema, maadlema, haugata-
ma, elutsema, mürisema, mühama jne.).

y-partitsiibile mittevastanduvate intransitiivverbi tü-
vega matu-adjektiivide puhul on tegemist tähenduse kitsama
spetsialiseerumisega, mistõttu antonüümpaarid moodustuvad
ka lik-omadussõnaga (ekslik - eksimatu, kõlblik - kõlbmatu,
leplik - leppimatu, lõplik - lõpmatu, surelik - surematu,
võimalik - võimatu) või adjektiviseerunud nud-partitsiibiga
(harjunud - harjumatu, kogenenud - kogenematu, vilunud -
vilumatu).

Intransitiivverbi matu-tuletis võib olla ka tav- või
tud-partitsiibi eitavaks vasteks, kui selle verbi adverbii-
aallaiend võimaldab sarnaselt objektiga passiivkonstruktsi-
ooni moodustamist (näit. korraldusest saadakse aru → kor-
raldus on arusaaday → arusaaday - arusaamatu korraldus, vai-
eldakse tulemuste üle → tulemused on vaieldavad → vaiel-
davad - vaieldamatud ~ vaidlematud tulemused, hoolitsetakse
välimuse eest → välimus on hoolitsetud → hoolitsetud - ho-
litsematu välimus, samuti kaheldav - kaheldamatu ~ kahtle-
matu, viivitav - viivitamatu).

On kitsamalt spetsialiseerunud tähendusega matu-tuleti-

si, mis vastanduvad y-partitsiibile vaid teatavais ühendelis (s. t. verbi mingis piiratud tähendusvaldkonnas), näit.

ruttav samm - ruttamatu samm

ruttav jalakäija - ?ruttamatu jalakäija (vrd. mitte-
ruttav jalakäija)

vankuv võitleja - vankumatu võitleja

vankuv tugipost - ?vankumatu tugipost (vrd. mittevan-
kuv tugipost)

Intransitiivverbide matu-tuletiste hulgas on selliseidki, millel samatüveline antonüüm üldse puudub (näit. päis(e)-matu /hukk/, väsimatu /rahmeldaja/, küündimatu /näitleja/, hoolimatu /inimene/).

On huvitav märkida, et matu-tuletise kasutatavus y-partitsiibi eitava vastena ei ole korrelatsioonis y-adjektiivisatsiooniga. Näit. kuigi päev on särav, aga *päev on säramatu, ning vastupidi: *müra on lakkav, aga müra on lakkamatu.

y-konstruktsioonide puhul on seega matu-tuletise kasutamiseks mitte-eituse variandina suhteliselt piiratud võimalused. Kuid konstruktsioonides, kus verbi laiendid puuduvad, on matu-adjektiiv mitte-eitusega võrreldes stiililiselt eelistatav (vrd. näit. raugematu ja mitteraugev jõud, lakkamatu ja mittelakkav vool, tõrkumatu ja mittetõrkuv mehhanism).

2.2. Atributiivse n u d - k o n s t r u k t s i o o n i regulaarne, verbi reksioonistruktuuri säilitav eitav vaste moodustatakse mitte- abil:

sisekaole allunud - mitteallunud juhud

rühmadeks jagunenud - mittejagunenud kursus

karmi kliimaga harjunud - mitteharjunud inimene

käskkirja lugenud - mittelugenud töötaja

sekretärile vaba päeva võimaldanud - mittevõimaldanud
direktor

Transitiivverbidel ongi see ainus võimalus nud-konstruktsiooni eitava vaste moodustamiseks. Intransitiivverbidel võidakse mitte-eitusega võrdsena kasutada mate-konstruktsiooni, mis samuti säilitab verbi reksioonistruktuuri: sisekaole allu-

mata juhud, rühmadeks jagunemata kursus, karmi kliimaga harjumata inimene. Stiililiselt on mata-eitus siin eelistatavamgi. Kuid mata-antonüüm pole kasutatav mitte kõigi intransitiivverbide nud-konstruktsioonide puhul, vaid ainult mata-adjektivisatsiooniga verbidel. Seega ühelt poolt küll näit.

arenenud - arenemata maitse (vrd. maitse on arenemata)
olnud - olemata raskused (vrd. raskused on olemata)
lõppenud - lõppemata koosolek (vrd. koosolek on lõppemata)

valminud - valmimata puuvili (vrd. puuvili on valmimata)
veninud - venimata äär (vrd. äär on venimata)

aga teiselt poolt näit.

sellest vaikinud - mittevaikinud tunnistaja (vrd. *tunnistaja on vaikimata)

huligaanidega seltsinud - mitteseltsinud poiss (vrd. *poiss on seltsimata)

arsti poole pöördunud - mittepöördunud haige (vrd. *haige on pöördumata)

Ürituse eest vastutanud - mittevastutanud aktivist (vrd. *aktivist on vastutamata)

Üksikutel verbidel on nud-konstruktsiooni eitusena kasutusel mata-vorm ja matu-tuletis paralleelselt:

kogenenud - kogenemata ~ kogenematu juht

vilunud - vilumata ~ vilumatu juuksur

harjunud - harjumata ~ harjumatu tegevus

nud- ja matu-vormi antonüümivahekorra kujunemise peamiseks põhjuseks neil juhtudel on nähtavasti nud-partitsiibi minevikutähenduse kadu (ta on kogenenud 'kogemust omav', vilunud 'vilumust omav', see on harjunud 'harjumuslik').

2.3. Atributiivne t a v - k o n s t r u k t s i o o n on passiivi tähendusega ja moodustatav seega ainult transitiivverbidest. Eituse moodustamisel tuleb siin silmas pidada konstruktsiooni kahetähenduslikkust:

ületatav tõke a) 'tõke, mida (parajasti) ületatakse'

b) 'tõke, mida on võimalik ületada'

Kummalgi juhul on eitus erinev.

a) mitteületatav tõke 'tõke, mida (parajasti) ei ületata'

b) ületamatu tõke 'tõke, mis ei ole ületatav (mida pole võimalik ületada)'

mitte-eituse puhul säilivad verbi reksioonilised laiendid:

auditooriumile seletatav - mitteseletatav tees

teolt tabatav - mittetabata kurjategija

miniaga lepitatav - mittelepitatav ämm

veega täidetav - mittetäidetav anum

revidendi eest varjatav - mittevarjatav dokument

matu-tuletis on aga verbitüve reksiooniomadused sageli minevanud. Vrd. näiteks eeltoodud mitte-konstruktsioonidega vastavaid matu-konstruktsioone:

?auditooriumile seletamatu tees; ?teolt tabamatu kurjategija; ?miniaga lepitamatu ämm; ?veega täitmatu anum; ?revidendi eest varjamatu dokument.

mitte-eitusel on sellistel juhtudel paratamatult ka võimalikkust eitav tähendus:

auditooriumile mitteseletatav tees

a) 'tees, mida auditooriumile ei seletata'

b) 'tees, mida pole võimalik auditooriumile seletada'

Need matu-adjektiivid, millel verbitüve reksiooniomadused on säilinud, moodustavad regulaarseid võimalikkust eitavaid tarindeid:

arvudes väljendatav - väljendamatu progress

puugravüüris teostatav - teostamatu joonis

kinnisvarast lahutatav - lahutamatu osa

algajale lubatav - lubamatu koormus

katseks kohandata - kohandamatu seade

võrdseteks osadeks jagatav (jaotatav) - jagamatu (jaotamatu) tervik

kuludega kooskõlastatav - kooskõlastamatu maksumus

tuludega tasakaalustatavad - tasakaalustamatud kulud

maaliga kõrvutatav - kõrvutamatu foto

Kuid ka sellise matu-tarindi võimalikkuse puhul tuleb siiski tunnistada vastava mitte-eituse kahetähenduslikkust (näit. ar-

vudes mitteväljendatav progress ei tähenda sugugi ainult 'progress, mida arvudes ei väljendata', vaid ka 'progress, mida pole võimalik arvudes väljendada').

ÕS-is on selliseid matu-tuletisi, mida võib pidada tav-partitsiibi antonüümideks (nii reksioonistruktuuri säilimise kui ka säilimiseta) kümnekond rohkem kui intransitiivverbide tuletisi. See on muidugi vaid osa tegelikult käibivatest. Pealegi võib transitiivverbidest tuletatud matu-adjektiivide pidada avatud tuletusrühmaks.

Üksikuil tav-partitsiipidel on ka eba-prefiksiga antonüüm (ebaloetav, ebasoovitav, ebausutav, ebausaldatav).

Polüseemilistest verbidest moodustatud tav- ja matu-atribuutidel säilivad tüve tähendused tavaliselt erineval määral, mistõttu tav- ja matu-vormi antonüümsusvahekord on vaid osaline. Näiteid:

võidetav väejuht - võitmatu väejuht

võidetav lahing - ?võitmatu lahing (vrd. mittevõidetav lahing)

varjatat kahjurõhm - varjamatu kahjurõhm

varjatat põgenik - ?varjamatu põgenik (vrd. mittevarjatat põgenik)

loetav hulk - lugematu hulk

loetav raamat - ?lugematu raamat (vrd. mitteloetav raamat)

loetav käekiri - ?lugematu käekiri (vrd. mitteloetav~ebaloetav käekiri)

parandatat viga - parandamatu viga

parandatat kell - ?parandamatu kell (vrd. mitteparandatat kell)

täidetav soov - täitmatu soov

täidetav paak - ?täitmatu paak (vrd. mittetäidetav paak)

taltsutatav kirg - taltsutamatu kirg

taltsutatav karu - ?taltsutamatu karu (vrd. mittetaltsutatav karu)

Toodud näidetes piirdub tav-partitsiibi ja matu-tuletise antonüümsus vaid verbitüve teatava tähendusega. Selle kõrval

esineb ka matu-adjektiivivi selliseid kasutamisuhtusi, millel tav-partitsiibiline jaatav antonüüm üldse puudub (näit. parandamatu optimist, täitmatu ahnitseja, taitsutamatu inimene). Kitsamalt spetsialiseerunud tähendusega transitiiiv-verbivõrreliste matu-tuletistele omase kas samavõrreliste antonüümi puudumine või antonüümipaari moodustumine lik-adjektiiviga, ka tud- ja v-partitsiibiga.

Samavõrrelise antonüümita on näiteks hindamatu /saavutus/, laitmatu /reputatsioon/, mõtlematu /tegu/, ennenägematu /tulemus/, puutumatu /tagavara/, saamatu /inimene/, se-
gamatu /uni/, sundimatu /vestlus/, tahumatu /käitumine/, tead-
matu /kadumine/.

lik-adjektiiviga moodustuvad näiteks järgmised antonüümipaarid: kannatamatu - kannatlik, kartmatu - kartlik, oskamatu - oskuslik, tahtmatu - tahtlik, taipamatu - taiplik, tähelepanematu - tähelepanelik, tänamatu - tänulik, uskma-
tu - usklik.

tav-atribuudid on niisuguste matu-tuletistega kõrvutatud järgmistel põhjustel:

1) tav-partitsiip ei ole predikatiivina kasutatav, näit. laidetav (*tema reputatsioon oli laidetav, vrd. tema reputatsioon oli laitmatu), puututav, osavatav, tahetav, teatav, tänatav;

2) tav-partitsiip on küll predikatiivina kasutatav, kuid matu-tuletis on omandanud aktiivi tähenduse või ka oma leksikaalse tähenduse poolest kitsamalt spetsialiseerunud, näit. saadav (vrd. saamatu), kannatav (vrd. kannatamatu), kardetav (vrd. kartmatu), taibatav (vrd. taipamatu), tahutav (vrd. tahumatu), hinnatav (vrd. hindamatu);

3) verbist on olemas kaks vormilt ja tähenduselt erinevat matu-tuletist - impersonaalitunnusega ja ilma selleta -, kusjuures ainult esimene neist antonüümiseerub tav-partitsiibiga, näit. mõeldav - mõeldamatu (vrd. mõtlematu), kuuldav - kuuldamatu (vrd. kuulmatu), mõistetav - mõistetamatu (vrd. mõistmatu), tähelepandav - tähelepandamatu (vrd. tähelepanematu).

2.4. Atributiivse tud - konstruktiooni peasõnaks on transitiiivverb ja kasutatavaimaks eita-vaks vasteks mata-vorm:

tellijailt saadud - saamata materjal

reljeefile kohandatud - kohandamata projekt

taraga piiratud - piiramata krunt

käsitest kirjast kõrvaldatud - kõrvaldamata vead

mitte-eitus on sellise mata-eituse kõrval võimalik, kuid har-va kasutatav, peamiselt siis, kui eitamist tahetakse kuidagi eriliselt rõhutada: tellijalt mittedaadud materjal, reljeefile mittekohandatud projekt, taraga mittepiiratud krunt, käsitest kirjast mittekõrvaldatud vead. Ainult neil verbidel, mil-lel mata-adjektiviisatsioon puudub, on mitte-eitus tud-konstruktiooni ainuvõimalik samatüveline vaste:

kardetud - mittekardetud nakkus

osatud - mitteosatud võõrkeel

mõistetud - mittemõistetud pihtija

(vrd. "nakkus on kartmata, *kartmata nakkus jne.)

Ka mata-adjektiviisatsioon ei tarvitse hõlmata polüseemilist verbi tervikuna. Seetõttu võime saada verbi erinevate tähenduste puhul ka erinevad antonüümpaarid, näit.

hinnatud uudistoode - hindamata uudistoode

hinnatud töötaja - ?hindamata töötaja (vrd. mittehinnatud töötaja)

Mõningail juhtudel vastandub tud-partitsiibile ka matu-tuletis. Polüseemilistel verbidel võivad mata- ja matu-eitus diferentseerida verbi eri tähendusi, näit. kasvatatud aedvili - kasvatamata aedvili, aga kasvatatud noormees - kasvata-matu noormees. Sellistel verbidel võib ka tud-atribuut olla kahetähenduslik, kuna eituses eristatakse tähendusi -mata ja -matu abil:

haritud noorsugu (1) - harimata noorsugu 'noorsugu, ke-da ei ole (veel) haritud'

haritud noorsugu (2) - harimatu noorsugu 'noorsugu, kel-lel ei ole haridust'

organiseeritud matk (1) - organiseerimata matk 'matk, mida ei ole (veel) organiseeritud

organiseeritud matk (2) - organiseerimatu matk 'matk,
millel puudub organiseeritus'

tuntud rõõm (1) - tundmata rõõm

tuntud rõõm (2) - tundmatu rõõm

Üksikuil juhtudel on aga matu-adjektiiv kasutusel lihtsalt paralleelse eitusvõimalusena mata-eituse kõrval:

teeseldud huvi - teesklemata ~ teesklematu huvi

hoolitsetud välimus - hoolitsemata ~ hoolitsematu välimus

ootama-verbi puhul on matu-tuletis mata-eituse koguni välja tõrjunud: oodatud vastus - ootamatu vastus.

matu-tuletise vastandumine tav-partitsiibi asemel tud-partitsiibile tuleneb neil juhtudel mitte ainult matu-tuletise tähenduse spetsialiseerumisest (vrd. kasvatatav - mittekasvatatav noormees ja kasvatamatu noormees), vaid ka tud-partitsiibi tähenduse muutusest, eeskätt minevikutähenduse kaost (kasvatatud noormees 'noormees, kellel on kasvatatus', haritud noorsugu 'noorsugu, kellel on haridus' jne.).

3. Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavate vastete moodustamisel ilmnevad reeglipärasused ja ebareeglipärasused näitavad, et on tegemist süntaktilise ja leksikaalse tasandi põimumisega. Atribuutkonstruktsiooni eitava vaste moodustamine süntaktilisel tasandil peab säilitama kõik jaatavas konstruktsioonis olevad verbi laiendid ja tohib lisada konstruktsiooni peaosnale üksnes grammatilise tähenduse /EITAV/. Verbivormi muud grammatilised tähendused ja leksikaalne tähendus peavad jääma samaks. Selliseks süntaktiliseks eituse moodustamise vahendiks kõigi partitsiipkonstruktsioonide jaoks on mitte-eituse. Kuid heas eesti keeles ei ole mitte-eituse soovitatav juhtudel, kus saab kasutada mata- või matu-eitust. nud- ja tud-konstruktsiooni eitava vastena on ka mata-eituse süntaktiliselt reeglustatav.

matu-eituse intransitiivverbide y-partitsiibi eitava vastena ei ole süntaktiliselt reeglustatav ja kuulub seega leksikaalsete nähtuste valdkonda. Transitiivverbide tav-partitsiipide eitava vastena võiks matu-konstruktsiooni süntakti-

line reeglistamine põhimõtteliselt kõne alla tulla, kuid on siingi väheperspektiivne: reeglid kujuneksid ülikeerukaks ja eranditerohkeks. Tuleks selgitada, missuguste verbide puhul missugused laiendid säilivad ja missugused mitte; loendina tuleks anda kõik spetsialiseerunud tähendusega matu-tuletised, mille antonüümiks ei ole tav-partitsiip või on ainult polüseemilise verbi mingis teatavas tähenduses. Kõik need ebaregulaarsused on seletatavad sellega, et matu-tuletis on ikkagi adjektiiv, ehkki tal tüve verbiomadused on tunduval määral säilinud.

eba-prefiksiline eitus kuulub puht leksika sfääri.

K i r j a n d u s

R a j a n d i , H. 1967^a, Some General Properties of the Estonian Negation System. - Советское финно-угроведение, № I, с. II - 2I.

R a j a n d i , H. 1967^b - Адъективация и антонимизация. - Межвузовская конференция по порождающим грамматикам. Кяэрику, 15 - 25 сентября 1967. Тезисы докладов. Тарту, с. 82 - 85.

R a j a n d i , H. 1968, Eesti impersonaali ja passivi süntaks. Kandidaadiväitekirj, Tallinn. (Käesikiri ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis.)

V e s k i , J. V. 1930, Johannes Voldemar Veski keeleteadustööd, Tallinn 1958, lk. 133-134.

V e s k i , J. V. 1933, sealsamas, lk. 140.

ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ПРИЧАСТНЫЕ ФОРМЫ В ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА

Э л л е н У у с п ы л д

Р е з ю м е

Отрицательные причастные формы в определительных конструкциях в эстонском языке образуются при помощи отрицательных префиксов mitte-, eba- (напр. usutav - mitteusutav, eba-usutav) или отрицательных форм на -mata, -matu (напр. jagatud - jagamata, jagata - jagamatu, segunenud - segunemata).

В статье анализируются синтаксические свойства этих форм. Анализ регулярных и нерегулярных явлений показывает, что отрицательные формы находятся в сложных лексико-синтаксических отношениях. В чисто синтаксических образованиях отрицательные формы должны сохранять лексическое значение и управление глагола-основы. Для образования этих причастных форм в настоящем времени служит отрицание mitte-, в прошедшем - форманты mitte- и -mata. Форма на -matu синтаксически регулярна лишь частично в страдательных причастиях настоящего времени. В остальных случаях она относится к области лексики. К чисто лексическим сферам принадлежит отрицательная причастная форма с префиксом eba-.

LÄÄNEMERESOOOME ESINESE SILBI õ AJALUGU

Tiit - Rein Viits o

0. Osas läänemeresoome murretes esineb esimeses silbis foneem õ [e e i] või on siis tõestatavalt kadunud, kuna teises osas murretes õ puudub, kusjuures selle kadumist pole õnnestunud tõestada. Seejuures jagunevad õ-ga murded õ esinemise alusel nelja rühma; niisiis on õ väga heade klassifikatoorsete omadustega, võimaldades eristada viit murderühma. õ esinemise mitmekesisus eri murretes teeb vajalikuks selle mitmekesisuse kujunemise käigu ligema vaatluse.

1. õ esinemine läänemeresoomes.

1.1. õ esinemise põhjal tuleb eristada järgmisi viit murderühma:

I: osa nn. kirde-eesti rannikumurretest (Jõelähtme, Kausalu, Haljala, Viru-Nigula, Vaivara põhja- ja idaosas murrakud), vadja Kukkusi murre, kõik isuri, soome, karjala, lüüdi ja vepsa murded.

II: liivi, kusjuures lääneliivis on 1. silbis õ kadunud: on toimunud sulandumised õ > u v ees ning õ > ü > i mujal.

III: ugala ehk lõunaeesti.

IV: põhjaeesti murded, sealhulgas eesti ühiskeel, kuid

Tabel 1

	s	l	u	e	v	soome	liivi	ugala	eesti	vadja
1						liika	lõiga	liig	liig	liika
2	i				õ	sisar	sõzār	sõsar	sõsar	sõzar
3						heimo	aim	hõim	hõim	õimo
4		a				nenā	nanā	{ nōna nana	nina	nenā
5		g	e		i	henki	{ jeng jeng	{ heng hõng	hing	enči
6					e	metsā	mõtsā	mõts	mets	mecčā
7	e		õ		i	neula	nõ'ggõl	nõgõl	nõel	nigla
8						ehtoo	õ'dõg	{ õdag õdak	õhtu	{ õhtago õhtogo
9	i				o	hevonon	{ õ'bbi i'bbi	{ hopõn hobõnõ	hobune	{ õpõn opõn
10	g				õ	etsiā	vgtšõ	olsi	otsida	õccia
11			õ		õ	kerta	kõrda	kõrd	kord	kõrta
12					e	verkko	võrgõ	võrk	võrk	võrkko
13	õ	e			e	sõi	sei	sei	sõi	sei
14	ü				ü	hyvā	jõvā	{ hüvā hāā	{ hüva hea	üvā
15					u	suvi	sõ'v	suvi	suvi	suvi
16	u					kuti	gõdiņõ	kõdi	kõdi	kulissa
17		g			õ	muistaa	mõistõ	mõista	mõista	mõissaa
18					õ	nummi	num	nõmm	nõmm	nõmmi
19						nostaa	nustõ	nõsta	tõsta	nõssaa
20		u				ommella	umblõ	ummõlda	õmmelda	õmmõlla
21						oma	u'm	uma	oma	õma
22						oksa	oksā	oss	oks	õhsa
23	o					oppia	oppū	oppi	õppida	õppia
24					e	toinen	tuoi	tõinõ	teine	tõin
25						joki	jõ'ug	jõgi	jõgi	{ jõči jõki
26						oltaa	võttõ	võtta	võtta	võllaa
27					o	ruoho	rõ'v	roht	rohi	roho
28		g	e		i	joka	{ joga jegā	egā	iga	{ jõka jeka
29		g			õ	{ lohki lahki	{ lõ'igi lõ'igi	lahki	lõhki	lõhči
30		a				palaa	pa'llõ	palada	põleda	põlõa
31		g			a	vai	vgi	vai	või	vai
32			õ	a	õ	sana	sõnā	sõna	{ sõna sana	sõna

välja arvatud nn. põhjaeesti idamurre. Seejuures on Hiiumaal, osal Saaremaal ja kohati mandri läänerannikul õ osaliselt või täielikult kadunud; täpsemalt: lühike õ, Lääne-Hiiumaal, Kesk-Saaremaal ja mandri läänerannikul ka pikk õ on sulandunud ö-sse (õ > ö); Ida-Hiiumaal ja Lääne-Saaremaal on pika õ puhul toimunud nihe [ē ē] > [ī ī]. Seega on pika ö ja õ vastanduse näol varasem ö ja õ vastandus veidi teisemal kujul osaliselt säilinud, vrd. [sōk] 'söök' : [mōk] 'möök', vrd. ka Ariste 1939 : 133.

V: osa nn. kirde-eesti rannikumurretest (Lüganuse, Jõhvi, Vaivara lääne- ja keskosa ning Iisaku põhjaosa murrakud), nn. põhjaeesti idamurre ja n.-ö. pärisvadja murded (s. t. muud peale vadja Kukkusi murde).

Lihtsuse mõttes võib järgnevat käsitlust kahjustamata piirduda vastavalt soome ühiskeelega (s), idaliivi (l), ugalala (u), eesti ühiskeelega (e) ja pärisvadjaga (v). Edaspidi nimetatakse soome ühiskeelt, idaliivit, eesti ühiskeelt ja pärisvadjat lühidalt soomeks, liiviks, eestiks ja vadjaks.

1.2. Kõigis viies rühmas esinevatest tüvedest on teada 32 vokaalivastavust õ-ga. Need esitatakse ja illustreeritakse tabelis 1.

1.3. Edasisest vaatlusest võib kõrvaldada kolm vastavust: 14, 15 ja 27, kus liivis on toimunud hiline sulandumine {u u o} > õ, kui järgnes v (ka v < h).

Vastavuste 5 ja 28 puhul on idaliivis rööpesinemus o ~ e tingitud sulandumisest e > o vahemikus j {m n r (1) g}, vrd. veel jōrnaz 'hernes', jōmā 'ema'. (Kettunen 1938 esitab samas vahemikus e kõrval ē või ē: jēng; jēngē; jēgā, jēgā, jērnaZ, jērnaZ; kui siin tõesti esines g, tuleb küsimusse ka sulandumiskäik e > g > o.) Seejuures on vastavuse 5 puhul ugalas nähtavasti toimunud tüve kahestumine: heng 'hing' (gen. sg. henge) : hōng 'hingeõhk; lõhn' (gen. sg. hōngu), kusjuures õ teke pole tõenäoselt seotud liivi g tekkega vastavas tüves. Vastavus 28 kajastab veel sporaadi-

list muutust $\bar{o} > e$ j järel vadjas. Niisiis pole vadja $\bar{o}$ siin seotud liivi g-ga (või g-ga, nagu kirjutab Kettunen 1938) ning vastavused 5 ja 28 võib edasisest vaatlusest välistada.

Vastavuse 29 puhul on idaliivis toimunud nihe $\bar{a} > \bar{o}$ (lääneliivis ja Iras esineb tänini $\bar{a}$ [ä]) ja on toimumas sulandumine $\bar{o} > \bar{o}$.

Formaalselt seletamatud on ühe murde rühma sisesed rööpesinemused vastavustes 4 (ugala nanä ~ nōna; tundub vaid, et nōna on hilisem, kuigi Keem (1970 : 3) näib arvavat vastupidist), 8 (vadja ōhtago ~ ohtogo; näib, et ohtogo on hilisem ja kujunenud regressiivse assimilatsioonil teel), 9 (liivi ō'bbi ~ i'bbi, vadja ōpōn ~ opōn; kuigi liivi i'bbi võiks kergesti kuulutada lihtsalt lääneliivipärasuseks, näib, et mõlemal juhul on rööpesinemuse kujunemisel oma osa olnud pigem 'hōbe'-tüvel: 1 ō'bdō 'hōbe', ō'bdi 'hōbedane', v ōpōa ~ ōppōa 'hōbe', ōpōin ~ ōppōin 'hōbedane', kusjuures liivis see on ehk esile kutsunud $\bar{o}$ asendamise i-ga, vadjas aga blokeerinud $\bar{o}$ sulandumise $\bar{o}$ -ks), 32 (eesti sana ~ sōna).

1.4. Üldse pole $\bar{o}$ teke või kadu üldiselt kirjeldatavad formaalselt, vaid ainult hüpoteesi korras. Kõigepealt vaatame üle kõik esitatud vokaalivastavustest tulenevad viiest murderühmast koosneva hulga jaotused. Apriorselt on võimalik viiest elemendist koosnevat hulka jaotada 51 viisil, antud juhul on olemas 16 jaotust J1 - J16:

J1. s/l-u-e-v: 2, 8, 12, 26, ?32	J9. s/l-u/e-v: 20
J2. s-l/u-e-v: 18, 25	J10. s/l-u-e/v: 7, 10
J3. s-l/u-e-v: 23, ?29, 30	J11. s/l-u-v/e: 11, 13
J4. s-l-u-e/v: 22	J12. s-l/u-v/e: 24
J5. s-u-e-v/l: 1	J13. s-u-v/l/e: 31
J6. s-e-v/l-u: 6	J14. s-e/l-u/v: 21
J7. s-v/l-u-e: 16	J15. s-v/l-u/e: 4, ?5
J8. s/l/u-e-v: 3, ?9, 17, 19	J16. s/l-u/e/v: 28

Kuigi kolmikjaotused J8 - J15 on tuletatavad kaksikjaotustest J1 - J7, nelikjaotus J16 aga kolmikjaotustest, on esi-

teks kõik kaksikjaotused J1 - J7 ning teiseks kõik kolmikjaotused J8 - J15 vasturääkivad. Võib kahelda küll, kas näiteks jaotust J7 võib lugeda piisavalt argumenteerituks. See põhineb ühesõnalisel vastavusel 16, kusjuures tegemist on deskriptiivsõnaga. Näib, et *kuti- ja *kōti- võivad olla onomatopoeetilised dubletid, niisiis nad ei või olla usaldatavaks aluseks häälikumuutuse postuleerimisel.

Enamik jaotusi aga kehtib ja niisiis nende vasturääkivus pole kõrvaldatav. Sellest formaalsest vasturääkivusest ülesaamiseks tuleb järeldada, et see tuleneb asjaolust, et eri uuendused on toimunud eri ajal ja eri murretes. Enne vastava hüpoteesi formuleerimist on siiski mõttekas vaadelda varem õ tekke ja /või arengu kohta esitatud seletusi, seda enam, et katse õ teket või arengut seletada pole iseenesest midagi uut.

2. Läänemeresoome õ seletamise põhisuunad.

2.1. Keegi pole püüdnud tuletada soome o-d, u-d, a-d *õ-st: see on võimalik vaid jõumeetodil sõnaloendite kaupa sulandumisi postuleerides; selge, et selline võimalus kui eba-reaalne, on huvitu.

Seepärast, kui algupärast *õ-d (ükskõik kas *e-d või *ē-d) üldse oletada, siis just neil juhtudel, kus soomes on e ning liivis, ugalas, eestis ja vadjas õ: sel juhul on esimeses silbis *õ ainult siis, kui tüve järgsilbis on tagavokaal. Rääkimata muitevormidest nagu *merlta, *verlta, on reas tuletistes esisilbis siiski *e, kuigi tüves järgneb sufiksaalne tagavokaal, vrd. s vetlo : e vedlu (*vetlo tüvest *vetä-), s etlu : e edu (*etlu tüvest *ete-) jne. Seega tüve tagavokaalus oleks vajalik, kuid mitte piisav tingimus *õ esinemiseks *e asemel. Sellist seletusviisi on kasutanud Genetz 1877 : 33, Thomsen 1890 : 41, 95; Setälä 1896 : 37 - 38; Kettunen 1913 : 168, 173; 1914 : 11 - 13, 1948, 1962 : 125 - 127; Posti 1942 : 17 - 18, 27 ning sellel on nüüdki toetajaid, vrd. Kask 1972 : 123 - 124 ja ka Alvre 1976 : 218. Siis tuleb oletada, et soomes leidis aset sulandumine *õ > *e ning esimene õ-l ja üldse esitatud

vastavustel põhinev murdejaotus oli s/v-e-u-l. Ühtlasi toimus rühmas v-e-u-l vastavuse 26 puhul sulandumine $\text{ä} > \text{ö}$, näit. $\text{votta} > \text{vötta}$, $\text{hopeta} > \text{hõpeta}$ (vastupidise võimaluse välistavad lapi vasted).

Sel hüpoteesil on aga nõrgad kohad. Esiteks on ö ainus vokaal, mis ei esinenud algläänemeresoomes ühesilbilise juure lõpul. See ei esine seal ka liivis, ugalas, eestis ja vadjas, välja arvatud ö -tähe nimes, mis kõik viitab ö suhtelisele uudsusele. Teiseks on suurem osa ö -listest sõnadest kas kindlalt laenatud või etümoloogiliste vasteteta sugulaskeeltes. Laenuandjates keeltes vastab ö -le üldreeglina e, harva i, ie, ia, niisiis puudub hüpoteesi raames tagatis, et vähemalt osa laene ei jõudnud soome kohe e-listena. Ja lõpuks, nagu Erkki Itkonen (1945: 161 - 169) on näidanud, ei anna sugulaskeeled ö -le mingit tuge. Lapis on ö regulaarseks vasteks ä (norrallapi eä), mis on ühtlasi läänemeresoomes ä regulaarseks vasteks alglaki ä ja ä , s. t. algläänemeresoomes $\text{ä}/\text{ä}$ ja ö ees, kuna mujal vastab läänemeresoomes e -le ä (norrallapi ä), mis on ühtlasi läänemeresoomes i normaalne vaste. Mordva vastete osas on olukord segane, vrd. 1) s hieroa, e hõõruda : ersa čovordams, mokša šovšrdams; s ketara, e kodar, v kõtara : ersa kodora, mokša ko-dšrks; 2) s siestar, e sõstar : ersa šukstorov, mokša šukstâr; 3) s mela, e mõla : ersa mile, mokša milä; s siemaista, l sēmda 'piim', e sõm : ersa šimems 'juua', mokša šimšms; 4) s kerta, l kõrda, e kord : ersa kirda, mokša -krda (viimasel juhul on ersa kirda esisilbi eespoolsus sekundaarne, lisaks on võimalik, et tegemist pole ühisest algkeelest pärineva tüvega, vaid läänemeresoomes ja mordva lahknemise järel saadud laenuga). E. Itkonen on tõdenud, et samasugused vasted on mordvas ka läänemeresoomes i -l.

2.2. Kuna puuduvad olulised argumendid ö ja ä lahusdamise kasuks, on peetud põhjendatumaks tuletada kõik v-e-u-l ö juhud soome e vastena algläänemeresoomes ä -st tagavokaalsetes tüvedes, vrd. Genetz 1896: 50; Itkonen 1945, 1948. Kuigi võib nõustuda v-e-u-l ö pärinemisega soome e vaste-

na varasemast $\bar{e}$ -st, pole sugugi kindel, et tagavokaalse tüve, täpsemalt juure esisilbis võis esineda $\bar{e}$ juba algläänemeresoomes. Mordva vasted ei kinnita kuidagi $\bar{e}$ -d ja praegused eesvokaalsed juured isegi mitte juure algset tagavokaalsust. Lapi omalt poolt ei saa kinnitada $\bar{e}$ -liste ($v\text{-}u\text{-}\bar{o}$ -liste) $\bar{a}$ -juurte algset tagavokaalsust, sest seal pole vahet läänemeresoome $\bar{a}$ - ja $\bar{ä}$ -juurde vahel. Niisiis võib oletada, et mittelaenulised tagavokaalsed tüved $\bar{e}$ -ga esisilbis on kujunenud läänemeresoome algkeele arenemise ja lahknemise käigus eesvokaalsete juurte baasil ja osalt ehk ka tagavokaalsetest juurtest, kus mingi tagavokaal või $\bar{i}$ andis $\bar{e}$. Peale sugulaskeelte osutab $\bar{i}$ > $\bar{e}$ võimalikkusele s vieras, v võõras, e-u võõras, l võrõz 'võõras', mis nähtavasti on laenatud baltist, vrd. läti vīrs, leedu vyras 'mees' (seda tüve on teisiti seletanud Setälä 1913: 471).

Oletus, et $\bar{e}$ ei esinenud algläänemeresoome tagavokaalse juure esisilbis ei ole loomulikult piisav välistamiseks oletust, et $\bar{e}$ esines nii ees- kui tagavokaalse juure esisilbis. Allpool arvestatakse mõlemat võimalust.

3. Kaks hüpoteesi $\bar{o}$ -liste vokaalivastavuste tekke kohta.

3.1. Eeldusel, et algläänemeresoomes puudus $\bar{o}$ ning kui 1. silbis oli $\bar{e}$, siis tüve järgsilbis ei esinenud $\bar{a}$ ja sama juure piires ka $\bar{o}$ ega $\bar{u}$, võivad tabelis 1 toodud vastavused tuleneda uuendustest järgmistes murderühmades või -lühitutes kuuel eri ajajärgul:

- I. s-v-e/u-l: 20, 21; 29; $\begin{Bmatrix} a \\ b \end{Bmatrix} \begin{matrix} 4 \\ 6 \end{matrix}$
- II. s-v-e-u/l: ?17; ?19; ?31; $\begin{Bmatrix} a \\ b \end{Bmatrix} \begin{matrix} 3 \\ 1 \end{matrix}$
- III. s/v-e-u-l: 2, 7, 8, 11, 12; 9, 10; 13; ?17, ?19, ?28; 32
- IV. s/v-e-u/l: ?17, ?18, 19, 24, 25
- V. s/v-e/u/l: 20, 23; ?29
- VI. s/v/e/u/l: 4, 5; 7; 10, 21, 22; 11; 13; 24; 28

3.1.1. I ajajärgul on tegemist kahe murderühmaga. Vastavused 20 ja 21 kajastavad nähtavasti sulandumist $\bar{o}$ > $\bar{u}$ $\bar{m}$ -i

ees murderühmas u-l ($\bar{u}$ ompel(e)- > $\bar{u}$ umpel(e)-, $\bar{u}$ oma > $\bar{u}$ uma).

Erilist huvi pakuvad vastavused 4 ja 6, kust kummastki on üksainus näide. Murderühmas s-v-e võib siia algkujuks rekonstrueerida vastavalt $\bar{u}$ enā ja $\bar{u}$ etsā, s. t. tegemist on malliga $\bar{u}C^1eC^2ā$; murderühma u-l puhul on selge vaid, et tegemist on tagavokaalsete a-tüvedega. Oletades, et tegemist on laenudega võib-olla eri keeltest, kus nendel tüvedel oli umbes selline kujud: $\bar{u}$ nena, $\bar{u}$ etsa, mille mall $\bar{u}C^1eC^2a$ ei vastanud läänemeresoome mallidele, on selge, et ühes läänemeresoome murderühmas võidi tüved laenamisel kohandada eesvokaalseks. Murderühma u-l põhjal võib arvata, et mõlemad tüved ei laenatud üheaegselt. Nähtavasti oli esialgu ainus illabiaalne tagavokaal $\bar{u}a$, sellest tulenevalt sai $\bar{u}$ nena kujud $\bar{u}$ nana. Ugala tavalisem $\bar{u}ōna$ on ehk hilisem areng, võib-olla lastekeele mõjul. Ugala $\bar{u}ōtsa$, liivi $\bar{u}ōtsā$ on laenatud mõnevõrra hiljem, kuigi pole päris selge, kas see sai kohe kujud $\bar{u}ōtsa$ või siiski laenati murderühma u-l juba vokaalharmoniat rikkuv mall $\bar{u}C^1eC^2a$ ja $\bar{u}$ etsa. See tüvi võib olla laenatud baltist, vrd. idaleedu $\bar{u}ēdžias$ 'puu', $\bar{u}ēdis$ 'puu; mets', läti $\bar{u}ežs$ 'mets' (Thomsen 1890: 200; seevastu Setälä 1918: 41 väidetak sõlkupi vaste on ebatõenäoline; Itkose etümoloogia (1959:139 - 141, vrd. ka SKES 343, MSzFE 441 - 442) puhul tekkivad raskused u-l õ seletamisel).

On tähelepanuväärne, et esimese etapi kohta, mil ugalas-liivis on $\bar{u}e$ asendajaks $\bar{u}a$, on muidki näiteid, vrd. vastavust

- (33) s seivās, v seivāz, e teivas : u saivas, l taibaz
s heinā, v einā, e hein : u hain, l aina
s seinā, v seinā, e sein : u sain, l saina

vrd. ka läti stiebrs 'kõrs, vars', leedu stiebas 'kõrs, vars; mast' ning läti siens, leedu šiēnas 'hein' (vt. Thomsen 1890: 219 - 220; Kalima 1936: 60, 99 - 100). Et läänemeresoome murretes puudus diftong ie (ja ia), leidis siin laenamisel aset veel metatees. Huvitav, et lapis on vastavalt suo'idne 'hein', kus uo < $\bar{u}a$, sæi'dne 'sein'; viimast peetakse soome laenuks.

Lisaks mainitud vastavustele tõendavad I ajajärgu reaal-
aalsust veel vastavused 34 ja 35, kus s-v-e $\bar{e}$ -le vastab u-l
 $\bar{a}$ ning ehk ka 36, kus s-v-e sibilandile vastab u-l afri-
kaat:

(34) s selkä, v selčä, e selg : u sälg, l sälga

(35) s kenkä, v čencä, e king : u käng, l kānga

(36) s kynsi, v čüüsi, e küüs : u küüds, l kInts

Vastavuses 35 on eesti king hilise i-ga (nagu nina vastavu-
ses 4 ja hing vastavuses 5), kuid väärrib tähelepanu veel
eesti verb kängitseda, mis näib osutavat s-v-e $\bar{e}$ sekundaar-
susele vastavustes 34 ja 35, s. t. tõenäoselt $\bar{e}$ selkä < $\bar{e}$ säl-
kä, $\bar{e}$ kenkä < $\bar{e}$ känkä. Vastavuses 36 võib aga oluline olla
vaid ugala afrikaat, kuna liivis vastab s-v-e sibilandile
mujalgi afrikaat, vrd. s kansi, kaasi, e-u kaas, l kōnts
'kaas', kus ugalaski on sibilant.

I ajajärgul võib murderühmas s-v-e toimuda sulandumine
 $\bar{a}$ > $\bar{o}$ vastavuses 29 ($\bar{a}$ laški > $\bar{o}$ loški), mis soomes ehk hil-
jem kohati taandarenes, nähtavasti sugulastüvede mõjul. Sa-
ma vastavuse puhul on küll $\bar{a}$ > $\bar{o}$ asemel mõeldav $\bar{a}$ > $\bar{ö}$
murderühmas v-e V ajajärgul, kuid sulandumise $\bar{a}$ > $\bar{o}$ ($\bar{a}$ la-
ši > $\bar{o}$ loši) näib kaasa teinud olevat ka ainult rühmale s-v-e
ja lapile omane tõenäoselt baltist pärinev s lohi, v lōhi, e
lōhi (tavalisem lōhe, osastav lōhet kajastab ilmselt seda
kala praktiliselt mitte tundva sisemaalase arvamust kalani-
metuse õigest kujust), vrd. leedu lašišā, läti lasis (> lii-
vi laš) ning lapi luossa, kus uo < $\bar{a}$ (vt. ka Thomsen 1890:
194; Genetz 1896: 16; Kalima 1936: 133).

3.1.2. II ajajärgul on ugala eraldunud liivist, moo-
dustades murdeliidu rühmaga s-v-e. (Murdeliidu moodustab mis-
tahes murrete hulk, millel on mingi ühine uuendus.) Üldiselt
pole see ajajärk eriti hästi iseloomustatud.

Vastavus 17 võib kajastada sulandumist $\bar{u}$ > $\bar{o}$ ($\bar{u}$ muj-
ta > $\bar{o}$ mojsta-) ainult liivis. Kuid on täiesti mõeldav, et
selles tüves leidis sulandumine $\bar{u}$ > $\bar{o}$ aset hoopis murde-
liidus v-e-u-l ja seda III ajajärgul, kuna IV ajajärgul lei-

dis aset sulandumine $\text{ṁ}_o > \text{ṁ}_o$ murdeliidus v-e-u, ning seega murdeliidus v-e-u ei sulandunud ṁ_o -sse üldse mitte ṁ_u vaid ṁ_o .

Vastavuse 31 puhul pole samuti kindel, et liivi sulandumine $\text{ṁ}_a > \text{ṁ}_o$ ($\text{ṁ}_\text{vaj} > \text{ṁ}_\text{voj}$) toimus just sel ajajärgul; see võis sama hästi toimuda igal järgmistest ajajärgudest (ainult näit. ajajärgu III puhul huvitavad meid v-e-u ja liivi ühisjooned, mis jätavad v-e-u ja liivi eriarengud sel ajal varju, kuid ei välista neid.

Vastavuse 19 puhul on liivis toimunud sulandumine $\text{ṁ}_o > \text{ṁ}_u$ ($\text{ṁ}_\text{nosta} > \text{ṁ}_\text{nusta}$ 'tõsta' ja $\text{ṁ}_\text{novs(e)} > \text{ṁ}_\text{nuvs(e)}$ 'tõusta', vrd. ka s nous / ita : l nūz 'tõusta', mis iseenesest tõendab vaid liivi eraldumist ugalast ja võis toimuda ka alles IV ajajärgul.

Murdeliidu s-v-e-u poolt ja ühtlasi II ajajärgu poolt räägivad kindlalt ainult vastavused 3 ja 1. Vastavuse 3 puhul on tegemist balti laenuga, vrd. leedu šeimā ja läti sāime 'pere(kond)' (Thomsen 1890: 300 - 301; Kalima 1936: 99), kusjuures s-v-e-u on aktsepteerinud vokaalharmoniaata malli ṁ_e -ga ṁ_o -juures, täpsemalt ṁ_seimo või pigem ṁ_sejmo . Pole kindel, kas s-v-e-u ṁ_sejmo ja liivi ṁ_sajms ($> \text{aim}$) lähtuvad samast allikast, sest nüüdisleedus on diftong ej, kuna nüüdislätis on ai. On tõenäone, et see vastavus kajastab peale ugala-liivi murderühma lagunemise ka balti keelte lagunemist. Ka vastavuse 1 puhul on tegemist balti laenuga, vrd. leedu likti 'jääda' : liēka 'jääb', liēkana 'ülejääk' ja läti palikt 'jääda', lieks '(üle)liigne' (vt. ka Thomsen 1890: 195 - 196; Kalima 1936: 18), kusjuures on mõeldav, et s-v-e-u ja liivi sõna lähtuvad jällegi eri allikaist. Liivi lõiga puhul väärrib tähelepanu, et kuigi seegi kord on balti diftongi ie laenamisel aset leidnud metatees, pole erinevalt vastavusest 33 (vrd. l taibaz, āina) ṁ_e asendatud mitte a-ga. Tõenäoselt oli II ajajärgul liivi sõnal kuju ṁ_lejka ($\text{ṁ}_\text{[lei-ka]}$). On tõenäone, et ṁ_lejka laenati hiljem kui ṁ_sajms .

II ajajärgul olid tõenäoselt kõigis murderühmades kujunenud mallid ṁ_e -ga tagavokaalsetes tüvedes, vrd. s-v-e-u

*sejmo ~ *seimo, u-l *metsa, l *lejka. Tuleb oletada, et sel ajal toimus ka ulatuslikum tagavokaalsete tüvede tuletamine eesvokaalsete tüvede baasil (ka *e-lise esisilbiga tüvede baasil), samuti ulatuslik *e-lise esisilbiga tagavokaalsete tüvede laenamine. See, et olid kujunenud murdevahed, ei takistanud nende üldist levikut, sest murdevahed olid väikesed ja nende levikuala polnud katkestatud.

3.1.3. III ajajärgul on murderühm s-v-e lagunenud, kusjuures v-e-u ja liivi osas on olulisi ühiseid uuendusi.

Vastavused 2, 7, 8, 11, 12 ja võib-olla ka 9 osutavad v-e-u-l osas vokaalharmoniat rikkuvate mallide $\begin{smallmatrix} 1 & 3 \\ C_0 & eV_1 & C_2 \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}$ ja $\begin{smallmatrix} 1 & 1 \\ C_0 & eV_1 & C_2 \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}$ kõrvaldamist lõhenemisega *e > {e õ}, kusjuures tagavokaalsetes juurtes *e > *õ: *sesar > *sõsar, *nekla > *nõkla, *ektako > *õktako, *kerta > *kõrta, *verkko > *võrkko. Sellest vokaalharmoniast jäid puutumata kõik ilmsed tuletised, näit. *vet|o juurest *vetä-, *el|o juurest *elä-. Uuendus *e > *õ hõlmas v-e-u-l ühisjuurte kõrval ilmselt needki juured, mis esinesid vaid osas murretes, kuid rahuldasiid uuenduse tingimusi, vrd. v-e-u *seimo > *hõimo (vastavus 3), u-l *metsa > *mõtsa (vastavus 6), l *lejka > *lõjka (vastavus 1). On ülimalt tõenäone, et lõhenemine *e > {e õ} leidis aset ka järgsilpides olenevalt esisilbi ees- või tagavokaalsusest.

Ilmselt uue foneemi *õ staatuse kindlustamiseks toimus kümnekonnas v-e-u-l tüves sulandumine o > *õ (vastavus 26), näit. *votta- > *võtta-, *sopeta > *hõpõta, *souta- ~ *sovta- > *sõuta- ~ *sõvta-, *oiketa ~ *ojketa > *õikõta ~ *õjkõta jne. *a muutus *õ-ks tüves *sana > *sõna, eesti a ~ õ jääb seejuures siiski seletamatuks.

Vastavus 13 kajastab *õ delabialiseerumist mineviku tunnuse ees muredeliidus v-e-u-l: *sõi- ~ *sõj- > *sei- ~ *sej-, *lõi- ~ *lõj- > *lei- ~ *lej-. Nagu mainitud seoses II ajajärgu vaatlusega võis muredeliidus v-e-u-l toimuda *u > o vastavuse 17 puhul: *muista- ~ *mujsta- > *moista- ~ *mojsta-. Vastavus 28 näib esimesel pilgul osutavat muutusele *o > *e tüves *joka muredeliidus v-e-u-l. Kuid kui arvestada *e arengu peajoont tagavokaalsetes tüvedes III ajajärgul, siis on see ülimalt ebatõenäone.

Soomele on iseloomulikud kaks sulandumist. Esiteks, $\bar{e} > \bar{e}_i$ vastavuse 2 puhul, vrd. $\bar{e}esar > \bar{e}isar$. Teiseks, $\bar{o} > \bar{e}$ vastavuse 10 puhul võib-olla järgneva silbi vokaali assimilatiivsel mõjul, vrd. $\bar{o}tsi- > \bar{e}tsi$. Olgu märgitud, et need sulandumised võisid aset leida ka III ajajärgust hiljem.

Erilist tähelepanu väärib vastavus 9, mis esindab ühtainust tüve. Siin on rida seletusvõimalusi. III ajajärgu puhul on tervelt viis alternatiivi: 1) v-e-u-l $\bar{e} > \bar{o}$ järgneva silbi $\bar{o}$ mõjul enne, kui toimus lõhenemine $\bar{e} > \{\bar{e} \bar{o}\}$, 2) v-e-u-l $\bar{e} > \bar{o}$ lõhenemise $\bar{e} > \{\bar{e} \bar{o}\}$ käigus, 3) s $\bar{o} > \bar{e}$, võib-olla mingis seoses samasuguse muutusega vastavuse 10 puhul, 4) v-e-u-l $\bar{o} > \bar{o}$ nagu vastavuse 26 puhul, s $\bar{o} > \bar{e}$ nagu alternatiivi 3 puhul, 5) v-e-u-l $\bar{e} > \bar{o} > \bar{o}$, kusjuures $\bar{e} > \bar{o}$ nagu alternatiivi 1 puhul ning $\bar{o} > \bar{o}$ nagu alternatiivi 4 puhul. Edasised muutused olenevad III ajajärgu väljundist. Liidus v-e-u-l $\bar{o}$ võis muutuda $\bar{o}$ -ks kas IV ajajärgul liidus v-e-u hõbedat märkiva tüve mõjul (liivi $\bar{o} \sim i$ ja vadja $\bar{o} \sim \bar{o}$ kohta vt. 1.3) või VI ajajärgul esmalt eestis ja siis eesti mõjul ka ugalas. Kuid v-e-u-l $\bar{o}$ võis muutuda $\bar{o}$ -ks liivis teise tüve tõukaval mõjul, vrd. nüüdisliivi o'bbõ 'hilja' ja o'bbi 'hiline'. Peamine pole siiski mitte see, kuidas arenes hobust märkiv läänemeresoomse tüvi, vaid muutuse $\bar{o} > \bar{e}$ potentsiaalne võimalus tagavokaalses tüves soomes. Siin võib peituda seletus, miks mordva tagavokaalidele vastab soomes $\bar{e}$ näit. s hieroa 'hõõruda' ja siestar 'sõstar' puhul.

III ajajärgul toimus ilmselt ka nasaali $\bar{n}$ assimileerumine eelneva vokaaliga $\bar{g}$ -i ees murdeliidus v-e-u-l; kuid liivis polnud nimetava lõpul ja mitmuse osastavas mitte $\bar{n}si$, vaid $\bar{n}tsi$, nii et seal assimileerumine ei tulnud arvesse, vrd. l kintš 'küüs', kõntš 'kaas'. Ugalas assimileerus $\bar{n}si$ -lise nimetavaga tüvede analoogial $\bar{n}$ ka ainsas $\bar{n}tsi$ -lise nimetavaga tüves, vrd. u küüds 'küüs' (vt. vastavus 36). Võrreldagu näit. s mansikka : v maazikaz, e maasikas, u maask, l mõškõz ning s kansi : v kaasi, e kaas, u kaas : l kõntš. Samasugune nasaali assimileerumine, kuid suurema va-

liku mitteklausilide ees, toimus ka leedus ning veel komplitseeritumalt lätis (Halle, Zeps 1966: 107: 108; Bond 1971: 225 - 225; Levin 1973). Mis puutub levinud seisukohta n-i üldistumisest nimetavasse liivis muudest kšänetest (Thomsen 1890: 43, 55; Setälä 1899: 363; Kettunen 1938: XXXVI; Posti 1942: 253), siis põhineb see eeldusel, et k š i g i vaadeldavate sõnade lõpul oli alglaänemereresoomes *nsi < *nti.

3.1.4. IV ajajärgule on iseloomulik vадja-eesti-ugala eemaldumine liivist. Ennekõike avaldub see v-e-u sulandumises o > õ umbes 20 tüves, näit. joki > jõki (vastavus 25), nosta- > nõsta-, nous(õ)- > nõus(õ)- (vastavus 19), toinõn > tõinõn (vastavus 24). Võimalik, et sama sulandumisega on tegemist ka vastavuste 17 ja 18 puhul, s. o. moda- > mõista-, nommi > nõmmi, sest nagu mainitud 3.1.2 ja 3.1.3, võis vastavuse 17 puhul III ajajärgul toimuda murdeliidus v-e-u-l sulandumine u > o (muista- > moista-), kuna IV ajajärgul võis sulandumisele o > õ eelneدا veel u > o (nummi > nommi) vastavuses 18. Ent samavõrd võimalik on, et vastavuses 17 ja 18 kajastub lihtsalt sulandumine u õ, võib-olla naabruse m mõjul (vrd. ka hilisem e kohatine mujal > mõjal 'mujal'). Kui III ajajärgul vastavuses 9 toimus sulandumine e > õ (hepo(i)- > hõpo(i)-), siis tuleb IV ajajärgul samas tüves küsimusse v-e-u sulandumine õ > o: hõpo(i)- > hopo(i).

3.1.5. V ajajärgule on iseloomulikud jätkuavad uuendused vадjas-eestis. Neist selgeim on sulandumine o > õ, näit. ompõl(õ)- > õmpõl(õ)- (vastavus 20), oppi- > õppi- (vastavus 23).

Esimesel pilgul näib, et on toimunud a > õ tüves lahki > lõhki (vastavus 29). Soome andmeid arvestades on aga tõenäosem, et selles tüves leidis aset esiteks s-v-e a > o, vrd. 3.1.1, ning teiseks v-e o > õ V ajajärgul nagu vastavuste 20 ja 23 puhul. Kuid muutus a > õ tuleb veel arvesse vastavuse 30 kahes tüves, niisiis pala- > põlõ-, lan̄ka > lõn̄ka. Tüves pala- võis uuendus a > õ toimuda vastava

kausatiivse tüve mõjul, vrd. s pol|tta-, v põlõ|tta-, e põle|ta-, u põlõ|ta- (~ palu|ta-); kausatiivse tüve erinev vokalism on tuntud ka lapis ja mordvas, vrd. lpN buolle-, md pala- 'põleda' : lpN boal'de-, md pulto- 'põletada' (Steinitz 1964: 123, Itkonen 1946b: 283, 292)). Teise silbi vokaali arvestades on aga tõenäosem *pala- asendumine tagasituletisega kausatiivsest tüvest (vrd. ka Itkonen 1946b: 283), mis võis toimuda juba III ajajärgul, mil soome ning vadjaeesti olid eraldunud, kuid võis toimuda ka alles V ajajärgul. Niisiis võis *a > *õ asemel aset leida *pole|tta- → *pole- > *polõ- > *põlõ- või *polõ|tta- → *polõ- > *põlõ- või *põlõ|tta- → *põlõ-. Nii et vastavuse 30 kahest tüvest võib *a > *õ toimunud olla vaid ühes. Üldse on *a > *õ juhuslik areng.

3.1.6. VI ajajärgul on selgesti eraldunud ka vadjaning eesti, kusjuures kummaski on leidnud aset rida uuendusi. Vaadeldavate vastavuste piires tuleb vadjale iseloomulikuks pidada jätkuvat sulandumist *o *õ, vrd. *otsi- > *õt-si- (vastavus 10), *oma > *õma (vastavus 21), *oksa > *õksa (vastavus 22). Kuid tähelepanuväärne on ka *õ > *i *kl ees: *nõkla > *nikla, *sõkla > *sikla (vastavus 7); on võimalik, et see on mingil moel seotud vene iglá 'nõel' mõjuga.

Eesti uuendused on mitmepalgelisemad: 1) *e > *i, eriti *ŋ ees, näit. nina (vastavus 4), hing (vastavus 5), king (vastavus 35) ja võib-olla isegi iga (vastavus 28); 2) *õ > *o, vrd. *kõrta > *korta, *kõtara > *kotara (vastavus 11); 3) *e > *õ vastavuse 13 puhul ja 4) *õ > *e vastavuse 24 puhul. Uuendus *e > *i on suhteliselt hiline, sest selle on kaasa teinud keskalamsaksa laenud, näit. kinki|da < schenken, pink < benk (vrd. ka Kettunen 1962: 128). Ülejäänud kaks muutust said võimalikuks vokaalharmonia kaoga. *sei- > *sõi- ja *lei- > *lõi- (vastavus 13) said toimuda, kui oli toimunud *sei|vät > *sei|vat 'nad sõid', *lei|vät > *lei|vat 'nad lõid' ning selliste minevikutüvede kui *jõi-, *lõi-, *tõi- analoogial, kus *õ oli tekkinud *o-st IV ajajärgul. *e > *õ tagajärjel vastavuse 13 puhul vaheldub kõigi eesti ühesilbi-

liste verbijuurte lõpul keskkõrge labiaalvokaal o või õ minevikus õ-ga, vrd. joo|n : jõi|n, söö|n : sõi n, loo|n : lõi|n. Samuti sai *teine(n) võimalikuks alles pärast õ-har-moonia kadu, s. o. pärast *õ kadumist järgsilpidest; nii-siis *tõinõn > *tõine(n) > *teine(n). Lõpuks on eestis juh-tum, kus *a > *õ (vastavus 31); võimalik, et tegemist on vastava sidesõna rõhutus asendis esinemisest tuleneva vo-kaalireduktsiooniga.

3.2. Eldusel, et alglaänemeresoomes puudus *õ, kuna sõna esisilbis võis sõna morfoloogilisest ehitusest ning ees-või tagavokaalsusest olenematult esineda *e, võivad eespool esitatud vastavused kajastada järgmisi eri ajajärgudesse kuuluvaid murderühmi ja murdeliite:

- A. s/v-e-u-l: 2, ?3, 7, 8, 11, 12; ?9, 10; 13; ?17; 26; ?28; 32
- B. s/v-e/u-l: 4; 6; 20, 21; 23; 29, 30
- C. s/v-e-u/l: 3; 9; 17, 18, 19; 24, 25
- D. s/v/e/u/l: 4,5; 7; 10; 11; 21; 22; 24, 28, 31

3.2.1. Ajajärgul A toimus murderühmas v-e-u-l lõhe-nemine *e > {*e *õ}, mille tulemusena ilmus vokaalharmooniat kindlustav *õ vastavustes 2, 7, 8, 11, 12 (*sesar > *sõsar, *nekla > *nõkla, *ektako > *õktako, *kerta > *kõrta, *verkko > *võrkko) ja ehk ka vastavuses 3 (*sejmo > *õjmo). Viimasel juhul tuleb siis liivis oletada III või IV ajajärgul arengut *sõjmo > *sõjmo või (*sõjmo) > *hõjmo > *haimo; tõenäosem tundub aga selle tüve laenamine eri allikaist, vrd. 3.1.2, ja mitte varem kui ajajärgul C. Vastavused 13 kajastab vastavalt murderühmas v-e-u-l toimunud sulandumist *õ > *e mineviku tunnuse ees, (vrd. *sõl|j- > *sel|j-. Vastavus 17 võib kajastada sulandumist *u > *õ tüves *mujsta- > *mojsta-. Viimase tüve puhul on vähem tõenäone *u > *õ murderühmas v-e-u ajajärgul C ning *u > *õ liivis ajajärgul C või D. Vastavuse 26 puhul tuleb oletada murderühmas v-e-u-l *õ lõhenemist *õ > {*õ *õ}, näit. *votta- > *võtta- ning vastavuse

28 puhul samas ṡ_o sulandumist $\text{ṡ}_o > \text{ṡ}_e$ ($\text{ṡ}_joka > \text{ṡ}_jeka$).

Soomele on iseloomulikud uuendused $\text{ṡ}_e > \text{ṡ}_i$, (vrd. $\text{ṡ}_esar > \text{ṡ}_isar$) vastavuses 2 puhul ning $\text{ṡ}_o > \text{ṡ}_e$ vastavuse 10 ning ehk ka vastavuse 9 puhul, vrd. $\text{ṡ}_otsi- > \text{ṡ}_etsi-$, $\text{ṡ}_opo(j)- > \text{ṡ}_epo(j)-$ või ($\text{ṡ}_opo(j)- > \text{ṡ}_hopo(j)- > \text{ṡ}_hepo(j)-$). Viimase tüve puhul on siiski mitu seletusvõimalust, vt. 3.1.3. Soome uuenduste dateerimine pole võimalik: need võisid toimuda üksiklik millisel ajajärgul A - D.

3.2.2. Ajajärguks B lagunes murderühm kaheks.

Murderühmas u-l toimusid järgmised sulandumised: 1) $\text{ṡ}_u > \text{ṡ}_m-i$ ees vastavustes 20 ja 21 puhul, näit. $\text{ṡ}_ompõl(õ)- > \text{ṡ}_umpõl(õ)-$, $\text{ṡ}_oma > \text{ṡ}_uma$, 2) $\text{ṡ}_e > \text{ṡ}_a$, vrd. $\text{ṡ}_nenä > \text{ṡ}_nana$ (vastavus 4), 3) $\text{ṡ}_e > \text{ṡ}_ä$, vrd. $\text{ṡ}_selkä > \text{ṡ}_äilkä$, $\text{ṡ}_kenkä > \text{ṡ}_känkä$ (vastavused 34 ja 35), 4) $\text{ṡ}_e > \text{ṡ}_ö$, vrd. $\text{ṡ}_metsä > \text{ṡ}_mötä$ (vastavus 6), kusjuures $\text{ṡ}_e > \text{ṡ}_ö$ kaasnes muutusega $\text{ṡ}_ä > \text{ṡ}_a$ järgnevas silbis.

Murderühmas v-e toimus sulandumine $\text{ṡ}_a > \text{ṡ}_ö$ vastavuse 29 puhul, s. o. $\text{ṡ}_laški > \text{ṡ}_löski$. Vastavuse 30 puhul on tõenäosem tüve ṡ_pala- asendamine tagasituletisega $\text{ṡ}_pöiö-$ vastavast kausatiivsest tüvest $\text{ṡ}_pöiö|tta-$, kui muutus $\text{ṡ}_a > \text{ṡ}_ö$, vrd. 3.1.5. Ulatuslikem uuendus selles murderühmas oli sulandumine $\text{ṡ}_o > \text{ṡ}_ö$, näit. $\text{ṡ}_oppi- > \text{ṡ}_öppi-$ (vastavus 30).

3.2.3. Ajajärguks C lagunes murderühm u-l liiviks ja ugalaks, kusjuures viimane liitus murderühmaga v-e murdeliiduks v-e-u.

Murdeliidule v-e-u on iseloomulik sulandumine $\text{ṡ}_o > \text{ṡ}_u$ vastavuste 17, 19, 24, 25 puhul, näit. $\text{ṡ}_moista- > \text{ṡ}_mōista-$, $\text{ṡ}_nošta- > \text{ṡ}_nōšta-$, $\text{ṡ}_toinōn > \text{ṡ}_tōinōn$, $\text{ṡ}_joki > \text{ṡ}_jōki$ ja võib-olla ka vastavuse 18 puhul, kus siis sellele eelnes $\text{ṡ}_u > \text{ṡ}_o$, s. o. $\text{ṡ}_nummi > \text{ṡ}_nommi > \text{ṡ}_nōmmi$). Vastavuse 18 puhul võis siiski toimuda vahetult $\text{ṡ}_u > \text{ṡ}_ö$ ($\text{ṡ}_nummi > \text{ṡ}_nōmmi$). Nagu eespool märgitud, on vähe tõenäone, et $\text{ṡ}_u > \text{ṡ}_ö$, s. o. $\text{ṡ}_muista- > \text{ṡ}_mōista-$ toimus vastavuse 17 puhul, vrd. 3.2.1.

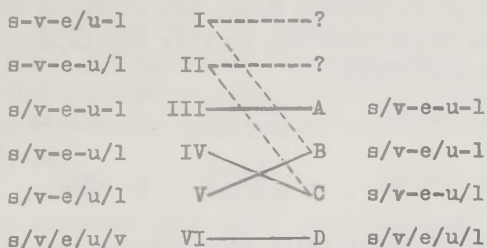
Ajajärgul C laenati baltist nähtavasti vastavuse 3 ainus tüvi, mis andis soomes ṡ_seimo ja murdeliidus v-e-u $\text{ṡ}_sōimo$;

nähtavasti erinevast balti murdest laenati see liivisse, ilm-
selt kujul ^{sk}sajmo, kusjuures pole võimalik öelda, kas ^{sk}seimo
ja ^{sk}sōimo laenati mõlemad otse baltist või üks laenati teise
kaudu. Samuti on soome ja v-e-u ^{sk}liika ja liivi ^{sk}lōjka (vas-
tutus 1) laenatud eri balti murdeist. Liivile iseloomulikest
uuendustest vt. 3.1.2.

3.2.4. Ajajärguks D lagunes murderühm v-e; seega olid
välja kujunenud kõik 8 ajaloo seisukohalt olulised viis mur-
derühma. Eesti ja vadja uuendustest vt. 3.1.6.

3.3. Kahest hüpoteesist, 3.1 - 3.1.6 ning 3.2 - 3.2.4,
tuleb 8 kujunemislooga lihtsamalt toime teine, sest sel lä-
heb ^{sk}8 kujunemise seletamiseks vaja ainult nelja ajajärku
kuue asemel. See seletus on lihtsam veel sellegi poolest, et
see ei sea mingeid piiramisi ^{sk}e esinemisele, kuna esimese se-
letuse järgi võis ^{sk}e esmalt esineda tagavokaalses tüves ai-
nult siis, kui seal oli mingi tagavokaalne sufiks.

Teise hüpoteesi puhul ^{sk}e esinemisel mingeid piiramisi
pole. Mõlemad hüpoteesid sarnanevad selle poolest, et viima-
sed neli (teise hüpoteesi puhul kõik neli) ajajärku hõlmavad
samu murderühmi või liite. Ainult esimese hüpoteesi puhul eel-
nes rühmitumine s/v-e-u/l rühmitumisele s/v-e/u/l, kuna tei-
se hüpoteesi puhul nende ajaline järjestus oli vastupidine,
vrd. Joon. 1.

Joon. 1

Siiski tuleneb teise hüpoteesi suurem lihtsus vaid sel-
lest, et see väldib küsimust, millal tekkisid tagavokaalsed

juured e -ga esisilbis, lükates küsimuse alglaänameresoom eellukku. Lisaks ei suuda teine hüpotees põhjendada rida nähtusi, mis esimese hüpoteesi puhul on hästi põhjendatud, sest teise hüpoteesi raames pole kohta rühmale s-v-e.

Nii on põhjendamatud u-l muutused $\text{e} > \text{a}$ ja $\text{e} > \text{o}$, vrd. $\text{nenä} > \text{nana}$ (vastavus 3), $\text{stejpäs} > \text{stajpas}$, $\text{sejnä} > \text{sajna}$, $\text{sejnä} > \text{sajna}$ (vastavus 33) ja $\text{metsä} > \text{mõtsa}$ (vastavus 6) ning samaaegne ä -tüve muutumine a -tüveks, vt. 3.2.2. Formaalsetelt võib neid juhte küll seletada nii, et ajajärgul A esinesid need tüved soomes kujul nena , stejpas , sejna , sejna ja metsa ning rühmas v-e-u-l vastavalt kujul nana , stajpas , sajna , sajna ja $\text{metsa} > \text{mõtsa}$ ning pärast muutust $\text{a} > \text{ä}$ teises silbis soomes tõrjusid soome kujud ajajärgul B rühmas v-e välja n.ö. oma kujud. Tegelikult on see täielik ad hoc seletus. Samasuguseid ad hoc seletusi läheb vaja veelgi: s-v-e $\text{nts} > \text{ns}$ puhul peab siis ns olema kas soome mõju vadjas-eestis või vadjaeesti mõju soomes. Eesti verb kängitseda peab olema kas ugala-liivi, ugala või liivi laen, soome lohki peab olema kas vadjaeesti, vadjä või eesti laen. Et pole kohta ka liidule s-v-e-u, siis peab soome liika ja ehk isegi ugala liig olema laenatud vadjast-eestist.

Kõik see teeb esimese hüpoteesi teisest eelistatavamaks.

3.4. Ülal käsitleti vaid selliseid vastavusi o -ga, kus leidsid enam-vähem kindlad vasted igas viies murderühmas. Lisaks neile on palju tüvesid o -ga, mis ei esine kõigis murderühmades. Kaks neist väärivad erilist tähelepanu ebatavaliste vokaalivastavuste tõttu:

(37) s seisoa. v $\begin{cases} \text{sõisoa} \\ \text{seisoa} \end{cases}$ e seista u saista

(38) s kaikki, v $\begin{cases} \text{kõicči} \\ \text{kõikki} \end{cases}$ e kõik n $\begin{cases} \text{kõik} \\ \text{kõikk} \\ \text{kikk} \end{cases}$

Vastavuse 37 puhul tuleb tähele panna, et eestis ja ugallas esineb morfoloogiliselt tingitud tüvekujuvaheldus, vrd. e $\text{seista} : \text{seisa}|\text{d}$, u $\text{sais}|\text{ta} : \text{saisa}|\text{t}$. Eesti seisa- (seisä-). Niisiis vajab peale s-e $\text{e} \sim \text{v} \text{o} \sim \text{u} \text{a}$ esisilbis seletust ka s-v $\text{o} \sim \text{e} \text{ä} \sim \text{u} \text{a}$ teises silbis. Kindel on, et

vadjä seiso- on mõjustatud isuri ja/või soome poolt. Sama võib kehtida ka -o- kohta tüves sõiso-, sest vadjä -o- on ainulaadne oma rühmas, vrd. kirde-eesti (Lüganuse, Jõhvi) sõisita : sõisa|d (nn. põhjaeesti idamurde (Kodavere) seis|sä : seesä|d on mõjustatud (põhja-)eestist). Asja komplitseerib, et vastav lapi tüvi čuo3'3o- näib tõendavat niihästi esimese silbi *a-d kui teise silbi *o-d. Et seda tüve peetakse ebaregulaarsetele konsonandi- ja vokaalivastavustele vaatamata algsoomeugriliseks, vrd. SKES III:199, võib oletada, et tüves *sajso- (lapi č- ja -3 lähtuvad varasemast *š-st või *č-st) asendus *a rühmas s-v-e I ajajärgul konsonantümbruse mõjul *e-ga. *o võis asendada *a-ga (ja hiljem edasi *ä-ga) *a-tüvede analoogial, oletades, et nende minevikuvormid olid sarnased, vrd. s (seiso- :) seisoi 'seisis' ja (maksa- :) maksoi 'maksis'. Teiselt poolt võib aga selle tüve puhul ilmnev vokaali- ja konsonandivastavuste soomeugriline ebaregulaarsus tuleneda asjaolust, et läänemeresoome ja lapi tüvi pole seotud muude soome-ugri keelte tüvedega, vaid on laenatud I ajajärgul tundmatust keelest. Seal võis tüve esimeses silbis olla *ei, *ej või *ie, mida tabas sama saatus kui vastavuse 33 puhul balti laene. Siis on antud puhul tegemist teise juhuga, kus lapi on uo < *a nagu ugalas (ja liivis), kuna rühmas s-v-e on *e, vrd. lapi suoi'dne 'hein', u-l *sajna, s-v-e *šejnä.

Vastavuse 38 puhul näib olevat tegemist balti laenuga, vrd. läti cik 'mitu, kui palju', leedu kiek 'kui palju, veidi; niipalju kui', kiėkis 'hulk' (Thomsen 1890: 186 - 187; Kalima 1936: 105). Laenamine võis toimuda III ajajärgul, algul murdeliitu v-e-u ning sealt edasi soome, kusjuures v-e-u *o asendati *a-ga.

4. Kuigi esitatud arutlused pole kuidagi tõestuseks läänemeresoome hõimude kujunemisest ning rühmitumistest, võib siiski teha mõningad järeldused ja küllaltki tõenäosed hüpoteesid selles osas.

4.1. Esiteks, on ilmne, et käesoleva käsitluse algul toodud viit murderühma tuleb vaadelda kunagiste hõimurühmade-

na, ükskõik kas üks või teine rühm koosnes ühest või enamast hõimust. Vastavalt tuleb eespool soome ja pärisvadjaga illustreeritud mitmeks jagunenud ja/või mitmeks nüüdiskeeleks liitunud rühmi kuidagi nimetada. Nimetan seepärast eelmise, 8-ta murderühma taro rühmaks. Posti (1973: 281) peab võimalikuks, et laplased kutsusid soomlasi ja karjalasi kunagi tarolasteks, ning miski ei takista selle hüpoteetilise nimetuse laiendamist kogu rühmale. Viienda rühma nimetan vaia ehk tsuudi rühmaks.

4.2. Teiseks tingivad ilmsed taro ja vaia komponendid nüüdisestis ja vadjas vajaduse neid selgelt eristada murrete liigitamisel.

Vadjas tuleb eristada kaht põhimurret: 1) vaia algupäraga pärisvadjat ja 2) taro algupäraga Kukkusi murret.

Eestis tuleb eristada viit põhimurret: 1) põhja- ehk päriseesti, 2) vaiga (s. o. vaia algupäraga nn. põhjaeesti idamurre, mille levikuala kattus suuresti muistse Vaigaga), 3) alu (vaia algupäraga osa nn. kirde-eesti rannikumurdest), 4) viru (taro algupäraga osa nn. kirde-eesti rannikumurdest) ja 5) ugalaga.

Eesti kahe vaia algupäraga komponendi - vaiga ja alu ühendamine pole otstarbekas: pole teada, et vaiga ja alu eraldumine oli tõepoolest viimne aste vaia rühma kolmeks jagunemisel, lisaks jagab vaiga põhjaeesti ja ugalaga selliseid väga olulisi uuendusi, nagu aktsendivaheldus, palatalisatsioon, regulaarne sise- ja lõpukadu. Täiesti ebakorrektseks tuleb lugeda alu ja viru ühendamine kirde-eesti rannikumurdeks: lisaks sellele, et nad on kumbki kujunenud eri murderühma jagunemise teel, pole neil isegi mitte ühiseid uuendusi (seni "kirde-eesti rannikumurdele" omistatud ühistunnused (vt. Kask 1956: 30 - 31; 1962: 10 - 12) on tegelikult vaid seal puuduvad eestile, vaigale või ugalale omased uuendused.

4.3. Kolmandaks, võib pidada tõestatuks taro, vaia ja eesti põlvnemist ühestsamaks murderühmast, mida nimetan nee-

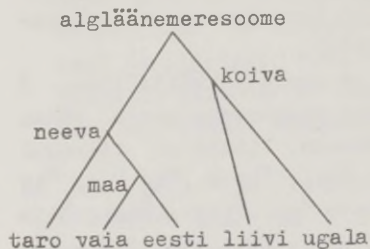
va rühmaks ja mille tütar-murreteks olid taro ja maa, s. o. vaia ja eesti ühine eelkäija (vrd. v maaceeli 'vadja keel', maaväci 'vadja rahvas', e maakeel 'eesti keel', maarahvas 'eesti rahvas'). Viimaseks astmeks viie läänemeresoome murde- ja hõimurühma kujunemisel oli kahtlemata maa jagunemine eestiks ja vaiaks; viimast mõtet on ligilähedaselt väljendanud Ariste (1956; 1958; 1960; 1966).

Keerulisem on küsimus liivi ja ujala eelkäija(i)st. Õ ajaloo põhjal võisid liivi ja ujala moodustada neeva rühma sõsarrühma, mida nimetan koiva rühmaks. Siiski on toimunud muutused $\text{pts} > \{\text{ts ss}\}$, $\text{kti} > \text{tsi}$, $\text{kt} > \{\text{tt t}\}$, $\text{ks} > \text{ss}$ ugalas ja teiselt poolt $\text{pts} > \text{ps}$, $\text{kti} > \text{ksi}$, $\text{kt} > \text{ht}$ mujal kui ugalas (vrd. Setälä 1899: 162, 195, 197 - 205; Posti 1953: 38 - 46; Ariste 1955; 1961: 22; Kask 1972: 60, 64 - 65), näit. u lats : s lapsi, v lahsi (-hs- < ps -), e laps, l läpš; u nüssä : s lypsää, v lühsää, e lüpsta, l lip-sõ; u kats : katõ : s kaksi : kahden, v kahsi : kahõõ (< kah-tõn), e kaks : kahe, l kakõ : kõ'd; u õdag ~ õdak : s ehtoo, v õhtago ~ õhtogo, e õhtu, l õ'dõg; u uás : s uksi, v uhsi, e uke, l uke. Vastavate muutuste traditsiooniliste seletuste õigsuse korral võisid need toimuda üksnes enne I ajajärku. Teiselt poolt, kui s otsa, v õssa, e-u ots ja liivi võntsa lähtuvad kujust vontsa, siis $\text{nts} > \text{ts}$ võib samuti olla toimunud enne I ajajärku.

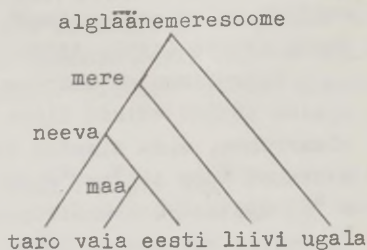
Niisiis tuleb peale (1) võimaluse, et algläänemeresoome jagunes neevaks ja koivaks (joon. 2), arvestada ka võimalusi, et see jagunes (2) mereks (s. o. neevaks-liiviks) ja ugalaks (joon. 3) või (3) peipsiks (s. o. neevaks-ugalaks) ja liiviks (joon. 4). Seepärast tuleb pts , kti , kt , ks ja nts muutusi vaadelda ligemalt. See on vajalik ka seepärast, et Sammallahti 1977: 13 väidab pelga $\text{kt} > \text{tt}$ põhjal ugalas ja $\text{kt} > \text{ht}$ põhjal mujal kui ugalas, et algläänemeresoome jagunes lõuna-eestiks ja muuks läänemeresoomeks, s. o. ugalaks ja mereks.

4.3.1. Kui algläänemeresoome jagunes mereks ja ugalaks, siis olid sulandumised $\text{pts} > \text{ps}$ meres, vrd. s lapsi, v lah-

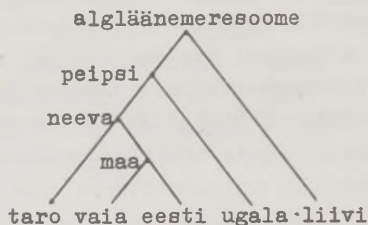
si, e laps, 1 läps, ja *pts > *ts ugala, vrd. late, lihtsalt konsonantühendi lihtsustumised. Ugala nüssä puhul on Ariste (1955: 319) näidanud, et ss on paradigmasse üldistunud konsonanttiivist, vrd. nüss|nü? (< *nüts|nük < *nüptstnük) 'lüks-nud'.

Joon. 2

Joon. 3

Joon. 4

Teine *pts > *ps seletus on vähem ilmne, seepärast vaadeldakse seda 4.3.3.

4.3.2. Igasugused *kt arengud jagunevad kahte rühma: 1) arengud *i ees (teise seletuse järgi *i ees, vt. Viitso 1973), kui *i võis paradigmas esineda sõna lõpul ja 2) arengud mujal.

Peale ugala on *kti kõikjal kindlalt kaasa teinud arengu *ti > *si, vrd. *kakti > *kaksi (s kaksi, v kahti, e kaks, 1 kaks) 'kaks' ja *läkti > *läksi (v lähti, e läks, 1 läks 'läks'; kuna s lähti on analoogiamoodustis), ja seda enne muid arenguid sealsamas. Ugala toimus kas *kti > *kai > *tsi (nii Setälä 1899: 162; Kask 1972: 60) või *kti > *kfi (? *kfi)

> ᵐᵏᵗˢᵢ ᵐᵗˢᵢ, vrd. ᵐᵗˢ 'kaks', ᵐᵗˢ 'läks'. Kui toimus ᵐᵗˢᵢ > ᵐᵗˢᵢ, siis on ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ toimunud kas peale sulandumist ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ ugalas (vrd. ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ 'uks') või siis on viimase sõna nimetavas ugalas ᵐᵗᵀᵀᵀ asendatud ᵐᵗᵀᵀᵀ muude käänete analoogial (nii Setälä 1899: 162). ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ asetab aga kahtluse alla see, et ka saava käände lõpp ja tingiva kõneviisi tunnus pole ᵐᵗᵀᵀᵀ-lised, vrd. ᵐᵗᵀᵀᵀ 'puuks', ᵐᵗᵀᵀᵀ 'ukseks', ᵐᵗᵀᵀᵀ 'saaks', ᵐᵗᵀᵀᵀ 'maksaks'. Niisiis on tõenäosem areng ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ, mis on siis ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ erijuht. ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ võib olla seotud arenguga ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ ugalas.

Arengut ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ (ja ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ) ugalas võib vaadelda ᵐᵗᵀᵀᵀ assimileerumisena ᵐᵗᵀᵀᵀ ees; analoogiliselt võis toimuda assimilatsioon ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ, vrd. ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ 'näinud'. Kuid ugalas sõna ᵐᵗᵀᵀᵀ ~ ᵐᵗᵀᵀᵀ kajastab geminaadi ᵐᵗᵀᵀᵀ asemel ᵐᵗᵀᵀᵀ-d, kuna ootaks nüüdiskeeles kujusid ᵐᵗᵀᵀᵀ ~ ᵐᵗᵀᵀᵀ või vähemalt ᵐᵗᵀᵀᵀ (ᵐᵗᵀᵀᵀ) (Kuigi ᵐᵗᵀᵀᵀ (nsg) esinebki ugalas idapoolsetes murretes, osutab gsg ᵐᵗᵀᵀᵀ (< ᵐᵗᵀᵀᵀ), et ᵐᵗᵀᵀᵀ vormis ᵐᵗᵀᵀᵀ on tingitud lühikesele pearõhulisele silbile järgnenud intervokaalse konsonandi suhteliselt hilisest gemineerumisest sõnalõpulisel lahtisel kolmanda silbi puhul, sellele gemineerumisele järgnes vokaali lõpukadu ning lõppobstruendi tugevnemine, s.o. ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ = ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ, vrd. ka ᵐᵗᵀᵀᵀ (nsg): ᵐᵗᵀᵀᵀ (gsg) ja ᵐᵗᵀᵀᵀ [-mm-] (nsg) : ᵐᵗᵀᵀᵀ (gsg).) Geminaadi lihtsustumine vormis ᵐᵗᵀᵀᵀ ~ ᵐᵗᵀᵀᵀ on vaevalt võimalik selle ainukordsuse tõttu. Samuti ei leia ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ, s. o. ᵐᵗᵀᵀᵀ kadu mingit toetust. See kõik teeb arengu ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ assimilatsiooniseletuse kahtlaseks.

ᵐᵗᵀᵀᵀ arenemine ᵐᵗᵀᵀᵀ-ks meres võib traditsioonilise häälikuloo raames seletuda kahel viisil. Esiteks on mõeldav sulandumine ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ meres, misjärel ᵐᵗᵀᵀᵀ tegi kaasa üldläänemeresoomelise nihke ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ. Kuid areng ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ eeldab vahepealset ᵐᵗᵀᵀᵀ palataliseerumist, milleks pole teada põhjust; see muudab selle seletusviisi kahtlaseks. Teiseks on mõeldav sulandumine ᵐᵗᵀᵀᵀ > ᵐᵗᵀᵀᵀ ilma vahejärguta ᵐᵗᵀᵀᵀ. Sel-

lel võis olla vahejärk $^{*}[\chi t]$, kusjuures $^{*}[\chi]$ oli esialgu fooneemi $^{*}k$ allofoon. Ühtlasi ei tarvitsenud $^{*}ht$ siis tekkida kõigis murretes korraga, vaid eri aegadel ja enam-vähem iseseisvalt. Ilmselt on $^{*}ht$ teke $^{*}kt$ -st kas vahetult või pigem $^{*}[\chi t]$ kaudu tõenäosem kui teke $^{*}st$ kaudu. Siis aga ei nõua $^{*}ht$ teke mingil määral mere rühma postuleerimist.

Veelgi enam, on mõeldav, et ka ugalas kulges $^{*}kt$ areng läbi $^{*}ht$ (või $^{*}xt$), kusjuures $^{*}ht$ oli olemas enne nihet $^{*}s > ^{*}h$. Vormid (ma) lähä ~ lää '(ma) lähen', lähät ~ läät 'lähed' jne., millele seni pole tähelepanu pööratud, toetavad seda seletust. Nähtavasti on lähä jts. finiiitvormid läbi teinud allegromuutuse $^{*}ht > ^{*}h$ vahemikus $^{*}ä_eC$ või $^{*}ä_äC$, vrd. seevastu lätt (< $^{*}lähte$ või $^{*}lähtä$) 'läheb'. Ilmselt samuti seletub vastav liivi tüvi lä- (< $^{*}läh$ -). Kõik muud $^{*}ht$ (< $^{*}kt$) arengud ugalas ja liivis on enam-vähem regulaarsed. Vaid $^{*}ht > ^{*}t$ sõna õdag ~ õdak puhul võib olla lokaalne eriareng, mis sai võimalikuks seetõttu, et tegemist on ainsa (algselt) kolmesilbilise tüvega, kus oli $^{*}ht$. Algselt kahesilbiliste sõnade või tüvede puhul välistas arengu $^{*}ht > ^{*}t$ selle tulemusena tekkiv ulatuslik tüvevariatsioon. Nii oleks saadud näit. paradigma $^{*}katsi : ^{*}kat\delta/n : ^{*}ka/ta$ 'kaks (nsg, gsg, psgr)'. $^{*}ht > ^{*}tt$ ja $^{*}hm > ^{*}nn$ võivad siis olla assimilatsioonid, mille eesmärgiks oli uue fooneemi $^{*}h$ kõrvaldamine.

Niisiis pole $^{*}kt$ arengute seletamiseks vaja oletada alg-läänemeresoomse hargnemist mereks ja ugalaks. Et ugalas $^{*}kti$ areng $^{*}ts$ -ks toimus tõenäoselt $^{*}ktsi$ kaudu, mis võis olla alg-läänemeresoomeline vahejärk, pole vaja oletada ka ugala arengu $^{*}ks > ss$ toimumist enne arengut $^{*}kti > ^{*}ksi$ ja üldse enne arengut $^{*}ti > ^{*}si$. Nüüd aga tuleb kindlaks teha, kas $^{*}kti > ^{*}ktsi$ (> $^{*}htsi$) oli vaid ugalale iseloomulik muutus või alg-läänemeresoomeline muutus.

4.3.3. Kui alg-läänemeresoomes esines $^{*}kts$, tulenevad nii $^{*}pts$ kui $^{*}kts$ arengud tendentsist vältida keerulisi konsonantühendeid.

Tõenäoselt juba alg-läänemeresoomes lihtsustusid nelja konsonandi ühendid $^{*}jtst$, $^{*}ptst$, $^{*}ntst$, kust langes välja

ühendi teine komponent ṡt , näit. $\text{ṡvājts|tā} > \text{ṡvājs|tā}$ 'nuga (psg)', $\text{ṡlaps|ta} > \text{ṡlapsta}$ 'laps (psg)', $\text{ṡkünts|tā} > \text{ṡküns|tā}$ 'küüs (psg)'. Neevas ja liivis üldistus hiljem ṡps neist vormidest kogu paradigmat, kusjuures lihtsustumine $\text{ṡpts} > \text{ṡps}$ haaras muudki ṡpts juhud ja tõmbas kaasa ka ṡkts , õigemini ṡhts , vrd. $\text{ṡlūpstā} > \text{ṡlūpsā}$, ($\text{ṡkaktsi} > \text{ṡkahtsi} > \text{ṡkahsi} > \text{ṡkaksi}$). On siiski võimalik, et ühend ṡhs oli välistatud morfeemistruktuurireeglitega, s. t. ṡhts võis otse muutuda ühendiks ṡks .)

Neevas ja ugalas hakati II ajajärgul vokaalile järgnevat poolvokaali tõlgendama vokaaliks, näit. $\text{ṡvājstā} \sim \text{ṡvejs-tā} > \text{ṡvāistā} \sim \text{ṡveistā}$ (liivi foneetiliste diftongide ja triiftongide lõppkomponendid [i] ja [u] käituvad morfofonoloogias tänini kui konsonandid), misjärel $\text{ṡvāitsi} : \text{ṡvāis|tā}$ analoogial neevas ja ugalas kadus vokaali järelt klusiil järgneva s-algulise konsonantühendi eest, näit. $\text{ṡlaps|ta} > \text{ṡlas|ta}$, $\text{ṡuks|ta} > \text{ṡus|ta}$, $\text{ṡsormuks|ta} > \text{ṡsormus|ta}$, kuna liivis esineb seevastu laps|tā , uks|tā , sūormōks|t algupärase konsonantühendiga. Setälä (1896: 166, 196) järgi on klusiil olnud kadunud ka liivis, kus see siis taastati teiste käändevormide analoogial; kuidas selliste kadu liivis põhjendada, pole aga teada. Võib aga oletada, et liivis partitiivi analoogial üldistus paradigmasse tüvi veis 'nuga' ja et tüvi seis (< ṡsājtsēm) 'seitse' võlgneb oma kuju tüve veis analoogiale; nii veis kui seis on jäänud seletuseta Postil (1942: 169), kuna aga Setälä oletus (1896: 180), et mõlemad tüved esindavad regulaarseid arenguid, on ilmselt ebakorrektned. (Olgu märgitud, et ṡä rekonstruktsioonides ṡsājtsēm ja ṡvājtsi põhineb ugalal, vrd. u vāits ja sāidse : sāitsme, kuna kõigis muudes läänemeresoome murretes on ṡ asemel e. Et liivis on hiljuti toimunud muutus $\text{ṡāj} > \text{eāj}$ [ei] kõikjal, välja arvatud ṡv ees, siis tuleneb e liivi sõnades veis ja seis nähtavasti sellest muutusest, kuna aga s veitsi ning s seitsemän ~ seitsen, v seicee, e seitse e võib olla seotud I ajajärgul toimunud muutusega $\text{ṡä} > \text{ṡe}$, vrd. vastavusi 34 ja 35. Algläänemeresoome ṡä poolt näikse rääkivat

ka norralapi čieĵā 'seitse', sest ie on algläänemeresoome [⌘]ä normaalseks vasteks.)

Ugalas on tõenäoselt [⌘]väitsi : [⌘]väistä analoogial kadunud esimene klusiil ka paradigmas [⌘]laptsi : [⌘]lasta jne., kusjuures [⌘]pts > [⌘]ts laienes muilegi [⌘]pts juhtudele. On mõeldav, et [⌘]pts > [⌘]ts tõmbas kaasa ka [⌘]hts, näit. [⌘]kahtsi > [⌘]katsi 'kaks', vt. siiski 4.3.2.

4.3.4. Ilmselt on [⌘]pts ja [⌘]htsi muutuste seletus väljaspool mere ja ugala hüpoteesi põhjendatum kui selle raames. Siis seletuvad parimini sellisedki üldläänemeresoomelised muutused, nagu [⌘]s muutumine [⌘]h-ks ja pearõhulise silbi kahe vokaali järjendile või mittepearõhulise silbi vokaalile järgnenud vokaalidevahelise [⌘]s muutumine samuti [⌘]h-ks, vrd. [⌘]mureš : [⌘]mureše|n : [⌘]mureš|ta > [⌘]mureh : [⌘]murehe|n : [⌘]mureh|ta 'mure (nsg, gsg, psgr)', [⌘]maa : [⌘]ma|san : [⌘]ma|i|sin > [⌘]maa : [⌘]ma|han : [⌘]ma|i|hin 'maa (nsg, illsg, illpl)', [⌘]kirves : [⌘]kirvese|n : [⌘]kirves|tä > [⌘]kirves : [⌘]kirvehe|n : [⌘]kirves|tä 'kirves (nsg, gsg, psgr)'. Kui algläänemeresoomes oli toimunud [⌘]kt > [⌘]ht, siis polnud [⌘]s > [⌘]h ja [⌘]s > [⌘]h mitte ülimalt tugevad nihked, vaid hoopis sulandumised, mis laiendasid foneemi [⌘]h seni ahist rakenduspiirkonda.

Ugalas oli muutuste [⌘]s > [⌘]h ja [⌘]s > [⌘]h alguseks nihke [⌘]kt > [⌘]ht läbi tekkinud [⌘]h konsonantühendeis enamasti juba võib-olla assimileerunud, tugeva astme puhul kindlasti. Seepärast on võimalik, et ugalasse siirdusid [⌘]s > [⌘]h ja [⌘]s > [⌘]h naabermurretest. Igal juhul võis see uus [⌘]h-de teke aset leida alles siis, kui II ajajärgul (a) [⌘]sejmo ~ [⌘]saĵm3 oli laenatud läänemeresoomesse, (b) [⌘]vĵ > [⌘]vi neevas ja ugalas ning [⌘]ht > {[⌘]t [⌘]tt} ugalas.

4.3.5. On teada vaid kaks läänemeresoome tüve, kus kas on või võis olla [⌘]nts.

Ugalas on tänini erinevus ainsa [⌘]ntsi-lise ja [⌘]nsi-lise nimetavaga tüvede vahel, s. o. [⌘]ntse- ja [⌘]nte-tüvede vahel, vrd. [⌘]küüds : [⌘]küüdse : [⌘]küüst 'küüs (nsg, gsg, psgr)' ja [⌘]kaas : [⌘]kaase : [⌘]kaast 'kaas (nsg, gsg, psgr)', kuna mujal on erinevus

täiesti kadunud viimaste kasuks, vrd. s kynsi : kynnen : kynntä ja kansi : kannen : kantta, v cünsi : cünnee : cünt-tä ja kaasi : kannõõ : kantta, e küüs : küüne : küünt ja kaas : kaane : kaant, l kintš : kind : kintõ ja kõpts : kõnd : kõntõ.

Ilmselt neevas ^{ntsi} > ^{nsi}, kusjuures pole teada, kas eelnes veel ^{nti} > ^{nti} > ^{ntsi} (vrd. ^{-kti} > ^{-ktsi} 4.3.2); siiski on ^{-nti} > ^{-ntsi} ülimalt ebatõenäone, olles tõene vaid liivis, kuna ^{-kti} > ^{-ktsi} on alglaanemeresoome muutus. Maas ⁿ vokaalistus ^s-i ees III ajajärgul, vt. 3.1.3. Muudes positsioonides toimus ^{ntse}-tüves analoogialihtsustumine ^{-nts-} > ^{-nt-}.

Liivis toimus ^{-nti} > ^{-ntsi}, kas otse või ^{-nsi} kaudu nagu mujal. Muudes positsioonides toimus ^{ntse}-tüves analoogialihtsustumine ^{nts} > ^{nt} nagu neevas.

Ugalas ⁿ vokaalistus ^{nte}-tüvedes ^s-i ees (nagu maas) ja nende analoogial ka ^{ntse}-tüves ^{ts} ees; vokaalistumise järel üldistus ^{nte}-tüvedes ^s ^t asemele.

Niisiis on neevas, liivis ja ugalas ainsat ^{ntse}-tüve nii või teisiti mõjustanud ^{nte}-tüved. Seetõttu pole alust otsustada, kas ^{ntse}- ja ^{nte}-tüvede kokkulangemine neevas ja liivis toimus üheaegselt või sõltumatult, seda enam, et ^{ntsi} ja ^{nsi} areng on kummaski vastupidine.

Nasaali ⁿ kadu liivi võntsa etümoloogilistes vastetes muudes läänemeresoome murretes on tavatu selle poolest, et liivis see pole kadunud (sellega on võrreldav vaid s-v tut-tava, e-u tuttav, l tuntõb 'tuttav', kus liivi sõna võib siiski olla verbi tundõ 'tunda' regulaarne oleviku passiivi kesk-sõna, vrd. s tunnettava, e-u tuntav), kuna sellistes üld-läänemeresoomelistes tüvedes, nagu ^{katta}- 'katta', ^{kitsas} 'kitsas', ^{petäkä} 'mänd' puudub ka liivis nasaal, kuigi kaugeimas sugulaskeeltes see on olemas (neist tüvedest vt. Positi 1953 : 56, 15). Seepärast võib võntsa olla argumendiks alglaanemeresoome peipsiks ja liiviks jagunemise kasuks. Siis, esiteks, ^{nts} > ^{ts} oleks peipsi muutus, mis toimus ^a-tüve(de)s. See võib olla muutuse ^{ntC} > ^{tC} erijuht, kusjuures viimane hõlmas ka nominaliseerunud passiivi oleviku

kesksõna ^{nt}tuntapa, misjärel moodustus uus kesksõna. Teiseks, kuna ^{nts}nt tüves ^{võnts}võntsa tuleneb algsoome-ugri ühendist ^{ntc}ntc, kuna ^{nts}nts sõnas ^{küntsi}küntsi tuleneb algsoome-ugri ühendist ^{ntc}ntc, võiks muutust ^{nt}nt > ∅ konsonandi ees lugeda regulaarseks muutuseks peipsis (kui muutust ühelainsal võimalikul juhul üldse saab lugeda regulaarseks). Siiski pole olemas midagi, mis takistaks ükskõik kumba kahest muutusest - ^{nts}nts > ^{ts}ts (või ^{ntc}ntc > ^{tc}tc) või ^{nt}nt > ∅ lugemast toimunuks alles II ajajärgul neevas-ugalas.

4.3.6. 3.3.1 - 4.3.5 ei leitud olulisi argumente alg-läänemeresoome jagunemise ühegi hüpoteesi poolt kolmest võimalikust. Üksnes ^{kt}kt muutused on halvimini seletatavad siis, kui omaks võtta jagunemine ugalaks ja mereks. Teised võimalused käsitlevad täpselt samu muutusi, erinev on vaid liivi ning neeva-ugala iseloomulikeks muutusteks vajalike ajajärgude arv. Kuni ei ole leitud olulisi vastuargumente, tuleb eelistada minimaalset ajajärgude arvu ja niisiis jagunemist neevaks ja koivaks.

4.4. Neljandaks väärrib tähelepanu taro ja vaia algupäraga murrete katkeline levikuala Soome lahe lõunarannikul: osa viru murdeid on teisest osast viru murretest, Kukkusi vadjast ja Alam-Lauga isuri ja soome murretest eraldatud alu murdega, kuna vaiga ja alu on pärisvadjast eraldatud Vaivara viru, Kukkusi vadjast ja Alam-Lauga isuri ja soome murretega. Vaivara kohta on olemas hüpotees, et sõdades tühjenenud Vaivara sai oma soome-tüüpi keele suhteliselt hiljuti põhjast või kirdest tulnud asukatelt (Saareste 1952: 109; Raun, Saareste 1965: 96). Kuigi isuri ja soome asustus sel alal on suhteliselt hiline ja Ida-Vaivara murde kujunemisel on isuri keele osa olnud suur (Toomse 1938, Ariste 1962), pole alust arvata, et Vaivara ja Kukkusi murded võlgnevad oma ^õõ-tuse isuri ja soome mõjudele või, veelgi üldisemalt, et viru ja Kukkusi oleksid ^õõ kaotuseni tarostunud eesti või vaia murded. (Iseasi on ehk Kesk-Vaivara, kus ^oo võib olla sellistegi vaiale-eestile-ugalale-liivile ühiste ^õõ-de vasteks, millele

taros vastab e või i, näit. ohta, soper, sosar, torva, vorkku, vueras (vrd. ka Kettunen 1962: 127, 132, 200): siin võib tõepoolest tegemist olla alu vokaalistiku virustumisega, kusjuures pole ära õpitud õ taro vasteid.)

Kui viru ja Kukkusi oleksid tarostunud põhja-eesti või vaia murded, on kummaline, et õpiti perfektselt ära kõigi õ-de taro vasted, kuid samas virus ei õpitud ära põhjaeesti ja alu tõsta ja tõusta t- normaalset taro vastet n-, vrd. tosta ja tousta, ning Kukkusis ei õpitud ära vadja -hs- < ^{ks}ks- regulaarset taro vastet -ks-, vrd. ohsa 'oks'. Pigem on olukord vastupidine, sest peaaegu kõik vaiapärasused Vaivaras ja Kukkusis on morfoloogilised või siis evivad häälikuseaduse kuju, vrd. st > ss ja (vadjäpärasust) ks > hs Kukkusis. Osa morfoloogilistest vaiapärasustest on levinud ka Alam-Lau- ga isuri ja soome murretes (Laanest 1966: 149 - 152; Leppik 1975: 191), osalt ehk ennem varasemate taro murrete mõju tõttu hilisasukate isuri ja soome murretele kui otsese vaia murrete mõju tõttu. Erandiks on esiteks vaiapärase i sõnades niula ja siula Vaivaras (Kukkusist puuduvad andmed), kuid siingi pole välistatud võimalus, et seda tõlgendati kui ^ee > i ^{kl}kl ees (kusjuures hiljem ^kk > u sonorandi ees), vrd. õ > i vadjas ja mujal vaia ajajärgul VI, ja teiseks Kukkusi peesas 'põõsas', mis võib olla laensõna vaiast, kuna muudes sõnades ⁿn pole s-i ees vokaalistunud.

Näib, et viru ja Kukkusi näol on tegemist vägagi vanade taro siirdkondadega Eestis ja Ingeris: muistne Räpala ja Mahu (s. o. Haljala ja Viru-Nigula) on pidevalt asustatud I aastatuhande II poolest e.m.a., I aastatuhande lõpust e.m.a. on asustatud Vaivara põhjaosa, kuna Purtse jõe org alulaste alal oli asustatud hiljemalt I aastatuhande keskel e.m.a. Kuigi Ingerimaalt vastavad andmed puuduvad, võib väita, et meie ajaarvamise alguseks olid välja kujunenud kaks virulaste rühma, kes olid teineteisest lahutatud alulastega ning samaks ajaks olid vadjalased eraldunud alulastest ja neist lahutatud vaivaralaste, kukkusilaste ja võib-olla muudegi hiljem isuristunud tarolastega. Seejuures pole enam võimalik

kindlaks teha, kas kukkusilased pole kunagi moodustanud vaivaralastega sama virulaste rühma. On igati mõistetav, et Eestis elanud virulasi ja vailasi loeti eestlasteks. Mis puutub kukkusilastesse, siis näib, et neid peeti vadjalasteks lihtsalt sellepärast, et nad polnud isurid või soomlased, nagu seda olid viimastena siia asunud tarolased, ning olid kunagise Novgorodi riigi vadja viiendiku (ВОТСКАЯ ПЯТИНА) alalised asukad.

5. Niisiis on eelnevas esitatud õ tekke ja arengu seletus ning läänemeresoome hõimude mõeldavad kujunemiskäigud. Lisaks on käsitletud rida kujunemiskäikude seisukohalt kriitilisi häälikuloolisi küsimusi. Üldse on õnnestunud piiritleda alglaänemeresoomet ning kuut sellele järgnenud ajajärku. Need seitse ajajärku (0 - VI) on defineeritud järgnevas kokkuvõtlikus loendis esitatud mallide, tüvede või uuenduste abil (sulgudes esitatakse nende käsitlemise paragrahv). Eraldi on näidatud need käsitletud vastavused, mille ajastamine ajajärgu täpsusega pole võimalik.

0. Alglaänemeresoome: $\text{kti} > \text{ksi}$ (4.3.2, 4.3.3); kt (incl ksi) $> \text{ht}$ (4.3.2); $\text{ptst} > \text{pst}$ (4.3.3); $\text{ntst} > \text{nst}$ (4.3.3); $\text{jtst} > \text{jst}$ (4.3.3).
- I. a. Neeva: $\text{a} > \text{o}$ (3.1.1); $\text{C}^1 \text{eC}_1^2 \text{ä}$ (3.1.1) $\text{?C}^1 \text{eC}_1^2 \text{o}$ (3.4), $\text{ä} > \text{e}$ (3.1.1, 4.3.3).
- b. Ugala-liivi: $\text{o} > \text{u}$ (3.1.1); $\text{C}^1 \text{aC}_1^2 \text{a}$ (3.1.1), $\text{C}^1 \text{eC}_1^2 \text{a}$ (3.1.1), $\text{ht} > \text{h}$: $\text{läht-} > \text{läh-}$ (4.3.2).
- I - II. Neeva: $\text{pts} > \text{ps}$ (4.3.3); $\text{hts} > \text{hs} > \text{ks}$ (4.3.3); ($\text{?nti} > \text{ntsi} > \text{nsi}$ (4.3.5); $\text{nts} > \text{nt}$ (4.3.5).
- II. a. Neeva-ugala: $\text{Vj} > \text{Vi}$ (4.3.3); $\text{sejmo} \sim \text{seimo}$ (3.1.2); $\text{lijka} \sim \text{liika}$ (3.1.2); $\text{pst} > \text{st}$, $\text{kst} > \text{st}$ (4.3.3), $\text{hts} \sim \text{nts} > \text{ts}$ (4.3.5).
- a.α. Ugala: $\text{pts} > \text{ts}$ (4.3.3); $\text{ht} > \text{t}$ $\text{öhtako} > \text{ötako}$ (4.3.2); $\text{ht} > \text{tt}$ (4.3.2), $\text{nts} > \text{ts}$ (4.3.2, 4.3.3).

- b. Liivi: ᶞv sajm (3.1.2), ᶞ lejka (3.1.2).
- II - VI. Liivi: $\text{ᶞu} > \text{ᶞo}$ (3.1.2); $\text{ᶞo} > \text{ᶞu}$ (3.1.2), $\text{ᶞa} > \text{ᶞo}$ (3.1.2); $\text{ᶞnts} > \text{ᶞhs} > \text{ᶞks}$ (4.3.3), ᶞnts (excl. ᶞntsi) $> \text{ᶞnt}$ (4.3.5); $\text{ᶞnsi} > \text{ᶞntsi}$ (4.3.5).
- III. a. Maa-ugala-liivi: $\text{ᶞu} > \text{ᶞo}$ (3.1.3); $\text{ᶞe} > \text{ᶞö}$ (3.1.3), $\text{ᶞo} > \text{ᶞö}$ (3.1.3), $\text{ᶞö} > \text{ᶞe}$ (3.1.3); $\text{ᶞVns} > \text{ᶞVVs}$ (3.1.3, 4.3.4).
- a.α. Maa-ugala: $\text{ᶞe} > \text{ᶞö}$ (3.1.3).
- a.β. Ugala-liivi: $\text{ᶞe} > \text{ᶞö}$ (3.1.3).
- a.γ. Ugala: $\text{ᶞVntsi} > \text{ᶞVVtsi}$ (4.3.5).
- a.δ. Liivi: $\text{ᶞe} > \text{ᶞö}$ (3.1.3).
- III - VI. Taro: $\text{ᶞe} > \text{ᶞi}$ (3.1.3), $\text{ᶞo} > \text{ᶞe}$ (3.1.3).
- IV. Maa-ugala: $\text{ᶞu} > \text{ᶞö}$ (3.1.4), $\text{ᶞu} > \text{ᶞo}$ (3.1.4), $\text{ᶞo} > \text{ᶞö}$ (3.1.4).
- V. Maa: $\text{ᶞo} > \text{ᶞö}$ (3.1.5), $\text{ᶞa} > \text{ᶞö}$ (3.1.5).
- VI. a. Vaia: $\text{ᶞo} > \text{ᶞö}$ (3.1.6), $\text{ᶞö} > \text{ᶞi}$ (3.1.6).
- b. Eesti: $\text{ᶞe} > \text{ᶞi}$ (3.1.6), $\text{ᶞe} > \text{ᶞö}$ (3.1.6), $\text{ᶞö} > \text{ᶞo}$ (3.1.6), $\text{ᶞö} > \text{ᶞe}$ (3.1.6).

Nagu ö ajaloo vaatlusest ilmnes, on Erkki Itkose selektus ö tekkimistingimuste kohta põhiliselt õige, kuid ö ajalugu on tunduvalt keerulisem kui võis arvata. Lisaks näitas ainuüksi ö ajaloo vaatlus, et ka läänemeresoome hõimude ja murrete kujunemine on olnud oluliselt keerulisem kui võis arvata. Ja lõpuks olgu rõhutatud, et siin vaadeldud nähtustega läänemeresoome murrete ja hõimude kujunemine ei lõppenud.

K i r j a n d u s

A l v r e , P. 1976: Arvo Laanest, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse, Tallinn 1975. - Советское финно-угроведение XII, 214 - 224.

A r i s t e , P. 1939, Hiiu murrete häälikud, Tartu (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLVII, 1).

- A r i s t e , P. 1956, Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. - Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn, 5 - 23.
- A r i s t e , P. 1958, Die Entstehung der ostseefinnischen Sprachen. - Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists, Oslo, 825 - 829.
- A r i s t e , P. 1960, Die Beziehungen des Wotischen zu den estnischen Mundarten. - Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus 20.-24. IX 1960, Budapest 1964, 212 - 215.
- A r i s t e , P. 1961, Über die früheste Entwicklungsstufe der ostseefinnischen Sprachen. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste Seeria, Tallinn, 260 - 268.
- A r i s t e , P. 1962, Teiste läänemere keelte elemente Vairava murrakus. - Emakeele Seltsi Aastaraamat VIII, Tallinn, 11 - 18.
- A r i s t e , P. 1966, Muinaisista itämerensuomalaisista heimokielistä. - Kotiseutu N:o 2, Helsinki, 41 - 47.
- B o n d , Z. S. 1971, Phonological Rules in Lithuanian and Latvian. - Working Papers in Linguistics No. 9. Computer and Information Science Research Center. The Ohio University, Columbus, Ohio 43210, 218 - 232.
- G e n e t z , A. 1877, Versuch einer Karelischen Lautlehre, Helsingfors.
- G e n e t z , A. 1896, Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan kaksi- ja useamplittavuisissa sanoissa. - Vähäisiä kirjelmiä XXIII, 11 - 56.
- H a l l e , M., V. J. Z e p s 1966, Survey of Latvian Morphophonemics. - Quarterly Progress Report 83, Research Laboratory in Electronics. M.I.T., Cambridge, Massachusetts, 105 - 113.

- I t k o n e n , E. 1946a, Onko kantasuomessa ollut keski-
vokaaleja? - Virittäjä, 158 - 182.
- I t k o n e n , E. 1946b, Zur Frage nach der Entwicklung des
Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-
ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinis-
chen. - Finnisch-ugrische Forschungen XXIX,
Helsinki, 222 - 337.
- I t k o n e n , E. 1948, Vokaalikombinaatiot ja vartalotyy-
pit. - Virittäjä, 124 - 144.
- I t k o n e n , E. 1959, Etymologisia lisiä. - Verba docent.
Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.
10. 1959, Helsinki (Suomalaisen Kirjallisuuden
Seuran Toimituksia 263), 135 - 143.
- K a l i m a , J. 1936, Itämerensuomalaisten kielten baltti-
laiset lainasanat, Helsinki (Suomalaisen Kir-
jallisuuden Seuran Toimituksia 202).
- K a s k , A. 1956, Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumi-
sest. - Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tal-
linn, 24 - 40.
- K a s k , A. 1962, Eesti murretest. - Kodumurre 3 - 4, Tal-
linn, 8 - 27.
- K a s k , A. 1972, Eesti keele ajalooline grammatika. Hääli-
kulugu², Tartu (Tartu Riiklik Ülikool).
- K e e m , H. 1970, Tartu murde tekstid, Tallinn (Eesti mur-
ded III).
- K e t t u n e n , L. 1913, Lautgeschichtliche Untersuchung
über den Kodaferischen Dialekt, Helsinki (Su-
omalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXIII).
- K e t t u n e n , L. 1914, Lautgeschichtliche Darstellung über
den Vokalismus des kodaferischen Dialekt, Hel-
sinki (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia
XXXIV).

- K e t t u n e n , L. 1938, Livisches Wörterbuch mit grammatischen Einleitung, Helsinki (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V).
- K e t t u n e n , L. 1948, Eikö kantasuomessa ole ollut keskikielen vokaaleja? - Virittäjä, 120 - 124.
- K e t t u n e n , L. 1962, Eestin kielen äännehistoria³, Helsinki (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 156).
- L a a n e s t , A. 1966 = А. Ланест, Ижорские диалекты. Лингвогеографическое исследование, Таллин.
- L e p p i k , M. 1975, Ingerisooma Kurgola murde fonoloogilise süsteemi kujunemine, Tallinn.
- L e v i n , J. P. 1973, Nasalization in Lithuanian: Rules and Realism. - Second Conference on Baltic Studies in Scandinavia (MS).
- MSzFE = A magyar nyelv szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár I - II, Budapest 1967 - 1971.
- P o s t i , L. 1942, Grundzüge der livischen Lautgeschichte, Helsinki (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXV).
- P o s t i , L. 1953, From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. - Finnisch-ugrische Forschungen XXXI, 1 - 91.
- P o s t i , L. 1973, Suomen taro-sanan alkuperästä. - Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Erkki Itkonen, Helsinki (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 150), 272 - 283.
- R a u n , A. 1971, Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics, Bloomington - The Hague (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 107).

- R a u n , A., A. S a a r e s t e 1965, Introduction to Estonian Linguistics, Wiesbaden (Ural-Altai-sche Bibliothek XII).
- S a a r e s t e , A. 1952, Kaunis emakeel, Lund.
- S a m m a l l a h t i , P. 1977, Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. - Virittäjä, 119 - 136.
- S e t ä l ä , E. N. 1896, Über Quantitätswechsel im Finnisch-ugrischen. Vorläufige Mitteilung. - Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XIV₃.
- S e t ä l ä , E. N. 1899, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsinki.
- S e t ä l ä , E. N. 1913, Beiträge zu den germanischen wörtern im finnischen und ostseefinnischen. - Finnisch-ugrische Forschungen XIII, 345-475.
- S e t ä l ä , E. N. 1918, Zur Frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen. - Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXX₅.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I - V, Helsinki 1955-1975 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII).
- S t e i n i t z , W. 1964, Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus², Berlin (Finnisch-ugrische Studien IV).
- T h o m s e n , V. 1890, Beröringen mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sprog-historisk Undersøgelse, Kobenhavn (Mémoires de l'Académie Royale de Copenhague. 6me serie. Vidensk. Selsk. Skr., 6te Raekke, historisk og filosofisk Afd. 1ste Bd. 1).
- T o o m s e , M. 1938, Ida-Vaivara murdest, Tartu (Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XXXIV).

V i i t s o , Т.-Р. 1973 = Т.-Р. Вийтсо, О некоторых при-
балтийско-финских фонологических правилах и
прафинно-угорских именных *e-основах. - Со-
ветское финно-угроведение X, 91 - 98.

THE HISTORY OF õ IN THE FIRST SYLLABLE IN FINNIC

T i i t - R e i n V i i t s o

S u m m a r y

Proto-Finnic had apparently no *õ and if there was *e in the first syllable then the following syllables had no *a, *o or *u except *o and *u in derivational suffixes. *õ results from the split *e > { *e *õ } with *õ in back vowel stems that had place in order to establish the vowel harmony at least in roots in certain Finnic dialects. All other cases of *õ either have been conditioned by the tendency to establish the status of the new phoneme *õ or result from late changes.

On the basis of the history of *õ five Finnic dialect (and tribe) groups can be established from which all dialects of modern Finnic languages take their origin as follows:

- (1) Taro: Viru Estonian (including dialects of Jõelähtme, Kuusalu, Haljala, Viru-Nigula and of the northern and eastern parts of Vaivara), Kukkuzi Votian, all Ingrian, Finnish, Karelian, Lude and Vepsian dialects;
- (2) Chude: Alu Estonian (including dialects of Lüganuse, Jõhvi and a part of dialects of Vaivara and Iisaku), Vaiga Estonian (so called Eastern North Estonian) and Votian proper;

- (3) Estonian: North Estonian dialects including standard Estonian;
- (4) Ugala (South Estonian);
- (5) Livonian.

Hence, contemporary Estonian and Votian are composed of dialects of different origin.

It is highly probable that Chude and Estonian have arisen from the split of Maa, and Maa and Taro from the split of Neva. It can be supposed on the basis of the history of q̃ that Proto-Finnic has split into Neva and Koiva (the latter has split into Ugala and Livonian). Moreover, even changes of Proto-Finnic *pts, *kti, *kt, *ksi and *nts can be explained in the framework of the split into Neva and Koiva best.

К ВОПРОСУ ОБ ИЕРАРХИИ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ *

М.Г. С и н и ц ы н

А.Гросу, обсуждая ограничения на трансформации, предположенные Дж. Россом (Ross 1967), отметил, что ни одно из этих ограничений не покрывает обстоятельственные придаточные предложения, и предложил следующее ограничение (Grosu 1972):

(I). Любой элемент факультативного обстоятельного придаточного (т.е. vP - или S -модификатора) не может быть выдвинут из-под доминанции S -узла, который непосредственно доминирует узел A_{dv} (или соответствующий узел NP в грамматике, которая не использует символ A_{dv}).

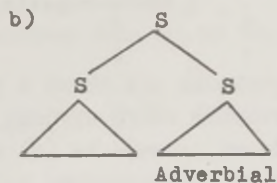
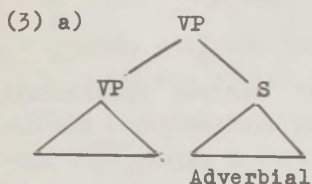
Потом, обобщая свое детальное исследование, А. Гросу вместо целого набора разрозненных ограничений предложил одно обобщенное "Ограничение ядра и спутника:"

(2). Если некоторая составляющая X категории A непосредственно доминирует над некоторой составляющей Y , тоже категории A , и составляющей Z любого категориального типа (причем Z факультативна и в исходной, и в поверхностной структуре), то: (i) можно передвигать элементы из-под доминанции Y , но не саму составляющую Y ("ограничение примороженного ядра") и (ii) можно предвигать составляющую Z , но не элементы из-под доминанции Z (" Ограничение раболепного спутника").

*Я искренне благодарен В.Демьянкову за обсуждение предварительного варианта этой работы. Естественно, что все ошибки и упущения остаются всецело на моей ответственности.

Если сосредоточить внимание на составляющей Z, то в "более традиционной" терминологии мы назвали бы ее островом¹.

А.Гросу (Grosu 1972) убедительно показал, что обстоятельственные придаточные (относящиеся как к глагольной группе, так и ко всему предложению) к соответствующему узлу присоединяются по Хомскому², т.е.

и, таким образом, подчиняются "ограничению ядра и спутника" (или, говоря более привычными терминами, являются островами).

Однако ситуация не так проста. Ни ограничение (1), ни ограничение (2) не объясняют различия в поведении этих придаточных. Цель этой статьи заключается в том, чтобы показать, что VP- и S-о обстоятельственные придаточные являются островами в разной степени и предложить возможное объяснение этому явлению как с формальной, так и с функциональной точки зрения.

Ввиду обширности класса обстоятельственных придаточных, в статье рассматриваются только придаточные причины.

I. Чтобы показать островную природу придаточных причин, рассмотрим взаимодействие правил передвижения и причинных придаточных.

I.I. Начнем с правила Question-Word Movement.

Это правило ответственно за вывод (4б) из (4а):

(4)а. You think [_S Mary believes [_S John said [_S Sally kissed [who]]]]

б. Who do you think Mary believes John said Sally kissed?

¹О понятии острова см. Ross 1967, гл.6. Передавая "содержательную" сторону дела, можно сказать, что островом называется такая конфигурация составляющих, когда действие правил определенных типов не может пересекать ее границ.

²См. также Ross 1967: §5.3.2..

Как видно из этого примера, WH-группа (вопросительное местоимение) может передвигаться неопределенно далеко от своей первоначальной позиции, что отражено в следующей обобщенной формулировке этого правила введением третьего термина в структурный указатель в виде переменной:³

(5) Question-Word Movement

X-	[+Verb +Interrogative]	- Y -	[_S Z -	[_{NP} WH	[+Pro -Def]	- W]	- R]	- P
1	2	3	4	5	6	7		
1	2	3	5+4	∅	6	7		

Структурный указатель в (5) не чинит никаких препятствий применению этого правила к придаточным причинам, но как показывают примеры из (6) и (7) мы получаем в случае его применения грамматически неправильные предложения:

(6)a. John left the country because he has loved [who].

b.*Who did John leave the country because he has loved?

(7)a. John left the country {_{as}
for } he has loved [who].
since

b.*Who did John leave the country {_{as}
for } he has loved?
since

В (6) представлено VP-придаточные причины, а в (7) - s- придаточное. Разное количество звездочек отмечает тот факт, что (7b) как кажется звучит более неприемлемо, чем (6b).

I.2. Возьмем теперь правило Wh - Rel Movement.

Это правило дает (8b) из (8a) и обобщенно формулируется в (9).⁴

(8)a. Charley made [a claim [_S I discovered evidence for [_{claim}]]].
NP

(9)b. Charley made a claim which I discovered evidence for.

(9) Wh - Rel Movement

W -	[_{NP} NP	- [_S X	- [_{NP}	- Y]]	- Z
1	2	3	4	5	6
1	2	4 # [3	∅	5]	6

Condition: 2=4

³ Обсуждение этого правила см. в Baker 1970 и Bach 1971. Обоснование и обсуждение роли переменных в синтаксисе см. в Ross 1967.

⁴ Обсуждение этого правила см. в Ross 1967 и Postal 1971. У Дж. Росса это правило называется Relative Clause Formation.

Это правило тоже относится к правилам неограниченного передвижения и в третьем терме содержит переменную. Таким образом, нам ничего не мешает применить это правило к (IOa) и (IIa), но в результате мы получаем грамматически неправильные предложения.

(IO)a. [_{NP} The girl [_S John left the country because he has loved [_{the girl}]]] was pin-up.
ved [+wh]

b.*The girl who John left the country because he has loved was pin-up.

(II)a. At last I saw [_{NP} the girl [_S John left the country {as for since} he has loved [_{the girl}]]]

(II)b.*At last I saw the girl who John left the country {as for since} he has loved.

1.3. Теперь обратимся к правилу Topicalization.

Это правило переносит NP при определенных условиях в начало предложения, т.е. при определенных условиях, обусловленных дискурсом, соотносит следующие предложения:⁵

(I2)a. I think you hate Harry.

b. Harry, I think you hate.

И вновь, из формулировки в (I3) не следует, что это правило не может применяться к NP-узлам в обстоятельственных придаточных.

	X	-	NP	-	Y
(I3) <u>Topicalization</u>	1		2		3 ⇒
	2 ≠	[1	∅		3]

Однако в результате его применения к ним получаем грамматически неправильные предложения.

(I4)a. John dropped out of school because he had no money.

b.*Money, John dropped out of school because he had no.

(I5)a. John dropped out of school {as for since} he had no money.

b.*Money, John dropped out of school {as for since} he had no.

2. Что касается правил применения признака (feature changing rules), таких как Sequence of Tenses (SOT), Some-any rule, то они ведут себя более странно, - если S-придаточные при-

⁵ Обсуждение правила см. в Ross 1967 и в Postal 1971. П.Postal называет его Y - Movement (Yiddish Movement).

чины для них действительно являются островами, то островность VP-придаточных значительно слабее.

2.1. Правило SOT, как и другие правила изменения признака, подчиняются следующему ограничению:⁶

(I6). Во всех правилах изменения признака триггер (элемент, вызывающий изменение признака) должен командовать⁷ ("жертвой" элементом, меняющим признак).

Действие правила SOT показано в (I7), а в (I8) показано различие в действии этого правила для VP и S-придаточных причины:

(I7)a. I believe that the sun $\begin{Bmatrix} \text{is} \\ \text{was} \end{Bmatrix}$ out.

b. I believed that the sun $\begin{Bmatrix} *is \\ \text{was} \end{Bmatrix}$ out.

(I8)a. I believed that the sun $\begin{Bmatrix} *is \\ \text{was} \end{Bmatrix}$ out because the sky $\begin{Bmatrix} *is \\ \text{was} \end{Bmatrix}$ blue.

b. I believed that the sun $\begin{Bmatrix} *is \\ \text{was} \end{Bmatrix}$ out, because the sky $\begin{Bmatrix} is \\ \text{was} \end{Bmatrix}$ blue.

Это показывает, что островность VP-придаточных причины настолько слаба для этого правила, что граница острова вполне проницаема для него.

2.2. В английском языке выбор между some и any мотивируется синтаксическим окружением или допущениями говорящего⁸.

При определенных условиях (вопросе отрицании, некоторых лексических единицах, "отрицательных" предположениях говорящего и др.) происходит замещение some на any.

(I9)a. I won't have $\begin{Bmatrix} *some \\ \text{any} \end{Bmatrix}$ money.

b. I will have $\begin{Bmatrix} *some \\ \text{any} \end{Bmatrix}$ money.

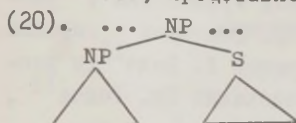
c. I never met that man who $\begin{Bmatrix} \text{somebody} \\ *anybody \end{Bmatrix}$ tried to kill.

⁶См. Ross 1967: гл. 5, 5.122.

⁷Понятие "командует" ввел в лингвистическую теорию Р. Лангакер (Langacker 1966). Подробное обсуждение см. в Ross: 1967: гл. 5. Узел А командует узлом В, если ближайший S-узел над А доминирует (может быть и не непосредственно) также и над В, т.е. либо А и В принадлежат одному простому предложению и тогда они командуют друг другом, либо А принадлежит более высокому предложению, чем В.

⁸Обсуждение этого вопроса см. Bolinger 1960, Klima 1964, R. Lakoff 1969.

Предложения (19a) и (19b) показывают, что есть случаи, где some - any rule является обязательным. А (19c) иллюстрирует тот факт, что это правило подчиняется островным ограничениям - в данном случае "Complex NP Constraint"⁹, т.е. структура сложной NP, представленная в (20),

блокирует проникновение правил под узел S.

Но рассмотрим следующие предложения:

(21)a. John wasn't arrested because he had ever killed anyone
(he was nabbed for strong-armed robbery).

b. *John wasn't arrested, because he had ever killed anyone.

(22)a. John didn't beat up his wife because he ever enjoyed any of that.

b. *John didn't beat up his wife, because he ever enjoyed any of that.

Здесь различие в приемлемости является следствием различия островной природы VP-(21a) и (22a) и s - придаточных причины (21) и (22).

2.3. Таким образом, правила изменения признака (и SOT и some-any r.) в большей степени подчиняются ограничению (16), чем собственно островному ограничению обстоятельственных придаточных. В (18a), (21a) и (22a) триггер (грамматическое время в (18a), отрицание в (21a) и (22a) командует обстоятельственными придаточными (VP-придаточные) и поэтому вызывает изменение соответствующих элементов ("жертв"). В (18), (21b) и (22b) триггер не командует придаточными причины (s-придаточные), и элементы этих придаточных не могут быть затронуты им. Но только этим объяснить различие и в поведении

⁹См. Ross 1967: гл. 4.

S - и VP-придаточных нельзя, так как такое островное ограничение, как Complex NP Constraint не проницаемо для правил изменения признака (см.(19a)), хотя элементы сложной NP коммандуются элементами главного предложения.

3. Явления, описанные в I-м и 2-м разделах этой статьи, можно объяснить в направлении идей "размытой грамматики", развиваемой Дж. Россом, Дж. Лакоффом¹⁰ и др. Эти идеи выросли из общей теории размытых множеств, развитой Л. Заде¹¹, и последних результатов грамматических исследований Дж. Росса¹², а именно Lakoff 1973:

(23)а. Правила грамматики не просто применяются или не применяются к некоторым структурам, - скорее, они применяются в некоторой степени.

б. Грамматические элементы не просто являются или не являются членами грамматических категорий, - скорее, они являются членами в некоторой степени.

с. Грамматические конструкции образуют иерархии, которые в основном постоянны от говорящего к говорящему и, во многих случаях, от языка к языку.

д. Разные говорящие (и разные языки) будут иметь различные пороги приемлемости в этих иерархиях.

Тогда, на основе приведенных выше фактов, можно сказать, что VP-обстоятельственные и S-обстоятельственные придаточные являются островами в разной степени и будут занимать разные места в островной иерархии.

Если привести островную иерархию (т.е. упорядочение разных видов конструкций по степени их "способности" быть островом), приблизительно очерченную в Lakoff 1973:

(24). Island hierarchy

a. possible, likely, etc.

b. want

¹⁰См. напр. Lakoff 1972, Lakoff 1973.

¹¹См. напр. Zadeh 1973.

¹²См. напр. Ross 1972, Ross 1973, Ross 1973b, Ross 1974, Ross 1975.

c. believe

d. say

e. know

f. inchoative factives: (i) realize

Complement of (ii) find out, discover

g. emotive factives: (i) surprised

(ii) regret,
amazed

h. mention

the + picture noun

possessive + picture noun

the + noun complement

possessive + noun complement

part of conjunct

indirect question

relative clauses: a. generic head

b. indefinite determiners

c. definite determiners

whole conjunct

(иерхархия идет, выражаясь образно, от большого тупого полуострова до совершенно самостоятельного большого острова), то νP -обстоятельственные придаточные будут, по-видимому, находиться где-то около the+noun compl. (до или после), а S -обстоятельственные - где-то около relative clause (до или после)¹³.

С "формальной" точки зрения можно провести следующую аналогию: элементы главного предложения командуют νP -обстоятельственными придаточными, но не S -придаточным, т.е. S -обстоятельственные придаточные ближе по своему статусу к конъюнкции сочинительной конструкции, тогда как νP -обстоятельственные придаточные ближе к действительному дополнительному придаточному (что и отражается их размещением в иерархии).

Интересно различие S - и νP -обстоятельственных придаточных и с функциональной ("коммуникативной") точки зрения. Не-

¹³К сожалению, здесь совершенно нет места для обоснования данного решения.

трудно показать, что VP-обстоятельственные придаточные, но не S-придаточные могут нести главную часть утверждения (новую информацию) в сообщении.

(25) Cleft-sentences

a. It's because he had no money that John dropped out of school.

b. *It's $\left\{ \begin{matrix} \text{as} \\ \text{for} \\ \text{since} \end{matrix} \right\}$ he had no money that John dropped out of school.

(26) Pseudo-cleft sentences

a. Why I didn't want to see you was because you had always been nasty.

b. *Why I didn't want to see you was $\left\{ \begin{matrix} \text{as} \\ \text{for} \\ \text{since} \end{matrix} \right\}$ you had always been nasty.

(27) a. (Question) Why does John beat his wife?

b. (Answer) (i) Because he loves her.

(ii) * $\left\{ \begin{matrix} \text{As} \\ \text{For} \\ \text{Since} \end{matrix} \right\}$ he loves her.

S-придаточные причины представляют (вводный) комментарий говорящего на пропозицию, выраженную в главном предложении и, следовательно, не могут быть главным утверждением целого предложения.

Интересно, что Д. Джеймс отметила, (James, 1972), что "когда предложение вложено в остров, оно, кажется, не может быть наполнено главной частью информации, которая интересует говорящего при высказывании сообщения". Как показано в (25), (26) и (27), VP-придаточные могут нести новую информацию в предложении (главную часть утверждения), тем самым выступая в несвойственной роли для острова.

S-придаточные причины выступать в такой роли не могут и таким образом являются более "истинным" островом, чем VP-придаточные.

В заключение необходимо сказать, что обстоятельственные придаточные как внутри VP-класса, так и внутри S-класса будут образовывать самостоятельные иерархии, т.е. они не представляют собой единые однородные классы, но скорее - размытые множества, где отдельные элементы принадлежат своему множеству в той или иной степени.

Таким образом, рассмотрение поведения обстоятельственных придаточных еще раз свидетельствует в пользу того взгляда, что для более адекватного описания языка нам необходимы теоретические понятия не дискретного (бинарного) характера, но, скорее, понятия квантифицируемые (размытые).

ЛИТЕРАТУРА:

- Bach, E. (1971), Questions. - Linguistic Inquiry, v. II (1971), No. 2, pp. 153-166.
- Baker, C.L. (1970), Notes on the Description of English Questions: The Role of an Abstract Question Morpheme. - Foundations of Language, v.6 (1970), pp. 197 - 219.
- Bolinger, D. (1960), Linguistic Science and Linguistic Engineering. - Word, v. 16 (1960), pp. 374 - 391.
- Grosu, A. (1972), The Strategic Content of Island Constraints. - Working Papers in Linguistics, 13, Ohio State University, Columbus, Ohio, 1972.
- James, D. (1972), Some Aspects of the Syntax and Semantics of Interjections. - Papers from 8th Regional Meeting of CLS (CLS 8), Chicago, 1972, pp. 162 - 172.
- Klima, E. (1964), Negation in English. - J.A. Fodor & J.J. Katz(eds.), The Structure of Language: Reading in the Philosophy of Language. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., pp. 246 - 323.
- Lakoff, G. (1972), Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts. - CLS 8, Chicago, 1972.
- Lakoff, G. (1973), Fuzzy Grammar and the Performance/Competence Terminology Game. - CLS 9, Chicago, 1973.

- Lakoff, R. (1969), Some Reasons Why There Can't Be Any Some-Any Rule. - Language, v. 45, No. 3(1969), pp. 608 - 615.
- Langacker, R.W. (1966), On Pronominalization and the Chain of Command, - mimeograph (published in: D. A. Reibel and S.A. Shane (eds.), Modern Studies in English, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., pp. 160 - 186.
- Postal, P.M. (1971), Cross-Over Phenomena. Holt, Reinhart & Winston, N.Y., 1971.
- Ross, J.R. (1967), Constraints on Variables in Syntax. Unpublished Ph. D. dissertation, MIT (reproduced by the IULC, Fall, 1968).
- Ross, J.R. (1972), The Category Squish: Endstation Hauptwort. - CLS 8, Chicago, 1972, pp. 316 - 328.
- Ross, J.R. (1973a), A Fake NP Squish: - C. J. N. Bailey and Roger Shuy (eds.), New Ways of Analyzing Variation in English, Wash., D.C. Georgetown Univ. Press, pp. 97 - 140.
- Ross, J.R. (1973b), Nouniness. - Osamu Fujimura(ed.), Three Dimensions of Linguistic Theory, Tokyo, Japan: The TEC Company, pp. 137 - 257.
- Ross, J.R. (1974), There, There, (There, (There, (There...). - CLS 10, Chicago, 1974, pp. 569 - 587.
- Ross, J.R. (1975), Clausematiness. - E. Keenen(ed.), Formal Semantics of Natural Language, Cambridge e.a., CUP, pp. 422 - 476.
- Zadeh, L. (1973), The Concept of a Linguistic Variable and Its Application to Approximate Reasoning. N.Y., 1973
(русск. перевод - Л. Заде, Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений, изд. "Мир", М., 1976).

ON THE HIERARCHY OF GRAMMATICAL PHENOMENA

Summary

M. Sinitsyn

It is claimed that adverbial clauses that belong to VP-groups and whole sentences, respectively, play a different role in formulating certain transformational rules in grammar. It is shown that if one would construct an hierarchy of grammatical constructions according to their ability to block transformations, then VP - and S - adverbial clauses would occupy different places in this hierarchy.

S i s u k o r d

M. E r e l t ,	Märkmeid partsiaalsubjekti kohta eesti keeles	3
P. M e m v a l t s ,	Eksistentsiaallauseist	10
H. S a a r i ,	Sünkroonia, diakroonia ja kolm uut <u>liiki keelevara</u>	42
E. U u s p ö l d ,	Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted	66
T.-R. V i i t s o ,	Läänemeresoome esimese silbi õ ajalugu	81
М.Г. С и н и ц ы н ,	К вопросу об иерархии грамматических явлений	II 8

ВОПРОСЫ ГРАММАТИКИ ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА. Язык и структура X.
На эстонском и русском языках. Резюме на русском и ан-
глийском языках. Тартуский государственный университет.
ЭССР, г. Тарту, ул. Оликооли, 18.
Vastutav toimetaja R. Kasik. Paljundamisele antud 18.10.
1978. Trükipaber nr. 1 30x42 1/4. Trükipoognaid 8,25.
Tingtrükipoognaid 7,67. Arvestuspoognaid 6,94. Trükiarv
500. MB 07334. TRÜ trükikoda, ENSV, Tartu, Pälsoni t.14.
Tell. nr. 1335. Hind 1 rbl.